

Socijalne vještine učenice koja muca

Dejanović Jozić, Matea

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:613165>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

Socijalne vještine učenice koja muca
(završni rad)

Studentica: Matea Dejanović Jozić

Matični broj: 19865

Mentor: doc.dr.sc. Nataša Vlah

Rijeka, rujan 2017.

SAŽETAK

Socijalne vještine su bitan čimbenik koji je povezan sa socijalnom kompetencijom, socijalnom uključenosti i kvalitetom života, pogotovo kod djece i odraslih osoba s teškoćama. U ovom radu se bavilo fenomenom mucanja, a osobe koje mucaju mogu iskazivati određene teškoće u razvijanju i iskazivanju socijalnih vještina. Cilj ovog rada bio je prikazati socijalne vještine kod učenice koja muca i uočene spoznaje pokušati povezati s elaboriranom literaturom u uvodnom dijelu rada. Cilj je realiziran pomoću proučavanja i analize dostupne literature na hrvatskom i engleskom jeziku o mucanju te provedbom malog istraživanja, kojim se pokušao steći uvid u jedan slučaj učenice koji muca. Uvidom u rezultate može se zaključiti da se u pedagoškoj teoriji i praksi ova tema i dalje treba proučavati.

Ključne riječi: socijalne vještine, mucanje, socijalna kompetentnost, djeca s teškoćama, učenici u školi.

SUMMARY

Social skills are important factor that is related to social competence, social inclusion and quality of life, especially by children and adults with disabilities. This study deals with phenomenon of stuttering and those who stutters can express some difficulties in developing and expressing social skills. The aim of this study was to present social skills of a student who stutters and try to connect observed perceptions with elaborate literature in the introductory part of this study. The goal was realized by studying and analyzing the available literature in Croatian and English language on the stutter and conducting small survey, trying to get an insight into one case of a student who stutters. By looking into the results, it can be concluded that in the pedagogical theory and practice, this topic still need to be studied.

Keywords: social skills, stutter, social competence, children with disabilities, students at school.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. MUCANJE.....	5
2.1. Definiranje.....	5
2.2. Simptomi i faze u razvoju mucanja.....	6
2.3. Etiologija.....	10
2.4. Istraživanja čimbenika povezanih s mucanjem.....	12
2.5. Dijagnosticiranje i logopedska terapija.....	13
2.6. Socioemocionalni razvoj djece koja mucaju.....	14
2.7. Općenite zakonitosti poticajnog okruženja za socioemocionalni razvoj djeteta.....	15
3. SOCIJALNE VJEŠTINE OSOBA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU.....	19
3.1. Što su socijalne vještine.....	19
3.2. Osobitosti socijalnih vještina kod osoba s teškoćama u razvoju.....	21
3.3. Socijalne vještine osoba koje mucaju.....	22
3.4. 9 socijalnih vještina deficijentnih kod djeteta koje muca.....	23
4. SVRHA, CILJ I ISTRAŽIVAČKO PITANJE.....	30
4.1. Svrha istraživanja.....	30
4.2. Cilj istraživanja.....	30
4.3. Istraživačko pitanje.....	30
5. METODA.....	31
5.1. Uzorak sudionika.....	31
5.2. Provedba istraživanja.....	33
5.3. Način prikupljanja podataka.....	34
5.4. Etički aspekti istraživanja.....	35
5.5. Osobna iskustva i izazovi u provođenju istraživanja.....	36
5.6. Obrada informacija.....	39
6. PRIKAZ DOBIVENIH REZULTATA.....	41
6.1. Prikaz rezultata postupkom kodiranja dobivenih metodom intervjua.....	41
6.2. Prikaz rezultata dobivenih metodom nesustavnog promatranja u prirodnim uvjetima.....	55
7. UMJESTO ZAKLJUČKA.....	58
8. LITERATURA.....	62
9. POPIS PRILOGA.....	65
10.1. Prilog 1 (Pitanja za polustrukturirani intervjua).....	65
10.2. Prilog 2 (Transkripti intervjua).....	70

1. UVOD

Prema Bouillet (2010) danas se u osnovnoškolskim i srednjoškolskim ustanovama sve češće susreće s poremećajima iz područja govorno glasovno – jezične komunikacije. Jedan od najzapaženijih poremećaja u toj skupini je mucanje. Mucanje je zbog svojih simptoma lako prepoznatljivo, no kada je riječ o posljedicama koje se odražavaju ponajprije na djetetov socioemocionalni razvoj, ponekad je teško procijeniti utjecaj mucanja kao jedinog uzroka slabijeg uspjeha u socijalnim interakcijama (Janković, 2008). Naime, neki autori ističu činjenicu da ako se mucanje tretira bez odgovarajuće logopedске pomoći, u školskoj dobi ili pubertetu poprima niz psihičkih simptoma od kojih su neki: strah od govora, nagle promjene raspoloženja, usamljenost, povlačenje, osjećaj manje vrijednosti, nisko samopoštovanje i samopouzdanje, loša slika o sebi (Bouillet, 2010). U kontekstu socioemocionalnog razvoja djeteta, bitno je istaknuti upravo socijalne vještine koje čine važan segment koji utječe na kvalitetu socijalnih interakcija, a samim time i na kvalitetu svakodnevnog života. Budući da osobe s teškoćama općenito pokazuju slabiji uspjeh pri razvijanju i iskazivanju određenih socijalnih vještina (Giler, 2012), stoga je cilj ovog rada upravo prikazati relevantne spoznaje o fenomenu mucanja te ispitati socijalne vještine učenice kojoj je dijagnosticirano mucanje kako bi se dobio uvid u razvijenost i bolje razumijevanje pojedinih socijalnih vještina učenice koja muca. Budući da je autorica završnog rada u okviru kolegija 'Inkluzivna pedagogija' kojeg je slušala tijekom preddiplomskog studija provodila kvalitativno istraživanje na temu mucanja sa studenticom fakulteta, htjela se ponovno okušati u provođenju kvalitativnog istraživanja na istu temu s obzirom da ju to područje iznimno zanima. No ovaj put je autorica završnog rada htjela provesti kvalitativno istraživanje s mlađom sudionicom, tj. učenicom u osnovnoj školi, kako bi dobila uvid u razvijenost socijalnih vještina mlađe osobe koja muca te kako bi utvrdila moguće čimbenike koji bi utjecali na poboljšanje socijalne kompetencije i socijalnih vještina. Povezano s tim, iz vlastitog iskustva autorice završnog rada u provođenju istraživanja s osobom kojoj je dijagnosticirano mucanje, uvidjelo se da je tadašnja sudionica istaknula da je tijekom odrastanja i poboljšanja govora sve više stjecala samopouzdanje i tako poboljšala svoje socijalne vještine. Također su na samopouzdanje tadašnje sudionice općenito utjecali: njeno sazrijevanje, okruženost ljudima koji imaju razumijevanja za nju i njenu teškoću (posebice kroz fakultetsko obrazovanje), te ulaženje u romantičnu vezu.

2. MUCANJE

Prema Bouillet (2010) mucanje predstavlja jedan od poremećaja govorno glasovno - jezične komunikacije, točnije jedan od poremećaja tečnosti govora. Mucanje samo po sebi predstavlja pojavu koja je univerzalna te se javlja u svim jezicima, rasama i kulturama u svijetu. Bez obzira o kojem jeziku govorili, klinička slika je ista (Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni 2007a, str. 8), što znači da je u svakom jeziku s obzirom na simptome lako odrediti postojanje mucanja, neovisno o tome razumije li se taj jezik ili ne. Mucanje pogađa osobe obaju spolova, ali se češće javlja kod dječaka i to otprilike 3 - 4 puta češće nego kod djevojčica. Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni (2007b) ističu kako je ipak oporavak češći kod djevojčica, no ako se ne intervenira u ranoj dobi, djevojčice naposljetku imaju veću vjerojatnost da će mucanje kod njih u kasnijoj dobi prerasti u kroničan problem. Mucanje, kao i ostali poremećaji razvoja čovjeka, može znatno utjecati na život osobe te na značajne segmente njenog života, poput psihosocijalnog razvoja, osobina ličnosti i cjelokupnog životnog stila (Galić – Jušić, 2001). S obzirom na to, ista autorica navodi da je od velike važnosti pravovremeno uočavanje, prepoznavanje i pružanje adekvatnog oblika terapije. Sukladno svemu navedenom, u ovom će se poglavlju vrlo sažeto prikazati pojam mucanja.

2.1. Definiranje

Mucanje predstavlja jedan od poremećaja komunikacije koji zahvaća otprilike 2 – 3% djece predškolske i školske dobi (Bouillet, 2010). Naime, različiti autori navode različite definicije samog pojma mucanja, kao i različite nazive skupina poremećaja u koje se mucanje ubraja. Međutim, autori se slažu u određenim obilježjima koja karakteriziraju govor osobe koja muca i koja mucanje zbog toga čine lako prepoznatljivim. Pa tako Andrešić i sur. (2010, str. 34) navode da je mucanje poremećaj ritma i tempa govora koji se očituje ponavljanjem glasova, slogova, riječi ili fraza, produljivanjem glasova, bezglasnim zastajanjima na početku ili unutar riječi, napetošću i 'grčevima' tijekom govora, ubacivanjem pomoćnog glasa u govoru koji ima funkciju pomoći djetetu da prevlada teškoću. Autorice Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni (2007a, str. 6) navode da je mucanje govorni poremećaj koji se manifestira ponavljanjem cijele riječi (On, on je otišao), ponavljanjem dijelova riječi (du-du-dubina), ponavljanjem glasova (k-k-kuća), produžavanjem (ssssssutra), popratnim ponašanjem za vrijeme zastoja (napetosti, facijalne i laringealne muskulature za vrijeme zastoja, povećanjem intenziteta i frekvencije glasa; te različitim, za govor neinformativnim, pokretima ekstremiteta i glave, itd.). Autorice također ističu kako je mucanje poremećaj koordinacije govornih organa, tj.

organa za respiraciju (mišića prsnog koša), organa za fonaciju (mišića grkljana i glasnica) i organa za artikulaciju (jezika, usnice, vilice, nepca) (Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni, 2007a). Bouillet (2010, str. 125) definira mucanje kao poremećaj tečnosti u govoru ili kao prijelazni poremećaj u komunikativnoj upotrebi jezika, a sastoji se od trenutka prekida govora takve učestalosti i abnormalnosti da privlači pozornost, interferira s komunikacijom i dovodi do neprilagođavanja. Sardelić i Brestovci (2003, str. 388) navode kako je mucanje poremećaj karakteriziran prekidima tečnosti govora, a to znači nestandardnim govornim ponašanjem izraženim u: ponavljanju dijelova riječi i rečenica, produžavanju glasova, zastojima u govoru, neadekvatnim stankama, dodavanju različitih glasova i poštapalica, duljem trajanju govora i slično. Nadalje, autorica koja je iznijela cjeloviti pregled najznačajnijih obilježja mucanja, Galić - Jušić (2001, str. 20) navodi kako je mucanje govorno ponašanje osobe u komunikaciji s drugima, čiji važniji dio čine upravo reakcije te osobe na ono što se u njezinom govoru zbiva. Posokhova (2008, str. 15) ističe složenost same teškoće te mucanje definira kao najstroženiji i najdugotrajniji poremećaj govora u kojem je normalan tijek govora prekinut čestim ponavljanjem ili produljivanjem govornih znakova i slogova riječi. Naposljetku, jedna nadasve neobična i zanimljiva definicija, koju je istaknuo i izveo Pero Čimbur (2001, str. 90) temeljem karakteristika koje prate mucanje, a ona glasi: 'Mucanje je sve što osoba koja muca čini i doživljava dok muca, a što je sve to, zna samo ona sama'.

2.2. Simptomi i faze u razvoju mucanja

Simptomi su brojni, a razlikuju se s obzirom na područje čovjekovog tijela i organa koje zahvaćaju. Pa tako Galić – Jušić (2001) navodi temeljne govorne simptome koji karakteriziraju mucanje: ponavljanje, produljivanje i umetanje glasova, slogova ili riječi te stanke i zastoji u govoru koje može pratiti povećana napetost uz prekide disanja. Nadalje, autorica navodi i popratne vegetativne pojave: ubrzan puls, crvenilo, znojenje, širenje zjenica, treptanje očima, tikovi, povećana napetost mišića usana, jezika ili lica (Galić – Jušić, 2001). Osim njih javljaju se različita govorna i negovorna ponašanja poput: ubacivanja ili zamjene glasova, dijelova riječi ili cijelih riječi zbog lakšeg izgovora 'težih riječi'; napuhavanje obraza; podrhtavanje ili bezglasno otvaranje ili zatvaranje usana; pokreti očiju, glave ili tijela; izbjegavanje riječi ili situacija u kojima se može mucati; izbjegavanje kontakta s osobama u čijem se društvu predviđa mucanje (Galić – Jušić, 2001). Zatim autorica ističe emocije: nelagode i straha prije govora; srama poslije govora; potisnute ljutnje na sugovornika koji pokazuje nestrpljenje ili nerazumijevanje; i stavove osoba koje mucaju (osoba nije sposobna govoriti kao i drugi stoga ni ne vrijedi; osoba sebe vidi drugačijom u odnosu na druge; osoba

druge smatra manje vrijednima jer nemaju razumijevanja za nju (Galić – Jušić, 2001). Isto tako autorica navodi kako postoje određene karakteristike riječi i jezika na kojima osoba obično muca, a najčešće su to: početni glas u riječi; prva riječ u rečenici; naglašeni slog riječi; češće cijele rečenice nego pojedinačne riječi; češće imenice, glagoli, pridjevi i prilozima nego prijedlozi, zamjenice i veznici; višesložne riječi (Galić – Jušić, 2001). Naravno, simptomi se pojavljuju različito kroz djetetov razvoj i odrastanje, tj. pojedini simptomi su izraženiji u mlađoj dobi, a pojedini u starijoj dobi. Mucanje ima periodične oblike javljanja pa tako primjerice djeca u početku mogu mucati povremeno, u određenim situacijama. S vremenom periodi netečnog govora mogu postajati sve dulji i učestaliji, a zastoji sve češći izraženiji (Andrešić i sur., 2010). Nadalje, autori Sardelić i Brestovci (2003) ističu kako je mucanje multidimenzionalan i dinamičan poremećaj te ga je zbog toga potrebno promatrati kroz više različitih oblika ponašanja, a ona se dijele na: vidljiva ponašanja (bihevioralna dimenzija) koja uključuju govornu netečnost, različita govorno-glasovna ponašanja, popratne pokrete i tikove, i sl.; socijalno-psihološka ponašanja (sociopsihološka dimenzija) koja uključuju ponašanja izbjegavanja, osobine ličnosti, strah, opterećenje rečeničnim diskursom, interakcije govornik - slušatelj i dr.; kognitivne varijable (kognitivna dimenzija) koje uključuju psiholingvistička ponašanja (fonologija, prozodija, sintaksa, semantika, pragmatika). Isto tako Andrešić i sur. (2010) također ističu najizraženija obilježja govora djece koja mucaju: češće ponavljaju dijelove riječi nego cijele riječi ili fraze; ponavljaju glasove ili slogove dva ili više puta prije nego što izgovore riječ (ma-ma-ma-mama); imaju posebne teškoće pri počinjanju izgovaranja riječi, a najčešće zastaju na početnim dijelovima rečenica; pretjerano naglašavaju neki glas u riječi ili ga produljuju (ma-a-A-A-aska); na početku ili tijekom govora ostanu bez glasa; svjesni su svojeg poremećaja, govor doživljavaju kao nelagodu; tijekom govora, kod te djece uočava se napetost mišića lica, usana i drugih mišića koji sudjeluju u govoru, ili pak ukočenost ili brzi trzaji pojedinih dijelova tijela ili cijelog tijela. Autorica Zrilić (2011) ističe također karakteristike verbalno – glasovnog ponašanja učenika koji muca: ponavljanje i produživanje glasova, slogova, riječi ili fraza; prekidi i zastoji u tempu i ritmu govora (često su uzrokovani grčem); oklijevanje u govoru; neadekvatne pauze; praskav ili eksplozivan početak govora; ubacivanje različitih glasova i poštapalica; općenito dulje trajanje govora. Što se tiče popratnih negativnih pojava mucanja, Zrilić (2011) ističe sljedeće: uzrečice, oklijevanje, zastoj i pauze; zamjena riječi; strah pred govorom i govornim situacijama; voljni i nevoljni tikovi (širenje zjenica, treptanje očnih kapaka); poremećaji disanja (neusklađenost govora i disanja); neadekvatne fiziološke reakcije (znojenje, crvenilo, ubrzani rad srca); emocionalna nestabilnost; smanjena koncentracija; izbjegavanje vizualnog kontakta i slično.

U kontekstu uočavanja simptoma mucanja bitno je napomenuti i situacije koje pospješuju, tj. umanjuju mucanje. Pa tako Galić – Jušić (2001) navodi situacije koje pospješuju mucanje: jezična složenost rečenice, odnosno što je rečenica složenija, osoba više muca; prepričavanje vlastitog doživljaja, primjerice emocionalne karakteristike govora su kod djece izrazito uočene pa samim time utječu na način prepričavanja i izgovor; kognitivni stres kojeg uzrokuje promišljanje pri izboru odgovarajućih riječi; telefonska komunikacija jer je manji broj stanki te veća odsutnost neverbalne komunikacije; izgovaranje vlastitog imena; pričanje viceva ili šala; predviđanje vremena koje je potrebno da se zadobije nečija pažnja, a to predviđanje uzrokuje kognitivni stres te pojačanu anksioznost; vremenski tjesnac, tj. osjećaj da se nema dovoljno vremena za odgovor na neko pitanje ili za neki dulji govorni iskaz; percipiranje sugovornika kao kritičkog ili nepažljivog slušača; komunikacija s nekim tko je važan (osoba suprotnog spola, nadređena osoba); komunikacija s nepoznatima, pri čemu se javlja sramežljivost pri prvom kontaktu; komunikacija s prijateljima, posebice u dječjoj dobi zbog zaigranosti i kompetitivnog duha u komunikaciji; komunikacija s poznatima u adolescentskoj ili odrasloj dobi. Što se tiče situacija koje umanjuju mucanje autorica Galić – Jušić (2001) navodi one, u kojima osobe koje mucaju: govore o sebi ili se obraćaju kućnim ljubimcima; govore s drugom osobom istovremeno uglas te na taj način ne čuju sebe na općenit način i tako umanjuju kognitivni stres u odabiru riječi jer se oslanjaju na drugu osobu i na poznatu rečenicu; tijekom pjevanja ili molitve te u situacijama kada govore i pišu istovremeno (pomoću ta dva oblika pomno oblikuju pokrete usana, opuštaju glasnice, pjevaju ili govore na način koji isključuje kognitivni stres); govore sporo ili govore uz zakašnjelu slušnu povratnu informaciju ili pak govore uz maskirajući šum pri čemu koriste drugačiji govorni obrazac; govore dubljim tonom glasa te na taj način čine glasnice opuštenijima zbog manje brzine titranja; imitiraju nečiji glas i govor pa tako isto primjenjuju drugačiji govorni obrazac; koriste neku od naučenih govornih tehnika za postizanje tečnog govora. Naravno, ove situacije treba sagledavati subjektivno budući da nisu svi isti te da svatko može subjektivno doživjeti određenu situaciju kao onu koja pospješuje ili koja umanjuje mucanje. Stoga je bitno sagledati i subjektivne doživljaje osoba koje mucaju u određivanju pojedinih situacija.

Postoje različiti stadiji razvoja mucanja pri čemu se simptomi i ponašanja pogoršavaju ako se ne pruži pomoć, a svijest o teškoći se s vremenom povećava. Također različiti simptomi mogu različito utjecati na vlastitu percepciju te percepciju teškoće i načine nošenja s teškoćom, pa tako i na iskazivanje razvijenosti određenih socijalnih i emocionalnih vještina. Početna faza, koja se javlja, se naziva fazom razvojne govorne netočnosti, a pojavljuje se u razdoblju od

1,5. do 6. godine života, a povezana je s govorno – jezičnim sazrijevanjem. U toj fazi se javljaju rijetka ponavljanja početnih slogova, jednosložnih ili višesložnih riječi ili cijelih rečenica i to ne više od 2 puta, a dijete nije svjesno da mu govor predstavlja teškoću i ne osjeća napetost tijekom govora (Galić – Jušić, 2001). Zatim postoji i faza graničnog mucanja koja se također pojavljuje u razdoblju od 1,5. do 6. godine života. Razlikuje se od prethodne na način da su ponavljanja i produljivanja početnog sloga učestalija, za razliku od rečenica, i to više od 2 puta. Također, u ovoj fazi dijete ne osjeća napetost tijekom izgovora, ali u nekim situacijama može biti svjesno svojih govornih netočnosti. Zatim slijedi faza početnog mucanja koja se javlja u periodu od 2. do 8. godine života. U ovoj fazi su ponavljanja riječi brza i nepravilna sa stankama i naglim prekidima izgovora riječi (Galić – Jušić, 2001). Također se mijenja i visina glasa s obzirom na ponavljanje i produljivanje slogova. Dijete je u ovoj fazi napeto tijekom izgovora, a tu napetost prate pokreti usana, jezika, vilice, očiju, glave. Tijekom ove faze je dijete svjesno netečnosti vlastitog govora, a mogu se čak javiti ljutnja i frustracija zbog nemogućnosti izgovora pojedine riječi ili pak samog načina izgovora. Dijete također može gajiti i negativne osjećaje prema sebi zbog te nemogućnosti, jer sebe može doživljavati kao nesposobno (Galić – Jušić, 2001). Zatim nastupa faza prijelaznog mucanja koja traje od 6. do 13. godine života. U ovoj fazi su učestala ponavljanja i produljivanja te napete stanke u govoru. Dijete u ovoj fazi te napete stanke nastoji umanjiti različitim popratnim pokretima dijelova tijela ili umetanjem riječi ili glasova. Jedan od bitnih simptoma u ovoj fazi je taj da dijete izbjegava riječi, situacije pa čak i osobe s kojima predviđa mucanje. Samim time izbjegava određene interakcije i ostvarivanje komunikacije. Naposljetku nastupa faza uznapređovalog mucanja koja se javlja od 14. godine pa nadalje. Ovu fazu karakteriziraju duge i napete stanke uz podrhtavanje usana jezika i vilice (Galić – Jušić, 2001). U ovoj fazi za razliku od prethodne, izbjegavanje ljudi, situacija i riječi s kojima se predviđa mucanje, može postati navika koje osoba nije svjesna. Često su snažni osjećaji straha, napetosti, nelagode i srama (Galić – Jušić, 2001). Često osoba u ovoj fazi ima negativno mišljenje o sebi te može imati osjećaj bespomoćnosti tijekom izgovora. Ako osoba ne uspije nešto izgovoriti javlja se osjećaj neuspjeha. Uz to, mucanje može utjecati na osjećaj cjelokupnog integriteta, samopouzdanje, samopoštovanje, osjećaj vlastite vrijednosti i osobnu moć (Galić – Jušić, 2001). Osoba koja muca često razmišlja kako će izgovoriti određenu riječ te hoće li ju netko zbog toga izrugivati. Naposljetku, bitno je dakako za napomenuti da mucanje osobi predstavlja teškoću kao što i svakoj osobi neka osobina ili nešto što joj se ne sviđa na njoj, predstavlja manu ili nedostatak. Samim time svaka pojedinost koja za čovjeka predstavlja

manu može utjecati na njegovo samopouzdanje neovisno o tome ima li neku teškoću ili ne. Dobro je poznato da je samopouzdanje bitna sastavnica u ostvarivanju socijalnih interakcija.

2.3. Etiologija

Što se tiče samog nastanka i razvoja mucanja, postoje različite podjele i teorije o etiologiji mucanja, no ipak se još uvijek sa sigurnošću ne može utvrditi točan uzrok (Sardelić i Brestovci, 2003). Međutim postoji suglasnost oko činjenice da ne postoji jedan uzrok, već da mucanje nastaje pod djelovanjem različitih čimbenika (Sardelić i Brestovci, 2003). Tako autorica Galić - Jušić (2001, str. 16) navodi kako je spoj neuroloških, psihičkih, socijalnih i lingvističkih čimbenika odgovoran za početak i razvoj samog mucanja. Samim time uzrok mucanja predstavlja nešto što treba tražiti u dubini psihe i tijela pojedinca. Andrešić i sur. (2010) ističu vlastitu teoriju nastanka mucanja u kojoj navode 3 čimbenika koji se trebaju istovremeno dogoditi kako bi nastalo mucanje, a ti čimbenici su: genetska predispozicija, odnosno nasljedna sklonost; karakteristike ličnosti, pri čemu se ističe kako je kod 'osjetljivijih osoba' veća vjerojatnost da se mucanje razvije; provocirajući faktor, odnosno nekakav događaj u djetetovoj okolini koji je primjerice stresan za dijete. Sukladno ovoj podjeli autori također ističu kako će do pravog mucanja upravo doći ako dijete ima nasljednu sklonost, ako je po osobnosti osjetljivije i ako je doživjelo neku stresnu situaciju (Andrešić i sur., 2010). Autorice Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni (2007b) ističu kako su istraživanja pokazala da postojanje mucanja u užoj i široj obitelji povećava vjerojatnost za razvoj poremećaja, ali da ne treba zanemariti niti čimbenike koji se još nazivaju okidači, a predstavljaju određene događaje u djetetovom životu koji su za njega bili stresni, kao npr.: strah, bolest, odvajanje od roditelja, rođenje brata ili sestre, rastava roditelja, preseljenje i slično. Stoga se može ustanoviti to da ako dijete ima predispozicije za razvoj mucanja, ono se nužno ne mora razviti, ali ako se tome nadoda stresan događaj, takav spoj predstavlja pogodno tlo za razvoj mucanja. Nadalje, Galić – Jušić (2001) navodi 3 teorije kojima se može objasniti razvoj mucanja: konstitucijska, razvojna i okolinska. Konstitucijska teorija ističe važnost obiteljskog nasljeđa u nastanku i razvoju određenih oblika ponašanja, sposobnosti i teškoća, pa tako i mucanja. Razvojna teorija ističe važnost razvojnih čimbenika koji utječu na razvoj djeteta. U kontekstu mucanja, pojedinosti govorno - jezičnog razvoja u ranoj dobi, poput uporabe složenijih riječi i stvaranja kompleksnijih rečenica ili razvoja bogatijeg vokabulara i slično, mogu utjecati na pojavu normalnih netečnosti u kasnijoj dobi. Okolinski čimbenici poput obiteljske klime i situacije ili pak nekog događaja u djetetovoj okolini, mogu znatno utjecati na nastanak i razvoj mucanja. To su primjerice: premještanje djeteta u neku drugu školu, stresna

komunikacija (svađe između roditelja) u obitelji, preseljenje obitelji, život u ratnim okolnostima, razvod roditelja, bolest ili smrt nekoga iz obitelji, odlazak člana obitelji u bolnicu, odlazak djeteta u bolnicu, rođenje brata ili sestre, dulja odsutnost nekog člana obitelji (najčešće majka ili otac), odlazak ili doseljenje nekog člana obitelji, kažnjavanje djeteta, neki drugi stresni događaji u djetetovoj okolini. Sukladno tome, Galić – Jušić (2001) ističe kako će dijete početi netočno govoriti upravo zbog nasljedne sklonosti, ali su za daljnje napredovanje mucanja važni i neki drugi čimbenici. Ono će se pogoršavati ne samo zbog predispozicije, već zbog određenih zbivanja unutar obitelji, reakcija sugovornika, pa čak i zbog učenja složenijih jezičnih konstrukcija kojima je dijete te dobi svakodnevno izloženo (Galić – Jušić 2001, str. 16). Posokhova (2007) ističe 2 vrste čimbenika koji međusobno djeluju: predispozicijski (koji čine pogodno tlo) i proizvodni (koji čine kumulirajuće etiološke čimbenike ovoj prvoj vrsti). U predispozicijske uzroke spadaju: nasljedna sklonost (1/3 osoba koje mucaju imaju u obitelji osobu s istim poremećajem), nedovoljna razvijenost osjećaja za tempo i ritam motoričkih funkcija, neurotizam roditelja (svakodnevni stres u obitelji), psihička nestabilnost samog djeteta (primjerice noćni strahovi ili povećana razdražljivost ukazuju na povećanu osjetljivost živčanog sustava koji također može biti pogodno tlo za pojavu mucanja), opća zdravstvena slabost i boležljivost, dobna osjetljivost govornih funkcija (tzv. faze zapinjanja koje se javljaju u ranoj dobi tijekom intenzivnog razvoja govora), ubrzani razvoj govora (Posokhova, 2007). Autorica ističe kako se među najučestalijim predispozicijskim uzrocima javlja upravo nasljedna sklonost pri čemu dijete nasljeđuje urođene oblike netečnosti. Od proizvodnih kumulirajućih etioloških čimbenika javljaju se sljedeći: psihološki, socijalni, nepravilan govorni uzor, fiziološki uzroci. Ti uzroci ubrajaju: jake negativne emocije poput stanja šoka, užasa, pretjerane radosti; ali i karakteristike disfunkcionalne obitelji (psihološki uzroci); nepravilne odgojne postupke (socijalni uzroci); oponašanje tuđeg nepravilnog govora ili mucanja roditelja (nepravilan govorni uzor); leziju mozga, potres mozga, fizičku bolest koja djeluje na govorni sustav (fiziološki) (Posokhova, 2007). Mucanje se u tom slučaju razvija na pogodnom urođenom tlu koje je osjetljivo, a pod utjecajem vanjskog „udarca“, koji zapravo djeluje kao prekidač, dolazi do nastanka i razvoja mucanja. Naposljetku, bitno je napomenuti da se ponekad normalne govorne karakteristike djeteta u početku razvoja govora, poput zastoja ili ponavljanja, mogu zamijeniti s pravim mucanjem. Ako se dijete o tome ne osvijesti, tijekom njegovog daljnjeg razvoja i razvoja njegovog govora, to polako nestaje. Stoga se ne smije nagađati o određenoj vrsti teškoće, već se mora pratiti daljnji djetetov razvoj govora i karakteristike koje ukazuju na teškoću na način da se prati njihova učestalost ponavljanja, količina, duljina trajanja (dulje od šest mjeseci) i situacije u kojima se pojavljuju. Također je

neizbježno savjetovanje sa stručnjakom prije donošenja bilo kakvih preuranjenih zaključaka, kako ističe Posokhova (2007). Vezano uz vrijeme nastanka, uglavnom se navodi kako se mucanje javlja u dobi između druge i pete godine života. Taj period života predstavlja razdoblje intenzivnog razvoja djeteta u mnogim aspektima čovjekovog razvoja, no poseban je naglasak na intenzivnom razvoju govora. Autorice Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni (2007b) ističu kako je u tom periodu sustav govora i jezika veoma osjetljiv, a usporedno s tim i preopterećen novim komunikacijskim zahtjevima i izazovima koji proizlaze iz njegove neposredne okoline. Stoga se može ustanoviti kako se upravo zbog tog razloga mucanje javlja upravo u predškolskom periodu čovjekovog života.

2.4. Istraživanja čimbenika povezanih s mucanjem

Kada je riječ o uzrocima mucanja, provedena su istraživanja povezanosti mucanja i različitih čimbenika, koji se odnose na čovjekovo područje razvoja. Posebno je zanimljivo ono koje se ticalo čimbenika inteligencije, tj. općenito kognitivnih sposobnosti osobe. Prema Sardelić i Brestovci (2003) u jednom takvom istraživanju se pratila povezanost inteligencije (kognitivnih sposobnosti) i mucanja. Općenito se ustanovilo da nema povezanosti između inteligencije i mucanja u kontekstu utjecaja kognitivnih sposobnosti na nastanak mucanja, tj. da kognitivne sposobnosti ne mogu vjerojatno biti jedan od uzroka pojave mucanja, iako mogu biti prisutni u razvoju popratnih simptoma mucanja (Sardelić i Brestovci, 2003). Autori Sardelić i Brestovci (2003) također smatraju da se sukladno tome treba osvrnuti na osobine ličnosti osobe koja muca te na traženje eventualnih povezanosti s mucanjem. No inteligencija i kognitivne sposobnosti mogu igrati veliku ulogu u savladavanju ove teškoće. Nadalje, zanimljivo je ispitivanje s motoričkim sposobnostima, gdje je ustanovljeno da osobe koje mucaju postižu slabije rezultate u ispitivanju određenih motoričkih sposobnosti, no ne može se tvrditi da su motoričke sposobnosti onih, koji mucaju u odnosu na one koji ne mucaju, ispod prosjeka (Sardelić i Brestovci, 2003). Dakako nema dokaza o tome da mucanje nastaje uslijed lošije opće motorike. To se može povezati s činjenicom da su razvoj govora i motorike izrazito povezani i da razvoj motorike uvjetuje razvoj govora. Međutim motorika u tom kontekstu može pospješiti ili oslabiti razvoj govora, a ne utjecati na nastanak mucanja. Stoga se u terapiji s djecom koja imaju govorne teškoće često koriste motoričke vježbe, posebice one koje se odnose na finu motoriku. Prema Galić – Jušić (2001) kada je riječ o socioemocionalnom razvoju, on može utjecati na razvoj govora i mucanja. Djetetova emocionalna ekspresija može snažno utjecati na to da neke sasvim uobičajene govorne netečnosti prerastu u mucanje (Galić – Jušić, 2001). Povezano s tim, ista autorica pojašnjava

da su djetetov doživljaj i izražaj snažno emocionalni obojeni te uslijed nekih jakih emocija (uzbuđenje, strah, nelagoda, ljutnja) mogu se javiti govorne netečnosti. A kada je riječ o djetetovoj okolini, nepoticanje interakcija i komunikacije, loša komunikacija u obitelji, preveliki zahtjevi za komunikacijom od strane ostalih u djetetovoj okolini, kao i kočenje samostalnosti te prevelika zaštita od strane roditelja mogu dovesti do nastanka razvoja različitih govornih teškoća, pa tako i mucanja. Općenito socijalni razvoj je dakako povezan s emocionalnim razvojem na način da sve ono što se dešava u djetetovoj socijalnoj okolini utječe na razvoj i iskazivanje određenih emocija pri čemu i socijalni i emocionalni razvoj zajednički utječe na razvoj govora. Stoga je bitno da dijete odrasta u pozitivnom i poticajnom socijalnom okruženju bogatom pozitivnih emocija. Također, povezano sa socijalnim i emocionalnim razvojem, jedan od bitnih čimbenika je i temperament te osobine ličnosti djeteta. Općenito temperament predstavlja trajan način emocionalnog i socijalnog reagiranja tijekom života, uz neke promjene, koje u pojedinčev emocionalni i socijalni stil unose utjecaji okoline i socijalnog učenja (Galić – Jušić 2001, str. 43). Ustanovilo se da su djeca koja su više povučena i sramežljiva sklonija jakim emocijama poput straha i tjeskobe, koji samim time mogu utjecati na razvoj govornih netečnosti (Galić – Jušić, 2001). Pa se može pretpostaviti kako i sam temperament i urođene osobine ličnosti mogu utjecati na razvoj mucanja.

2.5. Dijagnosticiranje i logopedska terapija

Dijagnosticiranje poremećaja tečnosti, tempa i ritma govora poznatiji kao mucanje vrši stručnjak logoped koji procjenjuje je li djetetu potrebna terapija te koji oblik terapije je najpogodniji. Prema Bouillet (2010) kao i kod svakog drugog oblika poremećaja, tako i kod mucanja, osim simptoma koji ukazuju na specifičnu teškoću, potrebno je utvrditi i dužinu perioda u kojem se određeni simptomi javljaju, te da li se javljaju u različitim situacijama. Pa tako ako simptomi traju dulje od šest mjeseci, roditelj bi se trebao obratiti stručnjaku logopedu. Upravo rana intervencija omogućuje lakše prevladavanje određene teškoće. Sukladno tome autorica Pavičić Dokoza (2010) ističe kako 50% djece uspije prevladati mucanje do puberteta, naravno ako roditelji na vrijeme interveniraju, uslijed daljnjeg razvoja govorno – jezičnih vještina te uslijed maturacije, odnosno sazrijevanja različitih područja čovjekovog razvoja (poput neuroloških i motoričkih) koji pospješuju razvoj govora. No neki ipak ne uspiju prevladati, stoga je od ključne važnosti upravo to rano dijagnosticiranje i pravovremena intervencija stručnjaka. Svaki period djetetovog odrastanja uvjetuje određene oblike ponašanja, ali i razvoj govora. Sukladno tome, znanje o određenim specifičnostima djetetovog govora tijekom različitih perioda ranog djetinjstva može pridonijeti uočavanju i

spoznavanju određenih teškoća kao i pravovremenom reagiranju. Pravovremenom dijagnostikom logopeda mogu se utvrditi rizični čimbenici koji mogu utjecati na daljnji razvoj govora djeteta tijekom određenog perioda razvoja i odrastanja te sukladno tome se može uključiti roditelje u program savjetovanja i rada kod kuće. Općenito logoped na temelju zastupljenosti određenih simptoma određuje najpogodniji oblik terapije kao i intenzitet terapije. Pa tako ako se javljaju simptomi poput ponavljanja cijele riječi ili ponekad sloga, onda se radi o blagom mucanju pri čemu se preporuča posredna (indirektna) terapija koja se odnosi na rad roditelja s djecom uz nadzor logopeda (Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni, 2007b). Ako se javljaju simptomi poput ponavljanja dijelova riječi ili produživanja glasova uz popratne napete zastoje, onda se radi o umjerenom mucanju te se preporuča neposredna (direktna) terapija, a logoped u dogovoru s roditeljem, s obzirom na njihov i djetetov stav prema mucanju i osviještenost o problemu kao i s obzirom na jačinu zastoja, određuje oblik i količinu terapije (Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni, 2007b). Ako primjerice prevladavaju tonusi, tj. facijalne ekspresije koje prate govor, praćeni različitim oblicima popratnih ponašanja (pokreti tijela, izbjegavanje izgovaranja određenih riječi i slično), onda se radi o jakom mucanju te je potrebno što prije uključiti dijete u neposrednu (direktnu) terapiju. (Pavičić Dokoza i Hercigonja Salamoni, 2007b).

2.6. Socioemocionalni razvoj djece koja mucaju

Tijekom pretraživanja literature o povezanosti mucanja i socioemocionalnog razvoja, pronađeno je istraživanje koje upućuje na razlike u socioemocionalnom razvoju između djece koja mucaju i one koja ne mucaju pri čemu djeca koja mucaju pokazuju slabije rezultate u bihevioralnom, emocionalnom i socijalnom razvoju od svojih vršnjaka (McAllister, 2016). Također se prilikom razmatranja socioemocionalnog razvoja djece koja mucaju i njihovog iskazivanja socijalnih vještina govori o simptomima koji uključuju popratna ponašanja, emocije, stavove koji se javljaju uz mucanje, a koji mogu biti pokazatelji socioemocionalnog razvoja i općenito socijalne kompetentnosti djeteta koje muca (Furnham i Davis, 2004). Također ta popratna ponašanja koja se javljaju uz mucanje mogu biti pokazatelji slabijeg uspjeha u iskazivanju socijalnih vještina te mogu općenito utjecati na socijalne interakcije (Hunsaker, 2011). Kada je riječ o socioemocionalnom razvoju, uglavnom se govori o činjenici kako je njega potrebno konstantno poticati od najranije dobi neovisno o tome ima li dijete određenu teškoću, pa sukladno tome treba promotriti čimbenike, poput primjerice poticaja iz okoline, koji utječu na socioemocionalni razvoj djeteta (Klarin, 2006). Sukladno tome poticaji socioemocionalnom razvoju dolaze od strane čimbenika iz djetetove okoline, a ponajprije od

strane roditelja i cjelokupne obiteljske klime, zatim vršnjaka te vrtića ili škole (Katz McClellan, 2005). Isto tako je bitna i intervencija logopeda jer iz iskustva autorice završnog rada u istraživanju fenomena mucanja, samim time što se mucanje više savladava i umanjuje, to osoba dobiva više samopouzdanja u ostvarivanju interakcija s drugima u svojoj okolini. Naime, neki autori ističu činjenicu da ako se mucanje tretira bez odgovarajuće logopedске pomoći, u školskoj dobi ili pubertetu poprima niz psihičkih simptoma koji se mogu manifestirati na socioemocionalni razvoj od kojih su neki: strah od govora, nagle promjene raspoloženja, usamljenost, povlačenje, osjećaj manje vrijednosti, nisko samopoštovanje i samopouzdanje, loša slika o sebi (Bouillet, 2010).

2.7. Općenite zakonitosti poticajnog okruženja za socioemocionalni razvoj djeteta

Poznato je da su svi aspekti čovjekovog razvoja povezani i međusobno utječu jedan na drugoga, a posebice socijalni i emocionalni razvoj, pritom veliku ulogu ima način na koji se potiče određeno područje čovjekovog razvoja i uolikoj mjeri se to područje potiče (Berk, 2015). Pa tako za svako pojedino razdoblje djetetovog života postoje brojne smjernice koje upućuju na to kako poticati u određenom periodu djetetov socioemocionalni razvoj. Za period ranog predškolskog razdoblja važnu ulogu za stvaranje baze, koja služi za razvijanje socijalne kompetencije kao i za prilagodbu različitim socijalnim kontekstima, imaju oba roditelja i odgajatelj (Vasta, 2005). Interakcije između djece i roditelja su recipročne, uzajamne te se međusobno reguliraju. U tom razdoblju ako dođe do razvoja osjećaja sigurnosti i privrženosti s osobama iz djetetove okoline, moguće je bolje istraživanje okoline i ostvarivanje novih socijalnih interakcija jer kvaliteta privrženosti s bliskim osobama (ponajprije s roditeljima) određuje prilagodbu u socijalnom okruženju vršnjaka i ostalih ljudi. Također se ne smiju izostaviti ni interakcije između roditelja kao ni interakcije s ostalim članovima obitelji jer i oni predstavljaju bitne čimbenike koji utječu na socioemocionalni razvoj djeteta. U ovom periodu djetetovog razvoja ono što je potrebno, da bi se poticao socioemocionalni razvoj, je sljedeće: razvijati sigurnu privrženost pružajući djetetu toplinu i potporu; ravnopravno sudjelovanje obaju roditelja u brizi za dijete; odabrati odgovarajuću ustanovu (jaslice, vrtić) te osobu koja će se brinuti o djetetu (odgajatelj); poznavati i razumjeti djetetov temperament; poznavati zakonitosti dječjeg razvoja; prilagoditi se djetetovim razvojnim promjenama (Klarin, 2006). Također je ovdje bitno istaknuti fizičko i mentalno stanje roditelja koje također utvrđuje sposobnost brige o djetetu, a samim time i sposobnost poticanja socioemocionalnog razvoja. Sljedeće razdoblje je kasno predškolsko razvojno razdoblje. Ovdje je naglasak na snažnom utjecaju obiteljske klime, a bitna je uloga roditelja u

prilagođavanju ponašanja djetetovim potrebama kao i zahtjevima razvoja (Vasta, 2005). Dijete u tom periodu iskazuje složene, snažne i promjenjive emocije, često stupa u konflikte s drugima, ostvaruje različite socijalne interakcije. U ovom periodu se javlja i utjecaj medija. Također ovdje dolazi do prve interakcije s vršnjacima kroz igru. Općenito se istraživanjima utvrdilo da će stupanj u kojem je dijete ostvarilo privrženost s roditeljima uvjetovati kvalitetne interakcije s vršnjacima (Berk, 2015). Bitna je uloga roditelja u segmentu poticanja dječje igre, ali u pružanju potpore, a ne u upravljanju dječjom igrom (Klarin, 2006). Isto tako se ne smije izostaviti bitna uloga odgajatelja kao medijatora za socijalnu prilagodbu u školi (Klarin, 2006). Također su u tom kontekstu brojna istraživanja pokazala kako kvalitetan odnos između odgajatelja i djeteta predstavlja preduvjet razvoja osjećaja sigurnosti, te razvoja socijalne kompetencije u smjeru ostvarivanja vršnjačke interakcije. Također se i ovdje ističu pojedine smjernice za poticanje socioemocionalnog razvoja: bitno je odrediti roditeljski stil pri čemu je naglasak na autoritativnom stilu koji uključuje podjednak intenzitet nadzora i postavljanja pravila, ali istodobno iskazivanje topline, ljubavi i privrženosti; prilagođavati se razvojnim promjenama djeteta na način da se djetetu više objašnjava, obrazlaže i argumentira; poticati vršnjačku interakciju; u slučaju rastave omogućiti komunikaciju s oba roditelja te poticati odnose koji neće uvjeriti dijete da je ono krivo za rastavu; kontrolirati se i uključivati u gledanje televizije i korištenja interneta; pružiti sebe kao pozitivan model adekvatnih oblika ponašanja koja uključuju empatiju, prosocijalno ponašanje, ekspresiju emocija te općenito naučiti dijete kako se nositi s emocijama (Klarin, 2006). Zatim slijedi razdoblje srednjeg i kasnog djetinjstva koje predstavlja razdoblje intenzivnih socijalnih interakcija (Vasta, 2005). U ovom periodu dijete više vremena provodi sa vršnjacima te izvan obitelji, ali to ne umanjuje ulogu roditelja. Od velike važnosti su vršnjačka druženja koja predstavljaju bitan segment u svakodnevnim aktivnostima. U ovom periodu se javljaju prva prijateljstva te snažan osjećaj za pripadanjem vršnjačkoj skupini i vezanjem uz jednog prijatelja (Berk, 2015). U interakciji s vršnjacima dijete se uči osnovnim socijalnim ponašanjima, pravilima, vještinama i znanjima koje koristi u interakciji s odraslima. S druge strane neizostavna je interakcija s odraslima koja omogućuje veću sigurnost te samopoštovanje u interakciji s vršnjacima (Vasta, 2005). U segmentu vršnjačke interakcije ističu se dvije uloge roditelja: roditelj kao model u kontekstu prenošenja stila interakcije koji je dijete usvojilo od njega, a kojeg koristi u interakciji s vršnjacima; te roditelj kao moderator pri odabiru prijatelja (Klarin, 2006). Isto tako je bitna uloga roditelja u discipliniranju i reguliranju ponašanja djeteta. U ovom periodu je bitna i uloga učiteljice jer je ona zadužena za formiranje grupnih interakcija kao i za stvaranje općeg zadovoljstva školom jer škola ne bi trebala biti mjesto koje će jedino

poticati kognitivni razvoj, već se mora dotaknuti i aspekata socioemocionalnog razvoja kao i moralnog razvoja. U ovom segmentu jako veliku ulogu ima poticanje samostalnosti djeteta od strane roditelja što se više približava adolescentskoj dobi u kontekstu vođenja, pružanja potpore i poticanja samoregulacije ponašanja te usvajanja novih oblika ponašanja (Berk, 2015). Kada je riječ o smjernicama za navedeno razdoblje djetetovog sazrijevanja, ističu se sljedeće: prilagoditi se djetetovim razvojnim potrebama, promjenama i izazovima; poticati vršnjačke odnose i jačati socijalne vještine koje su nužne za ostvarivanje socijalnih interakcija; jačati pozitivne socijalne interakcije u školi; jačati djetetovo samopoštovanje, pružiti emocionalnu potporu kao i pomoć u suočavanju sa stresnim situacijama; poticati moralni razvoj kroz pružanje topline, brige, mogućnosti za raspravu i donošenje odluka te biti model prosocijalnih oblika ponašanja (Klarin, 2006). I zadnje razdoblje predstavlja razdoblje adolescencije koje je također obilježeno intenzivnim interakcijama s vršnjacima. U ovom periodu se istodobno javlja potreba za osamostaljivanjem, intimnošću, seksualnošću, postignućem i identitetom adolescenata i s druge strane potreba za kontrolom od strane roditelja (Vasta, 2005). Zbog toga se javljaju česti konflikti između roditelja i adolescenata. I općenito roditelji ovu potrebu za samostalnošću izrazito stresno doživljavaju. Iako je sve veća potreba za autonomijom i dalje je prisutna potreba za bliskošću i privrženošću. Velika je važnost uloge roditelja u razvoju i prilagodbi adolescenta kroz autoritativni odgojni stil koji pridonosi razvijanju pozitivne slike o sebi, samopoštovanja, socijalne odgovornosti te postignuća (Berk, 2015). Također sukobi koji se javljaju između roditelja i adolescenata mogu imati pozitivne učinke. Pa tako primjerice pozitivan ishod se javlja ako je kontrola, koju roditelj provodi, usmjerena na korekciju i regulaciju ponašanja, a ne ako se kontrola temelji na manipulaciji i nametanju osjećaja krivnje. Općenito pozitivna interakcija u obitelji je povezana s razvojem identiteta u adolescenciji (Berk, 2015). Stoga je bitna ravnoteža između toga da se dijete pusti u individualnosti i samostalnosti, ali da se regulira ponašanje te da mu se pruži potpora. U ovom periodu se ostvaruje potreba za intimnošću u prijateljskim vezama jer se dijele intimna iskustva. Unutar grupe vršnjaka su često prisutni pritisak te konformizam u vidu prilagođavanja vlastitog ponašanja kako bi ostali članovi grupe prihvatili tog drugog vršnjaka (Vasta, 2005). S druge pak strane javlja se i međugrupna solidarnost, pomaganje suosjećanje i briga u grupi (Klarin, 2006). Što se tiče pak škole, ona ima veliku ulogu u poticanju učenja različitih uloga te u omogućavanju identifikacije s drugima. U tom segmentu veliku ulogu imaju nastavnici koji potiču razvoj samopoštovanja i utječu na formiranje identiteta. Sukladno svemu navedenom, neki od elemenata poticanja socioemocionalnog razvoja u ovom periodu su sljedeći: razumjeti potrebu adolescenta za istodobnom

autonomijom i privrženosti; koristiti komunikacijske vještine prilikom konfliktnih situacija; razumjeti važnost vršnjačkih skupina i mladenačkih organizacija; pružiti pomoć u boljem razumijevanju različitosti; poticati i olakšavati potragu za vlastitim identitetom (Klarin, 2006).

3. SOCIJALNE VJEŠTINE OSOBA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Prema Slunjski (2013) socijalne vještine predstavljaju jedan od bitnih odrednica čovjekove socijalne integracije. Naime, osobe s teškoćama u razvoju prema mnogim autorima i istraživanjima pokazuju nedostatke u vidu socijalne interakcije i općenito socijalnih vještina (Giler, 2012). Naravno, svakome djetetu njegova teškoća može, ali i ne mora predstavljati određeni problem te isto tako može, ali i ne mora utjecati na to kako će se dijete osjećati ili ponašati. Stoga je bitna uloga roditelja i svih ostalih bliskih osoba iz djetetove okoline (roditelji, odgajatelji, nastavnici, ostali članovi obitelji) da ga potiču i da ga pouče, tj. da budu adekvatan model primjerenih oblika reagiranja i iskazivanja osjećaja u interakciji s drugima te da pravovremeno interveniraju i budu poticajni i uporni pri pružanju pomoći u savladavanju te teškoće. Isto tako je bitna i uloga pedagoga, a autorica završnog rada smatra da je za pedagoga iznimno važno biti upoznat s ovom tematikom jer je pedagog jedan od bitnih djelatnika odgojno obrazovne ustanove koji sudjeluju u prepoznavanju teškoće, praćenju napretka učenika ili djeteta, pravovremenoj intervenciji te u osmišljavanju i planiranju terapije. Isto tako je bitno da se djetetu pomogne i da ga se nauči kako se nositi s određenom teškoćom. S druge pak strane bitna je i prihvaćenost od strane vršnjaka što znatno utječe na razvoj socijalnih vještina.

3.1. Što su socijalne vještine

Različiti autori različito opisuju pojam socijalnih vještina. Prema Reardon (1998) socijalne vještine predstavljaju ponašanja bilo verbalna ili neverbalna, koja ljudi koriste u interakciji s ciljem ostvarivanja učinkovite komunikacije s osobama iz vlastite okoline bile one toj osobi poznate i bliske ili pak nepoznate. Socijalne vještine se još definiraju kao sposobnosti prilagođavanja i pozitivnog ponašanja koje nam omogućuju da se uspješno nosimo sa zahtjevima i izazovima koje pred nas postavlja život svakoga dana (Slunjski 2013, str. 49). Socijalne vještine omogućuju djeci i odraslima da budu uspješni u socijalnim interakcijama (Giler 2012, str. 7). Uz pojam socijalnih vještina veže se i pojam socijalne kompetencije. Općenito sa ta dva pojma poistovjećuju i imaju određene sličnosti, ali bitna razlika je u tome da socijalne vještine predstavljaju manifestaciju socijalne kompetencije (Slunjski, 2013). Pojam socijalne kompetencije sam po sebi predstavlja skup znanja, vještina i sposobnosti koje se koriste u svrhu iniciranja i održavanja zadovoljavajućih, recipročnih odnosa s vršnjacima (Katz i McClellan 2005, str. 15). Nadalje, Livazović (2010, str. 255) ističe važnost prilagodbe pa tako tvrdi kako se socijalna kompetencija općenito odnosi na socijalne, emocionalne i

kognitivne vještine i ponašanja koje djeca i mladi trebaju za uspješnu društvenu prilagodbu. U kontekstu razlikovanja socijalnih vještina i socijalne kompetencije, socijalne vještine se odnose na ponašanja, a kompetencija na sposobnost pojedinca da primijeni vlastite socijalne vještine, tj. ta ponašanja u socijalnom okruženju i ostvarivanju kontakata s ljudima iz njegove okoline (Jurčević – Lozančić, 2011). Odnosno, kada se socijalne vještine koriste na prikladan način i vode postizanju osobnih ciljeva, rezultat je socijalna kompetencija (Slunjski 2013, str. 51). Koliko je važno poticanje razvoja socijalnih vještina upućuju i spoznaje koje iznose činjenice o tome kako se prilikom istraživanja različitih psihičkih i mentalnih poremećaja najveće posljedice reflektiraju u području socijalnog funkcioniranja te isto tako se ističe da nedostatak razvijenosti socijalnih vještina te općenito neostvarivanje i izbjegavanje socijalnih interakcija mogu imati loš utjecaj na mentalno zdravlje čovjeka (Reardon, 1998). Posebice se ističu negativne posljedice socijalnih vještina poput: niskog samopouzdanja, antisocijalnog ponašanja, anksioznosti i stresa, socijalne izolacije te kognitivnog deficita (Reardon, 1998). Ljudi su po prirodi socijalna bića te je stoga socijalna interakcija nužan čimbenik u njihovom životu. Budući da se radi o vještinama, vještine predstavljaju nešto što nije urođeno, već se uči stoga je bitno da se dijete podučiti socijalnim vještinama koje će mu pomoći u uspostavljanju uspješne interakcije i komunikacije s osobama u njegovom okruženju. Kada je riječ o učenju socijalnih vještina, one se mogu učiti u različitim kontekstima. Najprije se socijalne vještine uče u obitelji, a kasnije se intenzivnije razvijaju kroz igru i druženje s drugom djecom u vrtiću ili u školi te s odraslima i ostalim osobama iz djetetovog okruženja. To se sve odvija sa ciljem da djeca budu prihvaćena te da postignu kvalitetnu prilagodbu, optimalan rast i razvoj te sretno i zdravo odrastanje (Kuzmanović i Blažević 2015, str. 73.) Budući da je poznato kako se dijete intenzivno razvija na svim područjima do polaska u školu, tako je poticanje razvoja socijalnih vještina u predškolsko doba izuzetno značajno za daljnji razvoj djeteta (Kuzmanović i Blažević, 2015). Socijalne vještine se uče izravno i to kroz svakodnevne aktivnosti u socijalnom okruženju. Jako veliku ulogu imaju vršnjaci u razvijanju i stjecanju socijalnih vještina te usvajanju različitih normi ponašanja. Međutim, ako takav oblik podrške izostane, može doći do odbačenosti i izoliranosti od strane vršnjaka što može imati negativne posljedice na: razvoj samopoštovanja i samopercepcije, sposobnost kritičkog prosuđivanja i mišljenja, sposobnost reguliranja vlastitih reakcija, samopouzdanje, osjećaj za pravednost i slično, a tome su najčešće izložena agresivna, odbačena i povučena djeca (Kuzmanović i Blažević, 2015). No naravno nije dovoljna samo izloženost vršnjacima, već je bitna i uloga roditelja te drugih odraslih iz djetetove okoline koji će utjecati na razvoj interakcija s vršnjacima na način da će indirektno pružati podršku, ali će pritom uzeti u obzir

specifične značajke svakog pojedinog djeteta te odgovarajući kontekst u kojem se to dijete trenutno nalazi. No kada je riječ o takvoj pomoći, svakome djetetu je potrebna drugačija vrsta podrške u razvoju socijalnih vještina (Slunjski, 2013). Naime, djeca se razlikuju u potrebi za socijalnim kontaktima pa tako neka djeca imaju veću potrebu za druženjem dok druga imaju manju potrebu. Isto tako se razlikuju u sposobnostima uspostavljanja komunikacije i razvoja interakcije pa se tako neki lakše snalaze, a drugi teže. Nadalje se razlikuju s obzirom na to kako se snalaze u pojedinim problemskim i svakodnevnim situacijama, a koje uključuju interakciju, poput: sukoba, suradnje, pregovaranja i slično. Sve te razlike zapravo uvjetuju različitu vrstu podrške. Kada je riječ o samim vještinama i određivanju pojedinih vještina, različiti autori navode različite socijalne vještine. Neki navode sljedeće: aktivno slušanje, postavljanje pitanja, predstavljanje sebe i drugih, zahvaljivanje i pohvaljivanje, traženje pomoći, uključivanje, davanje i slijedenje uputa, ispričavanje, uvjeravanje, poznavanje i izražavanje tuđih osjećaja, reagiranje na tuđu srdžbu, izražavanje privrženosti, suočavanje sa strahom, traženje dozvole, dijeljenje, pomaganje, pregovaranje, samokontrola, obrana vlastitih prava, primjereno reagiranje na zadirkivanje, izbjegavanje tučnjave, izražavanje prigovora i reagiranje na prigovor, nošenje s posramljenošću i isključivanje, zauzimanje za prijatelja, reagiranje na nagovaranje, nošenje s neuspjehom, optužbe u grupi i dr. (Kuzmanović i Blažević, 2015). Nadalje Ajduković i Pečnik (1994) ističu sljedeće: slušanje drugih, započinjanje i održavanje komunikacija, samopredstavljanje, traženje pomoći i dodatnih informacija, davanje i slijedenje uputa, uvjeravanje drugih, ispričavanje za pogrešku, prepoznavanje i izražavanje vlastitih osjećaja, razumijevanje tuđih osjećaja, razumijevanje tuđih potreba i ponašanja, regulacija vlastitih osjećaja (posebice kontrola ljutnje), iskazivanje naklonosti, pregovaranje, samokontrola, zauzimanje za vlastita prava i potrebe, nenasilno rješavanje sukoba, samoprocjenjivanje i slično. Naravno kod svih autora se mogu utvrditi sličnosti i podudarnosti u određivanju pojedinih socijalnih vještina.

3.2. Osobitosti socijalnih vještina kod osoba s teškoćama u razvoju

Kada je riječ o osobama s teškoćama u razvoju, često se može ustanoviti kako pokazuju nedostatke u ostvarivanju socijalnih interakcija (Giler, 2012). Naime, svaka pojedina teškoća određuje u kojoj mjeri se određeno područje razvoja može uistinu razviti. Primjerice, osoba s intelektualnom teškoćom neće moći razviti određene segmente kognitivnog područja s obzirom na stupanj mentalne retardacije koju ima. Naravno, sva su područja međusobno povezana i na taj način utječu na međusobno razvijanje. Isto tako, najčešće se navodi kako djeca s teškoćama u razvoju mogu, ali ne moraju imati teškoće socijalne integracije s obzirom

na prilagodbu okruženja njihovim posebnim potrebama koje uz njih imaju i druge skupine djece (Bouillet 2010, str. 17). Naime, postoje brojni čimbenici koji utječu na to hoće li dijete razviti određene socijalne vještine, a to nužno ne mora predstavljati ta teškoća koju dijete ima. To može biti djetetova inteligencija, temperament, odnosi u obitelji te stil odgoja, poticajno okruženje puno razumijevanja, neki stresni događaj u životu i slično. No isto tako, doživljaj i svijest o teškoći dakako mogu utjecati na određena područja socijalnog razvoja. Neki autori smatraju da djeca s teškoćama u razvoju čine određene pogreške pri socijalnoj interakciji i komunikaciji (Giler, 2012). Oni te pogreške rade iz sljedećih razloga: ponekad pogrešno čuju određene riječi; pogrešno percipiraju, čuju ili se koriste značenjem tona glasa; upadaju u riječ, mijenjaju temu; ulaze u tuđi prostor ili nepozvani sudjeluju u nekoj aktivnosti; odgovaraju kad nisu na redu; ne govore naizmjenice; ne žele prestati s nekim ponašanjem kad ih se zamoli (Giler, 2012). Općenito djeca s teškoćama u razvoju, s obzirom na određenu vrstu teškoće, trebaju konkretne upute za primjenu socijalnih vještina te isto tako mora im biti omogućena povratna sprega u tom kontekstu kako bi znali da li to dobro obavljaju. Isto tako ono što im nedostaje je upravo percipiranje neverbalne komunikacije te u tom kontekstu razumijevanje i tumačenje govora tijela i tona glasa na primjeren način. Nadalje, često ne znaju pravila razgovora te ponekad ne znaju pratiti slijed razgovora. Isto tako često ne poštuju osobni prostor drugih te ponekad pogrešno tumače nečije prijateljsko zadirkivanje i uglavnom se orijentiraju na crno – bijelo tumačenje nečijih postupaka i misli. Naposljetku često djeca s posebnim potrebama imaju lošiju samopercepciju kao i svijest o drugima, tj. o načinima kako drugi njih percipiraju. Kada je riječ o razvoju socijalnih vještina kod osoba sa sniženim socijalnim sposobnostima, provodi se trening socijalnih vještina koji uključuje različite bihevioralne i kognitivne tehnike u svrhu poboljšavanja socijalnih vještina i povećanja socijalne kompetentnosti. Ponekad se uz ovaj pristup koriste i lijekovi, ali sve ovisi o dijagnozi koju osoba ima.

3.3 Socijalne vještine osoba koje mucaju

U poglavlju 'Simptomi' navedeni su svi oni simptomi koji se javljaju kod osoba koje mucaju, a koji mogu znatno ukazivati na njihove socijalne vještine. To su primjerice sljedeći: izbjegavanje riječi ili situacija u kojima se može mucati; izbjegavanje kontakta s osobama u čijem se društvu predviđa mucanje; nelagoda i strah prije govora; sram poslije govora; potisnuta ljutnje na sugovornika koji pokazuje nestrpljenje ili nerazumijevanje; osoba nije sposobna govoriti kao i drugi stoga ni ne vrijedi; osoba sebe vidi drugačijom u odnosu na druge; osoba druge smatra manje vrijednima jer nemaju razumijevanja za nju; emocionalna

nestabilnost; izbjegavanje vizualnog kontakta i slično. Naime, kako je već istaknuto, različiti autori navode različite vrste socijalnih vještina, a ovdje će se opisati 9 socijalnih vještina koje su navedene u knjizi *'Ja to znam i mogu: kako poučavati socijalnim vještinama djecu koja imaju ADHD, teškoće u učenju ili Aspergerov sindrom'* autorice Janet Z. Giler (2012). Iste vještine su se ispitivale u samom istraživanju s učenicom koji muca. Budući da postoji veliki broj socijalnih vještina koji autori opisuju, za potrebe ovog istraživanja, izabrano je upravo tih 9 socijalnih vještina jer se smatralo da će se pomoću njih najbolje ispitati razvijenost socijalnih vještina učenika koji muca. Naime, od velike je važnosti razvijanje socijalnih vještina kod osoba s teškoćama u razvoju zbog ostvarivanja interakcija s osobama iz vlastite okoline, ali i kasnijeg lakšeg snalaženja u različitim životnim situacijama.

3.4. 9 socijalnih vještina deficitarnih kod djeteta koje muca

S obzirom na opći manjak uskospecijalizirane i dostupne literature o fenomenu mucanja i posebice o socijalnim vještinama osobe koja muca, te s obzirom na značajnost istraživačkog rada autorice Janet Z. Giler za potrebe ovog kvalitativnog istraživanja, navedena literatura je bila od velike važnosti pri realizaciji cilja ovog završnog rada. S obzirom na prethodno navedeni razlog korištenja ove literature, smatralo se da će upravo ova literatura dati što bolji stručniji opis socijalnih vještina osoba s teškoćama u razvoju, odnosno opis socijalnih vještina osobe koja muca.

Prva vještina se odnosi na vještinu sklapanja i održavanja prijateljstva te osvještavanje o vlastitim interesima. Naime, kada je riječ o ovoj vještini, djeca često niti ne razmišljaju o osobinama i kvalitetama dobrih prijatelja. Djeca su uglavnom usmjerena na činjenicu imaju li prijatelje u određenom trenutku ili su u tom trenutku s nekim prestali biti prijatelji (Giler, 2012). Ovdje je bitno osvrnuti se na popularnu djecu ili pak prijateljski raspoloženu djecu u djetetovoj okolini i sagledati koje osobine i vještine oni posjeduju, a koje ih čine popularnima i prijateljski raspoloženima. Sukladno tome, postoje određene vještine koju upućuju na to da dijete posjeduje vještinu sklapanja i održavanja prijateljstva: pozdravlja druge osobe (obraća im se imenom, smiješi im se, uspostavlja kontakt očima); sluša ih i prikladno reagira na ono što kažu te dijeli s drugima vlastite misli, osjećaje, stvari; pokazuje zanimanje tijekom interakcije na način da postavlja pitanja te komentira izjave drugih; daje komplimente drugima; pravilno tumači i koristi se odgovarajućim jezikom tijela i tonom glasa; poštuje osobni prostor te dodiruje druge na primjeren način; uključuje se u trenutne aktivnosti s vršnjacima; teži ka rješavanju problema i sukoba; kontrolira srdžbu te se ispriča, ako shvati da

je pogriješilo (Giler, 2012). Osoba s određenom teškoćom se dakako mora osvrnuti i na vlastite kvalitete te prepoznati vlastite interese. Prepoznavanjem i osvještavanjem vlastitih kvaliteta povećava se samopoštovanje djeteta. Kada je riječ o osobnim interesima, bitno je utvrditi kojim aktivnostima se dijete voli baviti i podudaraju li se te aktivnosti s aktivnostima njegovih prijatelja. Postoje djeca koja vole svoje slobodno vrijeme provoditi u individualnim aktivnostima, stoga je bitno i to procijeniti u sagledavanju razvijenosti ove socijalne vještine.

Druga vještina se tiče slušanja. Naime, djeca često misle da je govor najvažniji dio razgovora, a nisu zapravo svjesna da pravu vještinu upravo čine slušanje i prikladno reagiranje na ono što je druga osoba izgovorila. Mnoga djeca s teškoćama ne reagiraju, prikladnim riječima ili govorom tijela, na ono što im druga djeca u njihovoj okolini govore, i na taj način djeca koji imaju slabije razvijenu vještinu slušanja odaju dojam nezainteresiranosti (Giler, 2012). Osoba koja je vješt slušatelj obraća pažnju na riječi te daje sugovorniku do znanja da ga sluša i razumije pritom se koristeći različitim verbalnim i neverbalnim oblicima komunikacije. Neke od vještina slušanja su: okretanje licem prema osobi; uspostavljanje kontakta očima; razmišljanje o onome što osoba govori; naginjanje prema naprijed; postavljanje pitanja; parafraziranje ili ponavljanje rečenice; komentiranje; davanje izjava; izricanje vlastitog mišljenja; upućivanje komplimenata; korištenje grlenih glasova poput 'aha', 'hm' i slično; popratne neverbalne reakcije poput kimanja glavom ili odmahivanja glavom (slaganje/neslaganje); oponašanje govornikova izraza lica; poznavanje i poštivanje redosljeda u razgovoru s više osoba (Giler, 2012). Isto tako, postoje i one osobine koje upućuju na to da se radi o lošem slušatelju i takva osoba: mijenja temu; govori previše o sebi; prekida; ne dopušta da i drugi nešto kažu (ne zna kada treba stati); ne kaže ništa; pravi grimase ili se krevelji; koluta očima; spušta ili odvraća pogled; pomiče se unatrag (Giler, 2012).

Zatim slijedi razgovorna vještina, odnosno vještina vođenja razgovora. Ova vještina je povezana s prethodnom vještinom budući da se, kako je već napomenuto, razgovor sastoji od slušanja i reagiranja na ono što druga osoba govori. Određenim reakcijama bilo verbalnim ili neverbalnim slušatelj šalje poruku kojom govorniku daje do znanja zanimaju li ono o čemu on govori. Pa tako, Giler (2012) navodi neke od razgovornih vještina: slušanje, pozdravljanje (uz popratne reakcije poput: rukovanja, kimanja glavom, osmijeha), započinjanje razgovora (čavrljanje sa svrhom: međusobnog upoznavanja, sagledavanja zajedničkih interesa, razmjene iskustva i uljudnosti), postavljanje pitanja (otvorenih) i poticajno komentiranje (sa svrhom iskazivanja interesa za ono što druga osoba govori), traženje objašnjenja, davanje komplimenata, prepoznavanje kada treba prestati s razgovorom (osoba prati govor tijela

sugovornika koji upućuje na to da mu je dosadno, da se neugodno osjeća ili slično), ravnopravno dijeljenje vremena za razgovor. Također autorica navodi i greške koje ljudi rade u razgovoru, a koje upućuju na loše razvijenu razgovornu vještinu: govorenje isključivo o sebi; ne obraćanje pažnje na govor tijela sugovornika koji ukazuje na zanimanje za određenu tematiku; mijenjanje teme u smjeru onoga što isključivo jednu stranu zanima; ne iskazivanje interesa dok druga osoba govori; prekidanje razgovora između drugih ljudi; razgovor o osobnim osjećajima s osobom s kojom se tek upoznalo (Giler, 2012).

Zatim slijedi vještina razumijevanja govora tijela. Naime, ljudi korištenjem govora tijela i prostora prenose međusobno jedni drugima osjećaje, raspoloženje, interes za razgovor i slično. Razumijevanje neverbalne komunikacije upravo predstavlja jedan od najpouzdanijih izvora tumačenja onoga što druga osoba govori (Giler 2012, str. 102). Često se u razgovoru dešava međusobno oponašanje pojedinih pokreta tijela i tona glasa, a to se događa na nesvjesnoj razini. Oponašanje govora tijela stvara nesvjesni osjećaj povezanosti (Giler 2012, str. 106). Uglavnom djeca s teškoćama imaju problema s razumijevanjem i oponašanjem govora tijela u razgovoru s drugima i ne mogu ponekad razumjeti što njihovi sugovornici govorom tijela žele prenijeti. Posebice se to tiče emocija i emocionalnih reakcija. Ponekad se zapravo dešava da djeca s teškoćama ne mogu razumjeti neusklađenost nečijih verbalnih i neverbalnih reakcija te stoga značenje određene poruke mogu protumačiti isključivo na temelju verbalnih iskaza. Autorica Giler (2012) ističe pojedine pogreške u govoru tijela koje ljudi čine, a kojih možda nisu svjesni: narušavanje nečijeg osobnog prostora; preglasan ili pregrub ton glasa; neuspostavljanje kontakta očima; pravljenje grimasa ili prevrtanje očima; prečesto intimno dodirivanje; pomicanje unatrag; neprestajanje s ponašanjem kada netko zamoli da se prestane. S druge pak strane, da bi osoba razumjela govor tijela druge osobe, mora imati znanje o značenju pojedinih neverbalnih poruka koje mu ta druga osoba u interakciji prenosi: iskazivanje razumijevanja prema onome što govornik priča korištenjem sličnih izraza lica kao i govornik; razumijevanje osjećaja putem razumijevanja izraza lica (sreća, tuga, ljutnja, nervoza, uplašenost); održavanje kontakta očima upućuje na prijateljski raspoloženu osobu; odvratanje pogleda upućuje da je osobi dosadno; kolutanje očima te pravljenje grimasa upućuju da osobi nešto smeta; izbjegavanje kontakta očima upućuje na laganje ili na osjećaj neugode; otvoren govor tijela (otvorene ruke i noge), izražene i živahne geste i naginjanje prema naprijed upućuju na to da je osoba zainteresirana; zatvoren govor tijela (prekrižene ruke, noge ili prsti), slabo izražene i lagane geste i naginjanje unatrag upućuje da osoba nije zainteresirana; stajanje preblizu osobe koju se dobro ne poznaje

(nepoštivanje osobnog prostora) što dovodi do toga da se osoba odmakne; neprimjereno dodirivanje osobe koju se dobro ne poznaje ili osobe koja se osjeća neugodno kad ju se dodiruje ili osobe koja je pripadnik kulture koja ne preferira puno dodirivanja (Giler, 2012).

Zatim povezano s prethodnom vještinom je i vještina razumijevanja tona glasa te osjećaja koji se prenose tonom glasa. To se dakako postiže oponašanjem tona glasa osobe s kojom se razgovara i na taj način se iskazuje razumijevanje osjećaja osobe koja govori. Kako je već rečeno, oponašanje tona glasa se također odražava na odnos s drugom osobom te se povećava bliskost između osoba u interakciji. Vrlo je važno da je dijete osviješteno i da razumije da ton glasa može znatno utjecati na izgovorene riječi i da može čak promijeniti značenje tih riječi. Uglavnom se ovdje radi o tome da dijete nauči kako biti usklađen s okolinom zahvaljujući korištenju iste visine, glasnoće i tempa jer razlike u tim čimbenicima znatno mogu utjecati na značenje poruke (Giler, 2012). Sukladno tome svaki osjećaj koji se nastoji izraziti ima svoj određeni zvuk. Pa tako primjerice autorica Giler (2012) ističe sljedeće: ako je osoba mirna, koristit će smirujući ton glasa; ako osoba osjeća srdžbu, koristit će grublji, oštrij te često viši ton glasa; ako je osoba uzbuđena ili sretna, iskazivat će brži, viši ton s puno varijacija; ako je osoba tužna, ton će biti dubok, polagan te ozbiljan; ako osoba osjeća strah, ton će biti oštar, intenzivan, ali može biti polagan ili brz; ako je osoba tjeskobna, ton će biti brz i visok, ali oštrij u odnosu na uzbuđenje. Postoje dakako trenutci kada se ton glasa ili govor tijela ne podudaraju s verbalnom porukom, stoga uvijek treba prije vjerovati neverbalnim reakcijama, tj. tonu glasa i govoru tijela u razumijevanju tuđih poruka.

Sljedeća vještina se odnosi na vještinu prepoznavanja prijateljskog ponašanja. Ova vještina se tiče razumijevanja neusklađenosti verbalnih i neverbalnih poruka. Odnosno dijete s ovom vještinom može uvidjeti je li osoba prijateljski raspoložena ili ne, može razumjeti osjećaje te poštivati potrebe i želje drugih na temelju sagledavanja kombinacije različitih verbalnih i neverbalnih poruka koje se međusobno nadopunjuju. Ova vještina se posebice tiče razumijevanja tzv. znakova STOP koji upućuju na to da treba prestati s određenim ponašanjem te isto tako na uviđanje posljedica ignoriranja znakova STOP (Giler, 2012). Autorica Giler (2012) navodi pogreške koja djeca najčešće rade s obzirom na vještinu prepoznavanja prijateljstva: neprepoznavanje i nereagiranje na ton glasa ili govor tijela; ne obraćanje pažnje na uzrujan ili ljutit ton glasa; ne obraćanje pažnje na izraz lica koji odaje dosadu; ne obraćanje pažnje na sarkazam i neizravne poruke; ne obraćanje pažnje na neverbalne poruke koje upućuju na to da nije pravo vrijeme da se približi drugoj osobi ili grupi; neprestajanje s neprimjerenim ponašanjem kada netko izravno zamoli; upadanje bez

provjere šalje li druga osoba prijateljske signale. Kada je riječ o posljedicama ponašanja osobe koja ne želi prestati s određenim ponašanjem, one su sljedeće: najprije će drugi pokušati ispraviti ponašanje osobe govoreći toj osobi izravno da prestane ili pak korištenjem sarkazma i ismijavanjem; zatim će početi izbjegavati tu osobu ako ona i dalje nastavi s tim ponašanjem; na kraju će doći do odbacivanja ako se osoba i dalje nastavi ponašati neprimjereno ili na način da ne poštuje želje i potrebe drugih.

Zatim slijedi vještina pridruživanja grupi ili nekoj započetoj aktivnosti. Povezano s prethodnom vještinom, djetetu posjedovanje vještine razumijevanja prijateljskog ponašanja (kontakt očima, osmijeh, pozdrav, prijateljske geste i prijateljski izraz lica) omogućuje procjenu mogućnosti priključivanja određenoj grupi ili igri. Na ovaj način se dijete štiti od neprihvatanja i osjećaja odbačenosti (Giler, 2012). Isto tako, bitno je da se dijete nikada ne nameće, da ne hvali sebe, da ne ometa igru te da ne upućuje neprimjerene i negativne komentare drugima kada ga odbiju. Ako su djeca spremna prihvatiti nekog novog i ako su otvorena, prihvatit će odmah tu osobu u početku ako ta osoba verbalnim putem izrazi želju da se želi priključiti grupi ili aktivnosti. Uglavnom, kada se dijete priključuje grupi najprije se polako približava i promatra igru ili aktivnost. Usporedno s tim pokušava procijeniti, putem govora tijela, jesu li druga djeca prijateljski raspoložena. Zatim pozdravlja (verbalno ili neverbalno) drugu djecu kako bi uvidjelo jesu li prihvatili njegov pozdrav i jesu li ga primijetili. Zatim promatra određenu aktivnost ili igru te ju komentira i čeka hoće li mu ostali uzvratiti komentarom. Upućuje komplimente i promatra reakcije drugih. Nakon što igra završi procjenom cjelokupne situacije i percipiranjem prijateljskog govora tijela drugih, osoba upita može li se priključiti navedenoj igri ili aktivnosti. Ako osoba uvidi da druga djeca nisu prijateljski raspoložena, neće ih niti pitati. Također neće se priključivati igri koju ne zna igrati ili sudjelovati u aktivnosti o kojoj nema nikakva saznanja, već će samo promatrati. Isto tako osobe koje imaju razvijenu ovu vještinu, odbijanje neće shvatiti osobno (kao odbacivanje), već će zanimaciju potražiti na drugom mjestu. Razlika između odbijanja i odbacivanja je u tome što se odbijanje odnosi na trenutnu situaciju te djeca najčešće odbijaju jer nije pravi trenutak da se to dijete uključi. Dok se odbacivanje više temelji na osobnim karakteristikama, sposobnostima i ponašanju pojedinca zbog kojih ga drugi odbacuju te takva situacija može znatno utjecati na samopoštovanje odbačenog djeteta (npr. ako djetetu ne ide neki sport, ako se ponaša neprimjereno,...).

Zatim slijedi vještina nošenja sa zadirkivanjem od strane drugih. Zadirivanje kao fenomen je nešto što je općepoznato te se mnoga djeca teško nose s tom pojavom. Ponekad su meta

zadirkivanja upravo osobe s teškoćama jer djeca znaju zadirkovati one koji su drugačiji od ostalih po određenoj karakteristici, a upravo ih ta teškoća čini drugačijima u očima druge djece. Kada je riječ o zadirkivanju potrebno je prepoznati o kojoj vrsti je riječ jer ne mora svako zadirkivanje nužno biti zlonamjerno. Kako bi se prepoznalo o kojoj vrsti je riječ, potrebno je dakako utvrditi prirodu zadirkivanja u kontekstu trenutnog odnosa između osobe koja zadirkuje i ona koja je zadirkovana (Giler, 2012). Isto tako nužno je utvrditi namjeru te protumačiti neverbalne znakove osobe koja zadirkuje. Postoje brojni razlozi zašto djeca zadirkuju, a neki od najčešćih su: da bi imala bolje mišljenje o sebi, da se lakše nose sa osjećajima ljubomore, da bi se osjećala superiorno, da se druga strana osjeća loše, da bi poboljšala svoj status u grupi, da bi izgledala zabavno ili pametno, da izađu na kraj sa svojom srdžbom, da kažu nekome da prestane raditi nešto iritantno, da isprave nečije neprimjereni ponašanje (Giler, 2012). Djeca koja zadirkuju su obično nesigurna te nisu zadovoljna sa sobom, a posljedica zadirkivanja kod osoba koje se zadirkuje je osjećaj nesigurnosti. Općenito se govori o 3 vrste zadirkivanja. Prva vrsta je ona kojom se nekome želi reći da prestane s određenim ponašanjem, a pritom se osoba koja zadirkuje koristi sarkazmom ili pretjerivanjem. Dijete, koje se zadirkuje, bi s obzirom na ovu vrstu trebalo prestati s takvim neprimjerenim ponašanjem. Druga vrsta je ona koja se tiče prijateljskog zadirkivanja te u ovoj situaciji osoba također koristi sarkazam ili pretjerivanje kako bi istaknula neki nedostatak koji ima druga osoba s obzirom na njen fizički izgled, tjelesne osobine ili ponašanje. To ponekad ubraja određene uobičajene trenutke u kojima dijete napravi neku socijalnu pogrešku koja nije karakteristična za njegovo ustaljeno ponašanje (Giler, 2012). Ovakav oblik zadirkivanja je prisutan među bliskim prijateljima i članovima obitelji, a kod djeteta ne izaziva nelagodu jedino kada je dijete prihvatilo ono zbog čega ga se zadirkuje. U ovakvim situacijama bi se dijete trebalo nasmijati te pokazati da ima smisla za humor kada je riječ o njegovim greškama. Na kraju se javlja statusno zadirkivanje ili tzv. podcjenjivački humor. Takav oblik zlonamjernog zadirkivanja se odvija pred drugom djecom koja pripadaju određenoj grupi, a svrha je upravo podcjenjivanje i povrjeđivanje djeteta pred tom grupom kako bi podcjenjivač pridobio pažnju ili odobravanje grupe. Ovakav oblik zadirkivanje može biti usmjeren na karakterne mane, religijsku opredijeljenost, neuobičajene oblike ponašanja, teškoću, socioekonomski status djeteta. Također, ovakav oblik određuje status zadirkivanog djeteta u grupi pri čemu njegova reakcija može utjecati na to da ga ostali isključe ili da mu se status umanji. Dijete bi na ovakvu vrstu trebalo reagirati ignoriranjem ili zbijanjem šala s izrečenom primjedbom. Česti oblici reagiranja kod djece koju se zadirkuje, a koji su pogrešni, su

sljedeći: pogrдне riječi, tužakanje nastavniku, udaranje, plakanje, povlačenje u sebe, ljutnja,...(Giler, 2012).

Zadnja vještina se odnosi na vještinu kontroliranja srdžbe te u tom kontekstu dijete treba znati kako se nositi s burnim emocijama te kontrolirati ono što je učinilo i po potrebi se ispričati ako je nekoga povrijedilo. Obično djeca s teškoćama, kada se osjećaju povrijeđenima, razmišljaju u crno bijelom kontekstu, što znači da često tuđe riječi ili ponašanja tumače kao zlonamjerna. Općenito bitno je da djeca prepoznaju što je to što izaziva srdžbu kod njih te kako mogu reagirati, a pritom koristiti neki primjereniji oblik koji ne uključuje vikanje, vrijeđanje, udaranje i slično, tj. nešto što neće povrijedit nekoga u njihovoj okolini. No neka djeca s teškoćama ponekad ne mogu kontrolirati svoje ispade. Isto tako djeca s teškoćama često uvrijede nekoga bilo riječima ili postupcima, a da se pritom ne ispričaju neovisno o tome je li to bilo namjerno ili ne. Kada je riječ o oblicima nošenja sa srdžbom, Giler (2012) navodi sljedeće tipove osoba: eksplozivni tip koji gotovo uvijek 'eksplodira', a da prethodno ne razmisli o tome kakve to posljedice može imati; agresivni tip koji napada odmah te često krivi druge; rješavatelj problema koji pokušava razriješiti problem, sagledati problem sa druge strane te postići suglasje; izbjegavatelj koji ne voli sukobe te će učiniti sve da do njih ne dođe pa čak i napraviti sve ono što druga strana traži od njega. Najčešći oblici ponašanja kod ljudi koji se ne znaju nositi sa burnim emocijama i srdžbom jesu vrijeđanje, udaranje, korištenje pogrđnih riječi, prijetnja, otimanje stvari, razmišljanje o uvredi ili postupku koji im je nanesen. Isto tako ljudi se razlikuju s obzirom na činjenicu koliko vremena im treba da se smire. Neki se brzo smire, dok se neki ne mogu smiriti satima. Isto tako se razlikuju s obzirom na to hoće li se ispričati. Naime, neke osobe brzo shvate da su pogriješile te se odmah ispričaju dok drugi ne shvaćaju da su pogriješili te se niti ne ispričaju. Znati ispričati se je također važna vještina koja je povezana s vještinom rješavanja sukoba, a svi ljudi griješe i povrjeđuju jedni drugi, ali samo rijetki se uistinu znaju ispričati te pokazati da im je doista žao.

4. SVRHA, CILJ I ISTRAŽIVAČKO PITANJE

U ovom poglavlju iznijet će se osnovna svrha, cilj i istraživačko pitanje navedenog istraživanja sukladno fenomenu koji se istražuje, a on se odnosi na pojedine socijalne vještine kod osobe koja muca.

4.1. Svrha istraživanja

Svrha ovog istraživanja se očituje u razumijevanju i opisivanju teškoće mucanja i socijalnih vještina učenice koja muca u određenom kontekstu u kojem se javlja kako bi se dobio određeni uvid u razvijenost pojedine socijalne vještine i kako bi se na temelju pojedinačnog slučaja i uvidom u realnu situaciju mogla potaknuti daljnja istraživanja ovog fenomena.

4.2. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja očituje se u istraživanju razvijenosti pojedinih socijalnih vještina kod učenice koja muca.

4.3. Istraživačko pitanje

Na temelju iščitavanja literature, kreirala su se pitanja za polustrukturirani intervju za koja se smatralo da će najbolje doprinijeti konkretnom uvidu u pojedine socijalne vještine. Pomoću tih pitanja bi se trebale dobro ispitati određene vještine, a odgovori na njih bi trebali pružiti bolje razumijevanje istraživanog fenomena socijalnih vještima jedne učenice koja muca. Pitanja su navedena u protokolu istraživanja koji se nalazi u prilogima na kraju rada (Prilog 1, str. 63). Općenito se iz postavljenog cilja istraživanja može izvući glavno istraživačko pitanje, a to je:

- Istražiti na koji način učenica koja muca iskazuje pojedine socijalne vještine.

5. METODA

Za realizaciju svrhe i cilja istraživanja te dobivanja odgovora na istraživačko pitanje, odabrana je kvalitativna metoda prikupljanja i analiziranja podataka. Kada je riječ o kvalitativnim istraživanjima, takva se istraživanja koriste u svrhu dobivanja dubljeg uvida u određeni fenomen kako bi se taj fenomen nastojalo razumjeti u određenom kontekstu u kojem se javlja (Gray, 2009). Budući da se ovdje radi o fenomenu mucanja, smatralo se da će se putem kvalitativne metode moći najbolje dobiti uvid u kompleksnost ovog fenomena te da bi se ovakav fenomen teže mogao zahvatiti kvantitativnim metodama. Kvalitativna istraživanja uključuju interpretativni pristup predmetu proučavanja. To znači da kvalitativna metodologija uvijek proučava sudionike u njihovom povijesnom i socijalnom kontekstu nastojeći razumjeti i interpretirati smisao ili značenje njihovih radnji, doživljaja i svakodnevnog iskustva (Halmi, 2013), što znači da se osnovni cilj kvalitativnih istraživanja očituje u razumijevanju fenomena sa stajališta sudionika istraživanja. U ovakvim istraživanjima se nastoje upravo istražiti različite perspektive različitih ljudi budući da se istraživači vode činjenicom da različiti ljudi iste događaje, fenomene, pojave mogu različito percipirati i interpretirati. Često se u literaturi spominje kako istraživač u kvalitativnim istraživanjima ima dvostruku ulogu, tj. ulogu mjernog instrumenta i interpretatora rezultata što utječe na određeni stupanj subjektivnosti u postupku istraživanja. Ajduković (2015) ističe da je za dubinsko razumijevanje određenog fenomena i cjelokupnu provedbu kvalitativnih istraživanja potrebno sudjelovanje istraživača u svim fazama provedbe istraživanja, a one uključuju: pripremu, provedbu, transkribiranje i obradu podataka.

Istraživanje se provodilo u dvije osnovne faze. Prva faza se odnosi na tzv. *desk research* fazu koja se još u engleskoj literaturi naziva *secondary research* fazom zbog činjenice kako se odnosi na istraživanje i iščitavanje već postojeće literature o fenomenu i istraživanjima koja su već provedena na te temu. Za razliku od *primary research* faze koja se odnosi na proces same provedbe i prikupljanja podataka na terenu (Travis, 2016), i koja se u ovom slučaju odvijala nakon *desk research* faze.

5.1. Uzorak sudionika

Uzorak sudionika je namjeran i prigodan te je odabrano šest sudionika. To su: učenica koja muca, njena majka, dva nastavnika koji predaju učenicima koja muca, vršnjak iz razreda i stručni suradnik koji je zaposlen u školi. Odabirom ovih sudionika se smatralo da će se dobiti uvid u

različite perspektive s obzirom na cilj istraživanja koji je postavljen i s obzirom na fenomen koji se istražuje. Isto tako navedeni sudionici predstavljaju osobe koje dobro poznaju učenicu koja muca i koji s njom ostvaruju određeni oblik interakcije, pa se odabirom sudionika na taj način može dobiti što više konkretnih informacija. Svi sudionici žive u Rijeci te su ženskog spola. Prva sudionica je učenica koja muca i koja pohađa osmi razred osnovne škole u Rijeci, a njen profil je posebno opisan u tekstu koji slijedi. Druga sudionica je njena majka koja je zaposlena u području psihološkog savjetovanja mladih. Treća sudionica je vršnjakinja koja s učenicom, koja muca, ide u razred i koja ju dobro poznaje te svakodnevno ostvaruje interakciju s njom. Četvrta sudionica je profesorica hrvatskog jezika koja učenici predaje hrvatski jezik te joj je ujedno i razrednica. Peta sudionica je profesorica engleskog jezika koja predaje učenici engleski jezik, a u tom kontekstu je bitno napomenuti da učenica jako voli engleski jezik i on za nju predstavlja jedan od omiljenih predmeta. Šesta sudionica je stručna suradnica psihologica koja je jako bliska s majkom učenice koja muca. Od ukupno 6 sudionika, intervjui su provedeni s 3 sudionika. Naime zbog poštivanja odluke majke učenice, intervjui se nisu mogli provesti s učenicom koja muca, njezinom vršnjakinjom i majkom. Naime, majka je izjavila kako ne želi odgovarati na pitanja postavljena u polustrukturiranom upitniku nakon što ih je pročitala zbog toga jer smatra da štete njenom samopouzdanju te joj je jako teško govoriti o teškoći koju njena kći ima. Isto tako, majka je smatrala da bi pitanja mogla utjecati i na samopouzdanje njene kćeri zbog toga se ni učenici nisu postavila pitanja, a vršnjakinju se također izostavilo jer bi na taj način učenica saznala da se provodi istraživanje s njom. Stoga je došlo do promjena tijekom provedbe istraživanja, te je na kraju provedeno sljedeće: s majkom je proveden razgovor koji je služio u svrhu kreiranja opisa profila učenice; učenicu i njen odnos s vršnjakinjom te ostalim učenicima se promatralo u konkretnim školskim situacijama tijekom jednog dana; sa stručnom suradnicom psihologicom i dvjema nastavnicama je proveden intervju individualno licem u lice.

Budući da se nije mogao ostvariti razgovor s majkom, kao ni s učenicom koja muca ni njenom vršnjakinjom, pokušale su se dobiti temeljne informacije o učenici koja muca kako bi se mogao formulirati konkretan opis njenog profila. Majka je prvobitno pristala na razgovor, ali kasnije nije bila voljna odgovarati na sva postavljena pitanja u formuliranom upitniku. No majka je ipak pristala dati temeljne informacije o svojoj kćeri. Također se nije moglo snimati, stoga su se tijekom konkretnog razgovora vodile bilješke. Učenica pohađa osnovnu školu u Rijeci te je učenica osmog razreda i ima 14 godina. Majka za nju tvrdi kako je intelektualno nadprosječna u odnosu na ostale učenike njene dobi te zbog toga smatra da se ne uklapa među

djecu njene dobi. Učenica ostvaruje izniman uspjeh u školi te sudjeluje na natjecanjima iz različitih predmeta, a ostvarila je iznimne rezultate na natjecanjima iz engleskog jezika, talijanskog jezika i biologije. Posebice se majka osvrnula na činjenicu kako ju zanima japanski jezik i japanska kultura te je istaknula da je u tom kontekstu sudjelovala na tečaju učenja japanskog jezika. Ističe kako više sudjeluje u intelektualnim aktivnostima u odnosu na sportske aktivnosti. Također majka ističe da njezina kći, kao i svaki drugi tinejdžer u njenim godinama, voli slušati glazbu, surfati internetom te gledati video isječke na *youtube-u*. Isto tako je istaknula da postoji slabiji uspjeh u socijalnoj interakciji kod njezine kćeri, ali velikim dijelom to ne pripisuje mucanju. Kći je veoma samozatajna kao osoba, prema navodima majke. Voli učiti strane jezike te je jako dobra u njima. Upisat će Salezijansku klasičnu gimnaziju. Kada je riječ o mucanju, majka ističe da je dosta osjetljiva na pitanje mucanja te je dala primjer u kojem je navela kako je prilikom jednog natjecanja iz engleskog jezika ostvarila manji broj bodova zbog govora u kojem joj je poteškoću predstavljalo upravo mucanje. Rekla je da joj je to jako smetalo te da se razočarala jer nije uspjela dobiti sve bodove budući da je sve znala, ali da je izgovor bio lošiji zbog mucanja. Majka je uvjerenjena da joj mucanje smeta, ali da ona bez obzira na to postiže jako dobre rezultate, ide na rođendane, druži se i slično. Isto tako ističe kako su oduvijek postojali te da još uvijek postoje periodi kada govori sasvim jasno i čisto, ali i periodi kada je mucanje jače izraženo. Obično je to mucanje jače izraženo u nekim novim ili stresnim situacijama. Kada je riječ o etiologiji mucanja, majka ističe da nitko u obitelji nije imao govornu teškoću te da se mucanje kod učenice pojavilo od malena kada se počeo razvijati govor. Sukladno tome je istaknula da nije postojao nikakav okolinski čimbenik (npr. stresni događaj) koji bi potaknuo mucanje. Majka je istaknula kako je teško spoznati koji je uzrok njene slabije socijalne interakcije i introvertiranosti, ali smatra da bi to mogla isto tako biti starost nje i njenog muža te postojanje starije sestre koja je od učenice starija 18 godina. Sukladno tome, budući da ju je dosta kasno rodila, smatra da nije dovoljno pažnje posvetila poticanju socijalne interakcije jer tada njene prijateljice više nisu imale malu djecu pa se njena kći družila isključivo s odraslim osobama ili je to vrijeme provodila sama. Sukladno njenoj želji koju je izrazila na početku, nisu se nastojali produbljivati odgovori koji su se ticali teškoće socijalne interakcije njene kćeri, stoga se završio razgovor.

5.2. Provedba istraživanja

Svi intervjui su provedeni u prostorijama škole. Intervjui s nastavnicama su se proveli u učionicama u kojima predaju svoje predmete, a intervju s psihologicom u njenom kabinetu. S

nastavnicom hrvatskog jezika se provodio za vrijeme trajanja informacija s roditeljima, s nastavnicom engleskog jezika za vrijeme njenog slobodnog sata, a sa psihologicom za vrijeme pauze između obaveza. Intervjui su snimani pomoću mobitela, a bilježilo se isključivo ono što se nastojalo produbiti na temelju odgovora sudionica. Bilješke se nisu vodile konstantno kako bi se održalo aktivno slušanje. Prosječno trajanje intervjua je bilo između 21 i 41 minute. Autorica završnog rada nije poznavala niti jednog sudionika. Nakon provedbe intervjua započelo se s transkribiranjem, a intervjuiranje i transkribiranje je provela autorica završnog rada, dok je analizu i postupak kodiranja provela zajedno u suradnji s mentoricom. Budući da se nisu provela još 3 predviđena intervjua, također se koristio postupak nesustavnog promatranja učenice u prirodnim uvjetima, tj. u konkretnim školskim situacijama kako bi se dobile dodatne informacije i uvid u njene socijalne interakcije. Nesustavno promatranje u prirodnim uvjetima je provela autorica završnog rada koja je tijekom promatranja vodila bilješke, koje je kasnije analizirala i iznijela u obliku kratkog osvrtu zajedno s mentoricom. Sudionici su bili upoznati s tematikom rada, razlozima, ciljem i svrhom provođenja istraživanja prije provedbe intervjua.

5.3. Način prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni polustrukturiranim intervjuom što znači da su unaprijed određeni tematika i problem, a da formu i redoslijed pitanja slobodno kreira istraživač (Gray, 2009). Ovaj intervju spada u skupinu problemskih (dubinskih) usmjerenih intervjua budući da se bavi određenom problematikom i da izvještava o razlozima ponašanja, mišljenjima, stavovima i osjećajima vezanim uz tu problematiku (Halmi, 2005). Na temelju iščitavanja postojeće literature, za potrebe ovog istraživanja, definirana su pitanja koja su podijeljena u 9 poglavlja odnosno cjelina, a svaka cjelina predstavlja određenu vještinu. Pitanja je formirala autorica završnog rada, a mentorica ih je pregledala i odobrila. Pitanja su formirana na način da pokušaju što bolje istražiti određenu vještinu pa su se uglavnom koristila pitanja otvorenog tipa koja su pretpostavljala opširnije odgovore, a pri kreiranju pitanja je poslužila knjiga *'Ja to znam i mogu: kako poučavati socijalnim vještinama djecu koja imaju ADHD, teškoće u učenju ili Aspergerov sindrom'* autorice Janet Z. Giler (2012). Budući da se radi o polustrukturiranom intervjuu mogućnost postavljanja potpitanja, koja su proizašla iz odgovora sudionika i koja mogu dodatno produbiti odgovor, tijekom intervjua je također omogućena. Redoslijed pitanja je formiran na način koji omogućuje uspostavljanje boljeg kontakta sa sudionikom. Takav oblik se naziva tzv. psihološka strategija i zahtjeva redoslijed koji će, kako bude tekao intervju: potaknuti veći interes sudionika, omogućiti lakši prelazak na teža

pitanja, omogućiti izbjegavanje blokade sudionika, ponuditi objašnjenje prije postavljanja pitanja te onemogućiti nagli prijelaz s jedne skupine pitanja na drugu (Mejovšek, 2008).

Zbog neočekivanih izazova u istraživanju kao što je odbijanje majke da daje odgovore na unaprijed pripremljena pitanja te uvažavanje majčine želje radi etičkih aspekata istraživanja, i nedostatka informacija za realizaciju ciljeva istraživanja, posegnulo se za multiinstrumentalnim pristupom koji zahtjeva primjenjivanje različitih instrumenata, a takvim pristupom se dobiva valjanija i cjelovitija slika istraživane pojave (Mužić, 2004). Sukladno tome se koristila metoda nesustavnog promatranja u prirodnim uvjetima učenice u konkretnim školskim situacijama kako bi se dobio jasniji uvid u njene socijalne vještine. Nije bio izrađen protokol za promatranje budući da više nije ostalo mnogo vremena, a mentorica je odobrila da se promatranje može provesti bez protokola te da se prilikom promatranja osvrne na socijalne vještine koje se ispituju u upitniku te da se općenito prate interakcije učenice koja muca s drugim učenicima u razredu. Sukladno tome se bilježilo promatrano na običan papir. Promatrano je ponašanje i interakcija učenice u konkretnim školskim situacijama tijekom jednog dana. Učenicu se promatralo u jutarnjem terminu u sljedećim situacijama: 15 minuta prije početka prvog školskog sata na hodniku ispred učionice (7:45-8:00 sati) u prisutnosti ostalih učenika; tijekom nastavnog sata engleskog jezika u učionici iz engleskog jezika (8:00-8:45 sati) u prisutnosti ostalih učenika i nastavnice engleskog jezika; 5 minuta tijekom malog odmora između dva školska sata u učionici (8:45-8:50 sati) u prisutnosti ostalih učenika; tijekom nastavnog sata hrvatskog jezika u učionici iz hrvatskog jezika (9:40-10:25 sati) u prisutnosti ostalih učenika i nastavnice hrvatskog jezika. Omogućavanjem svih potrebnih informacija i dokumentiranjem procesa istraživanja pokušala se povećati vjerodostojnost i valjanost.

5.4. Etički aspekti istraživanja

Etika u provedbi ovog istraživanja je bila zadovoljena. Sudionici su bili upoznati s temom istraživanja te s ciljem i svrhom istraživanja. Uključenost je bila na dobrovoljnoj razini, te je bila zagwarantirana anonimnost sudionicima. Dobivena je usmena suglasnost da se sve informacije dobivene u provođenju intervjua koriste isključivo za potrebe završnog rada. Sudjelovanjem dviju osoba (autorica završnog rada i mentorica) u procesima određivanja teoretskih tematskih cjelina, analize i interpretacije podataka kao i u procesu izvođenja temeljnih zaključaka, omogućena je veća vjerodostojnost (Ajduković, 2015). Iako je dobivena usmena suglasnost, poštivala se odluka majke, učenice koja muca, koja je izrazila želju da se

intervjui ne provedu s njom, učenicom koja muca i vršnjakinjom zbog prethodno navedenog razloga.

5.5. Osobna iskustva i izazovi u provođenju istraživanja

Tijekom visokoškolskog obrazovanja autorica ovog završnog rada se susretala s aktivnošću provođenja intervjua te je u tom kontekstu stekla određene vještine vođenja intervjua, no oblikovanje pitanja i prikazivanje rezultata je predstavljalo zahtjevniji dio budući da se tek ove godine susrela s tehnikom kreiranja pitanja te s tehnikom kodiranja kao jednim od oblika prikazivanja rezultata kvalitativnih istraživanja. Do sada je samo koristila već formirana pitanja koja bi dobila od profesora te je isključivo radila transkripte intervjua, a odgovore dobivene iz transkripata bi uspoređivala sa spoznajama iz literature. Stoga je izazov predstavljalo kreiranje kvalitetnih pitanja kojima će se dobiti što veća količina informacija o određenom aspektu koji se ispituje. Isto tako tehnika kodiranja je bila zahtjevna jer je zahtijevala puno vremena te vještinu sistematiziranja.

Za vrijeme intervjuiranja nije bilo prevelikih izazova, ali posebno bi se istaknula situacija kada je jedna od sudionica pitala autoricu završnog rada nekoliko pitanja te bi na njih autorica i odgovorila jer nije to očekivala. Tijekom autoričinog iskustva se nije desilo da ju sudionik pita određena pitanja te stoga nije znala kako se snaći u toj situaciji. Isto tako bi se istaknula situacija kada je jedna od sudionica rekla: 'Moramo požuriti jer će nam sad veliki odmor', te je tijekom cijelog postupka intervjuiranja nastojala požurivati s odgovorima i što brže završiti prilikom čega bi se autorica završnog rada zbunila te bi u nekim trenucima zaboravila što je htjela dodatno ispitati i stoga nije nastojala puno produbljivati odgovore. Također se ovako nešto nije dogodilo u iskustvu autorice završnog rada, stoga nije znala kako ispravno postupiti.

Autorica završnog rada je poticala svakog pojedinog sudionika da se otvori i da što detaljnije odgovori na pitanja te je pokušavala produbiti pojedine odgovore sudionika za koje je smatrala da treba produbiti. Tijekom transkribiranja se mogao dobiti uvid u pojedine greške koje je autorica završnog rada radila tijekom provedbe intervjua, a to bi bile sljedeće: nesvjesno sugeriranje odgovora sudioniku s obzirom na odgovore koje su dali prethodni sudionici, kimanje glavom i izražavanje slaganja te prekidanje u trenucima kada je autorica završnog rada mislila da je sudionik završio s odgovorom.

Na kraju bi se također istaknulo kako autorica završnog rada također ima određeno iskustvo u istraživanju upravo ovog fenomena budući da je tijekom svog studijskog obrazovanja za potrebe određenog kolegija provela istraživanje fenomena mucanja sa sudionicom kojoj je dijagnosticiran poremećaj mucanja te sa članovima njene uže obitelji. Stoga je autorica završnog rada imala određena saznanja prilikom pripreme i provođenja istraživanja koja su joj puno pomogla. Isto tako se mogla osvrnuti na odgovore dobivene od prijašnjeg istraživanja te tako uvidjeti pojedine sličnosti i razlike u funkcioniranju i socijalnim vještinama osoba kojima je dijagnosticirano mucanje. S druge pak strane, autorica završnog rada nema iskustva u provođenju kvalitativnih istraživanja u nepoznatoj okolini i s nepoznatim ljudima, stoga se javio veliki broj izazova tijekom cjelokupnog procesa provedbe istraživanja.

Autorica ovog završnog rada se tijekom provođenja istraživanja susretala s različitim izazovima. Neki od njih će biti navedeni kako bi se stekao uvid u to s kakvim neočekivanim izazovima se mladi i pomalo neiskusni istraživači susreću tijekom provođenja kvalitativnih istraživanja. Budući da je ovo za autoricu završnog rada predstavljalo prvo kvalitativno istraživanje u nepoznatoj okolini s nepoznatim ljudima, susretala se s mnogim izazovima koji su za nju ponekad bili stresni te nije znala kako postupiti u određenim situacijama i kome se obratiti za pomoć. Nakon provedbe istraživanja u dogovoru s mentoricom je odlučila prikazati izazove kako bi se iznijelo vlastito iskustvo autorice završnog rada te kako bi to iskustvo moglo poslužiti tijekom pripreme budućih kolega za provođenje kvalitativnih istraživanja te kako bi buduća diplomandi znali kako postupiti u određenim situacijama.

Pripremni proces empirijskog dijela istraživanja je počeo u trenutku kada su se trebali ugovoriti termini intervjua. Naime, najprije je ponuđen sudionik koji uz mucanje ima pridružene intelektualne teškoće. Autorici završnog rada je ovaj sudionik bio predložen jer je stručni suradnik socijalni pedagog imao rješenje za njega te nije znao za učenicu koja ima isključivo teškoću mucanja bez pridruženih teškoća, budući da ta učenica nije surađivala s njim. Nakon što su bila strukturirana pitanja, nazvalo se školu da se dogovori oko termina intervjua. Budući da je to bio tjedan prije uskršnjih praznika, iz škole su rekli da se nazove poslije uskršnjih praznika. To se učinilo te se nazvalo nakon uskršnjih praznika. Bio je ugovoren termin sa stručnim suradnikom socijalnim pedagogom te je intervju bio obavljen. Nakon što se odnio dopis kod ravnateljice škole, stručna suradnica psihologica je istaknuo kako postoji učenica u školi koja muca i koja nema niti jednu pridruženu teškoću te upravo pokazuje slabiji uspjeh u ostvarivanju socijalnih interakcija pri čemu je psihologica upitala zašto ta sudionica nije bila predložena. Nakon toga se u dogovoru s mentoricom zaključilo

kako bi, budući da se radi o sugestiji škole, bilo za potrebe završnog rada zadovoljavajuće da se istraživanje provede s predloženom učenicom. Naime, smatralo se da će njen slučaj biti relevantniji za stručni opis budući da ona nema niti jednu pridruženu teškoću pa će se lakše moći uvidjeti utjecaj mucanja na iskazivanje pojedinih socijalnih vještina. Nakon što se to dogovorilo, porazgovaralo se sa stručnom suradnicom psihologicom te je psihologica nazvala majku da ju pita za pristanak. Majka je zatim pristala na istraživanje, ali nije htjela da se intervju provede s učenicom niti s njezinom vršnjakinjom. U dogovoru s mentoricom se pristalo da se istraživanje provede uz majčine uvjete. Zatim se u par navrata putem telefona pokušalo dogovoriti oko termina prilikom čega je svaki put autorica završnog rada bila odbijena zbog tekućih obaveza u školi. Sredinom petog mjeseca su se uspjeli dogovoriti termini intervjua. Od 4 predviđena intervjua, obavila su se 3 intervjua, a četvrti s majkom nije. Intervju se nije održao te se u dogovoru s mentoricom odlučilo da će se istraživanje nastaviti bez intervjua s majkom, ali zbog nedostatka 3 intervjua i dodatnih podataka, pokušala se provesti metoda nesustavnog promatranja učenice u prirodnim uvjetima, tj. u konkretnim školskim situacijama i interakcijama s drugima kako bi se dobio vizualni uvid u njeno ponašanje i kako bi se mogle dobiti dodatne informacije.

Autorica završnog rada je postupala u skladu s etičkim kodeksom te je svačiji zahtjev poštivala, nije iznosila nikakvo mišljenje koje bi se protivilo ili koje bi uvrijedilo drugu stranu te nije pokušavala niti u kojem trenutku ići protiv volje sudionika niti ih pokušala uvjeriti u nešto suprotnom njihovom stajalištu ili želji. Sukladno tome, odluka se mora poštivati bez obzira na razlog i neovisno o tome otežava li to daljnji proces istraživanja.

Isto tako nakon provedbe intervjua se posebno osvrnulo na odgovore sudionika te se uvidjelo kako su neki sudionici isticali pozitivne stvari poput uspjeha na natjecanjima, pozitivnih osobina i sposobnosti te na taj način se nisu fokusirali na određena pitanja ističući inteligenciju učenice i uspoređujući je s drugim učenicima što je također utjecalo na odgovore budući da se inteligencija nije ispitivala.

Izazov je također predstavljalo i nalaženje sa sudionicima u svrhu provođenja intervjua budući da se to radilo o kratkim periodima koji su navedeni. To je također omelo autoricu završnog rada jer kada bi krenula s ispitivanjem morala je konstantno paziti na vrijeme jer kako se sam proces odužio više nije mogla dogovoriti sljedeći termin ako nešto ne bude išlo po planu, već je morala dobiti odgovore u tim konkretnim situacijama. Iako su se to činili kao

periodi u kojima sudionici imaju vremena, zbog tekućih obaveza svih sudionika se također nastojalo požuriti s provođenjem intervjua.

Navedene situacije predstavljaju izazove na koje se istraživač treba tijekom iskustva naviknuti. Istraživanje se odužilo do kraja petog mjeseca pri čemu je autorica završnog rada bila zabrinuta da neće stići sve okončati prema hodogramu do kraja tekuće školske godine. Budući da je autoricu završnog rada iznimno zanimalo područje mucanja, bila je zainteresirana te je željno iščekivala provođenje intervjua i stjecanje novih spoznaja na tom području.

Cjelokupno navedeno iskustvo autorice završnog rada predstavlja izazove jednog pojedinca što znači da ne mora nužno predstavljati one s kojima će se i drugi susretati tijekom provedbe istraživanja. Ipak, bitno je istaknuti da se na taj način uči te da to predstavlja jedno novo iskustvo koje će autorici završnog rada zasigurno pomoći prilikom pripreme i realizacije sljedećih kvalitativnih istraživanja, ponajprije u snalaženju s različitim situacijama budući da autorica završnog rada često nije znala kako bi trebala postupiti i što bi trebala reći u neočekivanim situacijama. Ono što bi se istaknulo kao početnička greška autorice završnog rada je ta da je smatrala kako će svatko biti spreman na suradnju i kada netko pristane na suradnju da će do kraja ostati pri tome. No najvažnije je upravo biti spreman na svakakve izazove pa čak i na one za koje se smatra da su nemogući jer prilikom provođenja kvalitativnih istraživanja je sve moguće. Na kraju, najvažnije je svakako ne odustati neovisno o tome ako se javi osjećaj bespomoćnosti ili mišljenje da se neće stići završiti do kraja. Isto tako, nespремnost na izazove je također pokazatelj neiskustva u provođenju kvalitativnih istraživanja u nepoznatom okruženju, ali se vježbom i trudom može napredovati.

5.6. Obrada informacija

Dobiveni podaci iz intervjua su se obrađivali temeljem postupka kodiranja. Najprije se napravio transkript, tj. prijepis snimljenog razgovora, doslovno od riječi do riječi (Mejovšek, 2008). Na temelju iščitavanja transkripta te skraćivanja pojedinih odgovora i određivanja ključnih riječi, određene su dimenzije (Gray, 2009). Na temelju dobivenih dimenzija su se odredile kategorije (Gray, 2009). A na kraju su utvrđena tematska područja koja objedinjuju kategorije, dimenzije i primjere za svaku pojedinu kategoriju, tj. konkretne odgovore sudionika (Gray, 2009). Sve navedeno je prikazano u obliku tablice (*Tablica 1.*) radi lakše interpretacije i uvida u dobivene rezultate. Što se tiče nesustavnog promatranja u prirodnim uvjetima, budući da se nije izradio protokol i da su se vodile bilješke tijekom promatranja,

dobiveni podaci su se formirali i prikazali u obliku kratkog osvrta na socijalne interakcije i vanjsko ponašanje učenice.

6. PRIKAZ DOBIVENIH REZULTATA

6.1. Prikaz rezultata postupkom kodiranja dobivenih metodom intervjua

Tablica 1. (kodiranje)

Područja	Dimenzije	Kategorije	Primjeri
Promjena interakcije i komunikacije	Mijenjanje intenziteta interakcije i komunikacije tijekom godina	<p>Više samopouzdanja u interakciji zbog smanjivanja mucanja</p> <p>I dalje prisutne osobine introvertiranosti</p> <p>Više otvorenosti u komunikaciji, kontakt očima, osmijeh</p> <p>Sudjeluje u aktivnostima u kojima prije nije sudjelovala</p>	<p>SS: Interakcija sada u zadnje vrijeme da. Ona je jako smanjila svoje mucanje, ali je osobine mucavca ostavila. Osobine poput introvertiranosti, manje pričanja, manje se družiti i tako dalje. Ona danas može prezentirati uz Power Point rad. To prije nije bila u stanju. Ovo što sam vidjela od prošlog vikenda, ja sam u stvari prvi puta vidjela njezin osmijeh na tim slikama sa krizme, sa zabave. Sad se počela smješkat, otvarat. Ja znam lani, zaboravila sam kojim povodom, prvi put čula njen glas. Sa mnom. Mislim ona bi došla, prisutna bi bila, ona nije gledala ni u oči. Sada gleda. Sad ima malo više samopouzdanja u interakciji. Mislim da je samopouzdanje poraslo sa tim njenim manjim mucanjem.</p> <p>N2: Na početku komunicirala je isključivo o školi, školskim zadacima, školskim aktivnostima. Sada se ipak otvara i pokazuje se tko je ona. Ona je ove godine jako napredovala u komunikaciji. I puno lakše se izražava nego prošle godine. I vidim da sada kad im zadam grupni zadatak, ipak sudjeluje sa ostatkom grupe bez obzira u kojoj mjeri. I prezentirat će. Jer je radila s jednim stručnjakom iz Varaždina, ljetu koje je prethodilo sedmom razredu, i ona je tada jako napredovala.</p>
Interesi	Aktivnosti u slobodno vrijeme	<p>Strani jezici</p> <p>Čitanje</p> <p>Crtanje</p> <p>Umjetnost</p> <p>Više individualne</p>	<p>SS: Strani jezici. Ona je bila na natjecanju iz engleskog i iz talijanskog. I tu je jako dobra. Ona voli individualne aktivnosti. Nije ona društveni tip.</p> <p>N1: Obožava japanski. Sad je za krizmu to japansko sve nešto obukla i tako, sluša japansku glazbu, onda ti sama</p>

		aktivnosti, nego grupne	<p>prevodi pjesme. Ona strahovito puno čita. I to je u principu jedina aktivnost u kojoj sam ja nju vidjela ovako kad smo negdje.</p> <p>N2: Pa ne znam, znam da jako voli čitati. Jako voli čitati, voli crtati. Primijetila sam da voli umjetnost, ali ako razmislite o tome to su aktivnosti koje su dosta povučene i zahtijevaju mir i samoću. Grupne ne voli. Da, ona više voli biti ovisna samo o sebi i sve što treba radit, da napravi sama.</p>
Odnos drugih učenika prema učenici koja muca	Iskazivanje (ne)prijatelj skog ponašanja od strane drugih učenika	<p>Dobro ponašanje zbog njene osobnosti</p> <p>Druženje zbog obavljanja školskih obaveza</p> <p>Ne iskazuju neprimjereno ponašanje</p> <p>Poštuju njezinu teškoću i puste je da kaže do kraja, ali ju ne podržavaju</p> <p>Okružena je učenicama koje ju razumiju i koje su slične njoj</p> <p>Drugi učenici ponekad nemaju strpljenja</p>	<p>SS: Dobro, radi toga što je ona mirna. Ona je tolerantna. Ona je pametna djevojčica. Od nje oni imaju mnogi samo koristi. I kod prepisivanja. Za igru ne znam da li ju pozivaju, ali za izradu plakata ili nešto pripremiti, da. Nema ona poteškoća u razredu ... tipa da joj se rugaju, da ju zezaju ili tako nešto.</p> <p>N1: Na primjer, kada smo išli na maturalic onda smo morali glasat tko će bit' s njom u sobi. Ali nema ona tu sada neku ekipu da ... da bi se netko ponudio. Oni zašute, oni nju puste kao da se ona izrazi, oni pričekaju dok ona ne kaže i tako. Ali ne podržavaju je. Pa ne mislim, oni zajedno rade i nekakve plakate, prezentacije i tako znači nije da sada oni nju ... da kad su npr. s njom u grupi, kad ih to dopadne oni neće nikad reći 'joj ne'. Dapače, oni će radit s njom. Radili su mi i oni par zajedničkih projekata, ali to je ono što je vezano za školu. A u privatno vrijeme mislim da tu nema apsolutno nikakvog druženja, pozivanja.</p> <p>N2: I okružena je samo djevojkama koje su jako pametne kao i ona i koje su dovoljno strpljive s njom i u komunikaciji s njom i razumiju njezine poteškoće u izražavanju i rado će ju pričekati i ne smeta im to. I vidim da ju govorom tijela potiču da im se otvori i da komunicira s njima. Zato jer neće vam svi slušati. Ostali recimo kad ju krenu slušati, onda onako vidim da krenu bit nestrpljivi i onda gube interes.</p>
Odnos	Primjeri	Recitiranje pjesme	N1: Primjer, jučer je prvi puta usmeno recitirala pjesmu

<p>drugih učenika prema učenici koja muca (primjer)</p>	<p>nepodržava nja i neuključiva nja od strane drugih učenika</p>	<p>prvi puta usmeno pred razredom (ostali učenici su nezadovoljni jer je dobila 5 iako smatraju da nije zaslužila)</p> <p>Ne uključuju ju u grupe na društvenim mrežama</p>	<p>napamet. Prvi puta, i to namjerno sam joj rekla 'ajde' zato što mi inače uvijek izbjegava usmeno. Jučer je meni odgovarala, odgovarala je dugo, znači trebalo joj je puno vremena, ali je odgovarala super. I sad razred je u tišini, međutim kad sam ja rekla bravo, to ti je 5 super, ono zagrlila ju, kao 'vidiš da se može'. Onda su se oni počeli bunit kao kako je to sad 5.</p> <p>Znači da one nju uopće nemaju za <i>facebook-u</i> za prijateljicu jer je ona meni sad to pokazivala kao sa <i>facebook-a</i>. Onda ne znam imamo na <i>viber-u</i> grupu 8.a, ona nije u toj grupi. Znači oni nju uopće neće za takve neke stvari dodati. Mislim da je to uzajamno.</p>
<p>Odnos učenice koja muca prema drugim učenicima</p>	<p>Iskazivanje (ne)prijatelj skog ponašanje prema drugim učenicima</p>	<p>Poštena i pozitivna</p> <p>Sama, često je odbijala pozive drugih učenika</p> <p>Ne pozdravi kada dođe u školu</p> <p>Iskazivanje vlastitog mišljenja prema drugima</p> <p>Izbirljiva (prijatelji)</p> <p>Ne zastane i popriča na hodniku</p>	<p>SS: Ok, vrlo je fer, poštena. Iako neće se rugati, neće se ismijavati, vrlo je pozitivna.</p> <p>N1: U principu je ona uvijek sama jer je tako ona odlučila, ne zato što oni to žele. Ja sam s njima često pričala o tome i one kažu da se ona samoinicijativno odvoji. Pa oni kažu da su prije ju puno češće pitali jer sam ja znala reći 'pa dajte zovite ju' i tako, ali su rekli da su dobili par puta odbijenicu i da više jednostavno ju neće zvati. I tako da je ona u principu stalno sama i njima se zna desiti da ona njih uopće niti ne pozdravi ujutro kad' dođe u školu, ona se odvoji pod velikim odmorom, znači ništa. Mislim ono na tu neku svoju stranu je. I često govori drugima da kao ono u stilu kakvu to glazbu slušaju, kakve su im to cajke. Baš onako, tako da zna ona biti, ima ona jedno svoje mišljenje. I ne odstupa od njega.</p> <p>N2: Ona je dosta ... mislim da je i ona dosta izbirljiva. Ne da se oni ne žele družiti s njom, nego sam primijetila da je ona u malom krugu ljudi. Nju ne vidam na hodniku. Ako ju vidim, ona samo prođe. Neće zastat' i pričat sa mnom kao što će recimo mnogi drugi učenici. Često su je pokušavale uključiti u aktivnosti, ali odbijala ih je. Znala ih je odbijati.</p>
<p>Vještina</p>	<p>Načini</p>	<p>Visoka</p>	<p>SS: Ona ima visoku koncentraciju, ona sluša. Ne</p>

slušanja	iskazivanja vještine slušanja	<p>koncentracija, ne prekida, ne mijenja temu, ne govori o sebi, ne priča previše (povučena)</p> <p>Pažljivo sluša te će izraziti vlastito mišljenje</p> <p>Ne inicira komunikaciju</p> <p>Ponekad prekida jer mora reći do kraja</p> <p>Nasamo govori o sebi</p>	<p>prekida, ne mijenja temu. Ne govori nikada o sebi. Nikad ju nisam čula da priča o sebi. Ja ju nisam nikad čula. Ne priča previše, ona je baš povučeno dijete.</p> <p>N1: Pa sluša, sluša. Nikad ne prekida, ne mijenja teme. Ona samo sluša. Ona je baš jedan slušač sa svojim mišljenjem. Ne govori previše. Ona će reći samo ako ju se točno pita. Inače ne.</p> <p>N2: Zna prekinuti, da. Ona zna prekinuti zato jer ima trenutke kada treba nešto izgovoriti. Ako se ona u tom trenutku pripremila da to nešto treba reći, a ja sam krenula pričati, njoj to nije bitno, ona mora reći svoje jer ako nije u tom trenutku rekla svoje, onda joj je teško nastaviti i ja ju ometam. Znači uvijek pazim s njom, a vidim da i paze te njezine prijateljice. Kad smo na samo, da govori o sebi. Nasamo da. Mijenjanje teme, takve stvari ne radi, ne. Ali vidim kada same razgovaramo imam dojam kao da joj nedostaje netko tko bi ju poslušao i s kime bi razgovarala o nekim stvarima.</p>
Iskazivanje vještine slušanja (primjer)	Primjeri situacija (ne)iskazivanja vještine slušanja	<p>Prekidanje u komunikaciji zbog velike potrebe da izrazi svoje mišljenje</p> <p>Argumentira vlastite stavove, ali nije spremna prihvatiti i saslušati tuđe argumente</p>	<p>N2:... ja imam 'Book club', znači mi čitamo knjige na engleskom i onda se nalazimo jednom tjedno i razgovaramo o njima. Tada nas je isto malo, 5, 6. I s tim djevojkama je komunikacija isto bila takva da bi ih prekidala. Ona bi, kad bi htjela nešto reći, ona bi samo krenula. Nije čekala da netko završi. Ona bi samo krenula zbog te potrebe da kaže jer ima veliku potrebu reći to što želi reći. Znala se suprotstavljati, mislim suprotstavljati u idejama sa tim curama. Kada bismo mi razgovarale o knjizi, ako se ne bi slagala, ona bi se sukobila s curama. Rekla bi im da se ne slaže i objasnila im zašto se ne slaže. Ali kada bi njoj netko drugi davao svoje argumente, nije ih baš spremno slušala. Ne bi ih prihvatila, ali u stanju je izreći svoje mišljenje.</p>
Razgovorne vještine sa ostalim	Obilježja komunikacije sa sudionikom	<p>Kratki odgovori, više prevladava neverbalna komunikacija</p>	<p>SS: Njezini odgovori su vrlo kratki. Da, ne, možda. Klima glavom. Više saznam iz njezine neverbalne komunikacije. Ja i ona jako puno neverbalno komuniciramo s tim da ja moram proizvoditi zvukove, a</p>

sudionici ma		<p>Više govori kada komunicira na engleskom</p> <p>Zagleda se u jednu točku, ne potencira komunikaciju, voli kada je žamor u razredu i kada ju ostali u razredu ne slušaju</p> <p>Ponekad zastane u razgovoru i ne nastavi dalje, ostvaruje u nekim situacijama kontakt očima</p>	<p>ona sve manje.</p> <p>N1: Pa najnormalnije, evo sad ona isto. Mislim, kod nje se ne vidi tu nekakav problem.</p> <p>N2: Jer ona kad priča sa mnom na hrvatskom, puno manje će mi reći, nego kad razgovaramo na engleskom. Na engleskom će puno više komunicirati. Ja s njom razgovaram o drugim stvarima i sposobna je pola sata sjediti tu pokraj mene i razgovarati, ali tako da je u razredu žamor i da je drugi ne slušaju. Pa najviše ja iniciram razgovor. Više manje ja gledam. Uvijek gledam u njezinom smjeru i volim ju poticati neverbalnim znakovima. Ona obično gleda okolo ili pilji u jednu točku. I kao da joj ta točka pomaže u koncentraciji. Nekad kad joj je teško nastaviti razgovor, ima trenutaka u kojima krene pričati pa stane i onda nikako se ne može pokrenuti. Ima kontakt očima. Otežano, tu i tamo, ovisi o situaciji. Nekada ulovi kontakt pa onda ovako gleda okolo pa nije sigurna. I onda ovisi, valjda ovisi kakav joj je dan. Ima dana kada je jako raspoložena i voli puno razgovarati.</p>
Razgovor ne vještine sa učenicima	Obilježja komunikaci je s ostalim učenicima	<p>Kratki odgovori, teško otvaranje, ne komunicira ili pak vrlo kratko komunicira na hodniku</p> <p>Ne komunicira u razredu, često ima slušalice u ušima i gleda u mobitel</p> <p>Rijetke situacije u kojima komunicira</p>	<p>SS: Mislim da je vrlo slična kao i sa mnom. Vrlo kratka, po potrebi. Ona je u stvari u tom društvu fizički prisutna. Teško se otvara drugima. Ona bude s njima na hodniku, nije sama, ali ja ju ne vidim da komunicira.</p> <p>N1: Jednostavno stvarno mislim da su oni nju više za takvu kakva ona je karakterno, nego što je tu izražen njen problem mucanja. Ona je više manje stalno doma, da je zatvorena u sobu, da sluša tu svoju japansku muziku i to je to. Kada dođe u razred stavi slušalice. Ona je sama sa svojim mobitelom. Ne priča, ona ne komunicira.</p> <p>N2: Dakle ona će pričati s nekim ako je prazan prostor u koji se ona uspjela ubaciti ili ako je ona uspjela nešto reći. Na hodniku tu i tamo priča s nekim, kratko. Često pod odmorima sluša glazbu.</p>
Interakcij	Primjeri	Na izletima čita	SS: Ona na izletima, idemo na izlet ona u autobusu

<p>a i komunikacija (primjer)</p>	<p>situacija u kojima (ni)je ostvarena interakcija i komunikacija s drugim učenicima</p>	<p>knjige i sluša muziku, ne izlazi van ni ne komunicira previše</p> <p>Ne preferira komunikaciju telefonom nego isključivo porukama</p> <p>U društvu nepoznatih ili govorno dominantnih ljudi ne komunicira previše, tiho priča te se orijentira prema onima koje poznaje te s njima komunicira</p> <p>Sudjeluje na zajedničkom bodrenju nogometaša te se smije i komunicira s drugim poznatim učenicama</p>	<p>knjigu čita. Čita i ima slušalice na ušima i sluša muziku.</p> <p>N1: Ali evo na maturalcu je bila u sobi s dvije djevojčice i one nisu izlazile navečer van, nisu išle po drugim sobama nego su sjedile i čitale. Tako da tu nema komunikacije, to je ono svatko svoje. Znam da se na telefone ne javlja. Ne želi pričati na telefon, nego samo šalje poruke. Na primjer ja sam jedno zvala da joj kažem da nema talijanskog, učiteljica je probala zvat tri puta 'nemoj dolazit' 'nemoj dolazit' 'nemoj dolazit'. Nije se javila. Onda sam ju ja zvala, isto mi se nije javila. I onda sam joj poslala poruku, molim te odgovori mi ako si primila obavijest. I ona mi je napisala kao 'u redu'. Ali neće se javit, znači da je ne znam što, ona se neće javiti na telefon. Kad smo na izletima sjedi u busu i gleda kroz prozor i sluša ono pjesme na mobitelu.</p> <p>N2: Mislim da je ona jedna od onih učenika, koji su kad su bili na ekskurziji, koja je 3 dana provela čitajući knjigu. Jedan dan kad smo bili, išli smo na županijsko natjecanje iz engleskog, mojih 5 cura je išlo na županijsko. Prije natjecanja sam ih vodila na kolače, i to su cure s kojima se ona inače ne druži pretjerano, samo s jednom od njih. O onda je bila jako tiha. Mi smo sat vremena sjedili na kolačima, a ona je bila jako tiha. Zato jer, izgledalo mi je kao da ju je sram pričati pred ovim drugima s kojima ne provodi svaki dan, koje nisu iz njezinog razreda. I kada bi pričala, uvijek je bila nekako orijentirana ili prema meni ili prema toj curi s kojom se inače druži. Ali je to bila jako kratka interakcija, to nisu bile složene rečenice, nego to su bili čisto kratki odgovori i jednostavni komentari. Nikad ne bi nešto ... činilo mi se kao da se ne usuđuje nešto duže ispričati. I nekako joj je nelagodno. Kao da je jedva čekala ustati i krenuti dalje jer su za stolom bile glasne i dominantne cure, a ona ne može toliko doći do izražaja kod tako glasnih ljudi. Oni znaju biti, kako mi imamo organiziranu nogometnu ligu u školi. I kada dečki</p>
---	--	---	--

			igraju nogomet za vrijeme nastave, ako ih nastavnik neki pusti s nastave, onda djevojke idu dolje navijati kao. I ona bude s njima, i kada ju vidim, vidim da priča s curama.
Teme u komunikaciji	Teme u komunikaciji sa sudionikom	<p>Svakodnevne teme, nije otvorena u razgovoru</p> <p>Ne priča o privatnom životu i osobnim stvarima</p> <p>Treba dugo vremena da bi stekla povjerenje u nekoga i razgovarala s njim otvoreno</p> <p>Hobiji, interesi, aktivnosti u slobodno vrijeme, srednja škola</p>	<p>SS: O svakodnevnim stvarima, o onome što se trenutno vidi, gleda i tako dalje. Ne otvara se u neformalnim razgovorima. Ona je povučena i ne otvara mi se. Ne priča o sebi.</p> <p>N1: Mislim, ona je djevojčica koja u biti ni ne želi pričati previše. Ona ne priča o sebi. Ona ne priča uopće o svom privatnom životu. Ono o čemu smo mi u posljednje vrijeme pričale je srednja škola koju će ona upisati, i kako će se obući za krizmu. Znači s njom nema, ona je izuzetno zatvorena i ne dozvoljava nikakvu prisnost. Treba joj jako dugo dok ne shvati da u nekoga može imati povjerenja.</p> <p>N2: Voli pričati o knjigama koje čita, o nekim svojim hobijima i tako o slobodnom vremenu, svojim aktivnostima, o interesima. O srednjoj školi recimo sad kako su oni osmaši pa im je to interesantno jer moraju izabrati srednju školu. Više manje stvari koje ne otkrivaju puno o njoj. Jako osobne stvari neće pričati. O dečkima ne priča. O druženju ne.</p>
Razumijevanje govora tijela	Prepoznava nje različitih emocija putem neverbalne komunikacije	<p>Prepoznaje emocije, ali ne reagira na njih</p> <p>Osjetljiva je na neverbalnu komunikaciju</p> <p>Rado će primiti kontakt i osmijeh te će se osloniti i nasmiješiti</p>	<p>SS: Ona prepoznaje emocije kod drugih. Ne reagira na njih jer se miče od njih. Dapače, ona je vrlo osjetljiva na neverbalnu komunikaciju.</p> <p>N1: Mislim da prepoznaje ona to sigurno jer je ona inteligentna, samo je stvar u tome što ne pokazuje.</p> <p>N2: Nisam primijetila da je osjetljiva na tuđe emocije. Nisam sigurna da li uspijeva prepoznati. Ni da ni ne. Pa na osmijeh reagira osmijehom. Znam da kada joj se nasmiješim da se ona nasmiješi i meni. I ako ću je zagrliti ili nešto, ako ću staviti ruku na nju da će ona rado, rado će se i osloniti na mene zato jer joj odgovara kontakt.</p>
Razumijevanje	Iskazivanje	Ne iskazuje	SS: Ništa, samo joj se vidi 'face' reakcija. 'Face' reakcija

<p>vanje tona glasa i osjećaja koje ton glasa prenosi</p>	<p>emocija verbalno i neverbalno te razvijenost osjećaja empatije</p>	<p>emocije, ali ih razumije i osjeća</p> <p>Po izrazu lica se vidi na njoj da nešto osjeća, ali se ne može točno utvrditi</p> <p>Ne iskazuje suosjećanje jer je previše povučena</p> <p>Ne može se prepoznati po izrazu lica jer je uvijek isti, samo se smješka</p> <p>Izrazit će emocije i suosjećanje prema onima do kojih joj je stalo</p> <p>Više komunicira i priča kada je uzbuđena, a kada joj nešto smeta samo šuti</p>	<p>joj se samo vidi po očima ili po nečemu da se nešto događa u njezinoj blizini. Ona za sebe ne pokazuje emocije drugima. Da bi pokazao suosjećanje, moraš nešto izgovoriti, moraš prići nekom čovjeku i moraš to pokazati. A ona je toliko povučena da bi tu prevelika snaga trebala biti upotrijebljena. Zna to i osjeća, ali nema razvijenu vještinu iskazivanja. Ona je u svemu zrelija od svojih vršnjaka. Ali u emocijama je ona potpuno nezrela.</p> <p>N1: Nikako, ne pokazuje ona to. Ne, ona stalno ima isti izraz lica, stalno isto izgleda. Ništa, po izrazu lica se ne može prepoznati. Uvijek isto. Da ima, ali mislim da ima razvijeno suosjećanje isključivo prema onima koje ona ... znači mislim da će prepoznati emocije kod onih do kojih joj je stalo. Prema njima će izraziti suosjećanje. Vjerujem da doma da na primjer prema sestri koju voli da, ali prema prijateljima u razredu, nazovimo to prijateljima, prema učiteljima ne. Ona će se osmjehnut ali to vrlo rijetko. Ona se smješka, ali i to je to. To je taj njen izraz lica sretna sam, smješkam se.</p> <p>N2: Kada je uzbuđena, brže priča i više komunicira. Kad je uzbuđena oko nečega. (pokazivanje da joj nešto smeta): Mislim da su to te situacije kad samo šuti. Onda se posebno izolira ako joj je tako neki loš dan, da joj nešto smeta ili da joj ne odgovara onda uopće ne komunicira ni sa mnom ni s drugima. Ispuni svoj zadatak i ide dalje. Jako rijetko se smije, ali primjećujem zaista u zadnje vrijeme, puno češće vidim njezin osmijeh i da puno više čujem kako se našali s prijateljima i da pokušava biti duhovita.</p>
<p>Iskazivanje emocija i empatije (primjer)</p>	<p>Primjer neiskazivanja emocija ni empatije</p>	<p>Nije iskazala ljutnju iako je imala razloga</p> <p>Nije rekla niti neverbalno iskazala</p>	<p>SS: Pretprošle godine je bila situacija kada nije bila pozvana na županijsko natjecanje iz geografije, a u školi je bila druga ili prva. Znači ona je imala razloga biti ljuta. Nije pokazala.</p> <p>N1: Ništa, nju kad boli, nju je na maturalcu strahovito boljelo. Bolio ju je trbuh, i mene njena mama morala</p>

		<p>da osjeća bol</p> <p>Nije reagirala na plač drugih oko nje</p>	<p>zvat da ju nju svaki dan po tri puta pitam 'da li tebe boli'. Nema šanse, a boli ju do te mjere da ne može stajati na nogama.</p> <p>N2: Mislim da tuđe emocije ne utječu baš na nju. Ne utječe baš jer znale su se dogoditi situacije u kojima bi se cure na 'Book clubu', jer često pričamo o osobnim stvarima, cure su znale i rasplakati, nije pokazivala da to utječe ikako na nju.</p>
Prepoznavanje (ne)prijateljskog ponašanja (znakovi STOP)	Iskazivanje neprimjerenog ponašanja te reakcija drugih učenika na takvo ponašanje (znakovi STOP)	<p>Ne iskazuje oblike neprimjerenog ponašanja</p> <p>Podsmjehivanje drugim učenicima jer su nezreli i intelektualno slabiji</p> <p>Vrijeđanje drugih učenika (reagiraju ignoriranjem)</p>	<p>SS: Ne. Ništa. Ma ne ona djeluje kao da je dijete, kao da je dijete nekoliko godina starije u tom razredu koja gleda šta se ta dječica oko nje bacaju s olovkama, papirićima i takvim stvarima. To nije vrijeđanje. To nije zlonamjerno. Ona samo stoji sa strane i podsmjehuje se.</p> <p>N1: Ne iskazuje nikakvo neprimjerenost ponašanje. Baš ništa. Nema ona te neke ispade. Ne, ništa. Osim možda vrijeđanja. Ali onda drugi zašute i ne odreagiraju i to tako prođe. Ignoriraju da.</p> <p>N2: Pa osim to što zna uvrijediti nekoga, a što nisam nikad čula. Ja nisam nikad ništa vidjela ni čula drugo osim toga. Nisam doživjela njezin ispad.</p>
Neprijemno ponašanje	Vrijeđanje drugih učenika te razlozi vrijeđanja	<p>Vrijeđanje drugih učenika na temelju njihove intelektualne slabosti u odnosu na nju</p> <p>Vrijeđanje jer je intelektualno nadmoćnija, ali cilj nije da se nekoga omalovažava već da se sebe uzdigne</p> <p>Vrijeđanje kao obrambeni</p>	<p>SS: Iako joj se u očima vidi stil kao ono 'ajme meni koje gluposti je izrekao'.</p> <p>N1: Da ih zna vrijeđati jer je ona ... ona zna koliko ona može i zna da je intelektualno jača od puno njih u razredu i onda je to očito neki njen obrambeni mehanizam da čak i u trenutku kad' se oni njoj obrate, ona jednostavno ono, ima tu neku reakciju kao u stilu 'glupi ste' ili 'kako ti to ne znaš'. Čak ne bih rekla da koristi pogrdne riječi, nego da ih omalovažava na taj jedan svoj sarkastičan onako ciničan način. Ja zaista mislim da je to obrambeni mehanizam jer je ona pametna curica ima strahovito puno znanja.</p> <p>N2: Zna uvrijediti. Mislim, ona je zaista inteligentna, jako je pametna i ima dobre ocjene i uspješna je akademski. Moguće da je zato. Ona se nekako osjeća nadmoćnom na taj način. Meni se čini da bi to mogao</p>

		mehanizam jer je svjesna da je drugačija od drugih učenika u razredu	biti neki njezin obrambeni mehanizam zato jer ne zna na koji način se nositi s njima. Ma ja mislim da nije svrha njih uvrijediti, koliko sebe uzdignuti. Jer ona je svjesna da je drugačija od ostalih u razredu i njoj to smeta.
Vrijeđanje kao oblik neprimjerenog ponašanja (primjer)	Primjer vrijeđanja učenice od strane učenice koja muca	Vrijeđanje učenice koja je bliska s njom, tj. koja ostvaruje interakciju s njom	N1: Ima tu jednu djevojčicu. Ta djevojčica je sad došla sjesti kod nje, one su se sad u zadnje vrijeme pomirile. Bile su prije prijateljice, ali su se onda posvađale. Ne znam što se dogodilo. Djevojčica ta, koja je danas došla sjesti kod nje mi je rekla da se osjećala jako, a ono manje vrijednom u njenom društvu, i da ju je ona često tako vrijeđala i da ovaj zato se makla od nje. Da se nije osjećala dobro. Sad vidim da ponovno pričaju iako nije to, to kao što je nekad bilo.
Pridruživanje grupi ili postojećoj aktivnosti	Načini priključivanja postojećoj grupi ili aktivnosti	Ne priključuje se, nije nametljiva Stoji sa strane te se potihlo i pažljivo došulja grupi i nastavi stajati i slušati, ali se ne uključuje u razgovor Ne zna se uključiti, ali voljela bi Uključivanje ovisi o njenom raspoloženju Ne uključuju ju drugi učenici	SS:... u takvu situaciju ih je samo stavila slučajnost što su u istom razredu, u istoj učionici. Inače ne bi ona došla k njima. Ne znam da li ju pozivaju na neko druženje. Nije nametljiva. N1: Znači ona uvijek stoji sama (na hodniku) ili se samo došulja onako tiho dođe kod njih u krug pa nastavi stajati sama i ne priča. Ona vrlo tiho dođe, samozatajno kakva ona u principu se i predstavlja i kakva ona i je. Ne nameće se. N2: Ona vidi da ja jako puno pričam sa svojim učenicima i često stoji sa strane i voljela bi se uključiti, ali ne zna kako. Jer teško joj se uključiti spontano, jer joj treba vremena, treba joj priprema. Mislim da dosta pažljivo se i približava grupama i uključuje u razgovore. Ona onako potihlo i neprimjetno dođe do nas i stoji i sluša. Rijetko će se dogoditi da je to neka tema u koju će se ona uključiti, ako je više osoba. Ali će se uključiti ... isto ovisi o njezinom raspoloženju. Nekad nam se neće ni približiti, nekad će doći i samo slušati, nekad će doći i reći neke komentare. Nitko ju ne zove, ona se sama uključuje. Ili jedino ako ja dođem do nje pa nam se onda još netko priključi.
Nošenje	Postojanje	Učenici su	SS: Ne. Ja nisam nikada vidjela, niti mi je nekada netko

<p>sa zadirkiva njem</p>	<p>zadirkivanj a od strane drugih učenika i razlozi zadirkivanj a</p>	<p>prihvatili njenu teškoću te ju ne zadirkuju zbog mucanja</p> <p>Zadirkuju je zbog stila odijevanja (ali u stilu ogovaranja)</p> <p>Nije nikada netko javno nešto izjavio</p>	<p>rekao. Oni ju mogu zadirkivati radi stila odijevanja, ali ne zadirkuju je zbog mucanja.</p> <p>N1: Ne zadirkuju ju. Mislim da ne, stvarno. Mislim da u razredu ne. Kažem više možda zbog cijelog njenog nastupa, izgleda, ponašanja. Više zbog svega toga, nego zbog mucanja konkretno. Mislim da je njen razred mucanje zapravo jako dobro podnio i da jako dobro s tim mucanjem se nose svi zajedno. Nikad nije netko nešto javno rekao. Ja mislim da je ona njima predmet tako lagano sprdnje ponekad. Zbog oblačenja sigurno.</p> <p>N2: Ne nikad tako nešto nisam vidjela. Ne.</p>
<p>Kontrola srdžbe</p>	<p>Načini nošenja sa srdžbom te vještina ispričavanj a drugima</p>	<p>Nije iskazala ljutnju</p> <p>Spusti glavu i ne želi komunicirati</p> <p>Vrijeđanje drugih učenica kada se naljuti</p> <p>Rukom nekontrolirano udara u nogu ili klupu</p>	<p>SS: Ne znam jer ju nisam nikad vidjela ljutu. Ja nisam vidjela da ona pokazuje ni ugodne ni neugodne emocije osim što sam u zadnje vrijeme primijetila da se smješka.</p> <p>N1: Pa kažem, meni je kod nje izrazito teško uopće vidjeti te emocije. Ali ona kad se naljuti, onako spusti glavu i jednostavno ne želi pričati. I to je to. I to je jedina njena nekakva promjena. Iako mi cure, prema meni nikad evo iskreno to neće, al' su mi cure znale reći da zna biti jako oštra na jeziku kad se naljuti. Znači vrijeđati, da baš zna ono i da im to dosta smeta. Zapravo da ih omalovažava. (Ispričavanje): Ne znam. Ne znam zato što nisam nikada sudjelovala, nisam prisustvovala zapravo tom trenutku da ona nekome nešto kaže.</p> <p>N2: Ima nešto, kao da ima nekakve tikove. Ne znam kako to opisati, nešto ... stavi ruku ispod klupe i onda ruka joj se nekontrolirano udara od nogu i od klupu. To je nešto čime kontrolira takve emocije (ljutnja).</p>
<p>Slabija sposobnost socijalne interakcije</p>	<p>Uzroci slabijeg uspjeha u ostvarivanj u socijalnih interakcija</p>	<p>Osobnost Inteligencija Zrelost u odnosu na ostale učenike u razredu</p>	<p>SS: Ustvari je ona toliko inteligentna da je ona puno zrelija od druge djece. Nije razlog više mucanje, nego je razlog jednostavno drugačije osobine ličnosti i pamet. To je ono što koči neku interakciju. Već više introvertirana osobnost. To je ono što ja kažem, osobine mucavca.</p> <p>N1: Mislim da je asocijalna i zato što je inače introvertirana. To je njena osobnost, a malo manje</p>

			<p>možda, potencirana još kasnije njenim poteškoćama, ali više njen karakter. Ona je u potpunosti drugačija od njih svih tu.</p> <p>N2: Ja mislim da je ona jednostavno takva osoba koja je introvertirana. Nisam sigurna da je mucanje faktor koji toliko utječe na njezinu interakciju s drugima. Ali mucanje joj sigurno utječe na samopouzdanje i snižava ga. Isto tako i intelekt. Ona je puno zrelija od ostalih u razredu. Mislim u svakom razredu ima nekoliko cura koje strše i koje nerado komuniciraju s ostatkom razreda zato jer su puno zrelije i ozbiljnije od njih.</p>
--	--	--	---

Pomnom analizom i selekcijom dobivenih odgovora iz transkripata intervjua su dobivena sljedeća područja za koje se smatralo da će najbolje dati uvid u socijalni život, interakcije i socijalne vještine učenice koja muca: 1) Promjena interakcije i komunikacije; 2) Interesi; 3) Odnos drugih učenika prema učenici koja muca; 4) Odnos drugih učenika prema učenici koja muca (primjer); 5) Odnos učenice koja muca prema drugim učenicima; 6) Vještine slušanja; 7) Iskazivanje vještine slušanja (primjer); 8) Razgovorne vještine sa ostalim sudionicima; 9) Razgovorne vještine sa učenicima; 10) Interakcija i komunikacija (primjer); 11) Teme u komunikaciji; 12) Razumijevanje govora tijela; 13) Razumijevanje tona glasa i osjećaja koje ton glasa prenosi; 14) Iskazivanje emocija i empatije (primjer); 15) Prepoznavanje (ne)prijateljskog ponašanja (znakovi STOP); 16) Neprimjereno ponašanje; 17) Vrijeđanje kao oblik neprimjerenog ponašanja (primjer); 18) Pridruživanje grupi ili postojećoj aktivnosti; 19) Nošenje sa zadirkivanjem; 20) Kontrola srdžbe; 21) Slabija sposobnost socijalne interakcije. Posebno su izdovjeni primjeri kako bi se dobio snažniji uvid u određene situacije.

1) Područje 'Promjena interakcije i komunikacije' se odnosi na promjene u intenzitetu interakcije i komunikacije između učenice i drugih ljudi iz njene okoline tijekom određenog perioda. Područjem se nastoji ispitati kako se mijenjao intenzitet interakcije i komunikacije kod učenice nakon logopedskog tretmana čija je posljedica bila poboljšanje u govoru i smanjenje mucanja.

2) Područje 'Interesa' se odnosi na aktivnosti učenice u njenom slobodnom vremenu. Ovim područjem se nastoji ispitati kojim aktivnostima se učenica bavi u slobodno vrijeme te iskazuje li ona, s obzirom na te aktivnosti, potrebu za druženjem.

- 3) Područje 'Odnos drugih učenika prema učenici koja muca' odnosi se na ponašanje drugih učenika prema učenici u kontekstu iskazivanja prijateljskog ili neprijateljskog ponašanja. Ovim područjem se nastoji ispitati ponašanje drugih učenika prema učenici u konkretnim školskim situacijama, a to ponašanje je uvjetovano njihovim doživljajem osobnosti učenice, njene teškoće i njenog ponašanja.
- 4) Područje 'Odnos drugih učenika prema učenici koja muca (primjer)' se odnosi na davanje primjera prethodno opisanom području. Ovim područjem se nastoji dati uvid u određene konkretne školske situacije koje prikazuju odnos drugih učenika prema učenici.
- 5) Područje 'Odnos učenice koja muca prema drugim učenicima' se odnosi na ponašanje učenice prema drugim učenicima u kontekstu iskazivanja prijateljskog ili neprijateljskog ponašanja. Područjem se nastoji ispitati ponašanje učenice prema drugim učenicima u konkretnim školskim situacijama, a to ponašanje je uvjetovano njenim osobinama ličnosti i teškoćom. Također se nastoji ispitati posjeduje li učenica socijalne vještine koje upućuju na prijateljsko ponašanje.
- 6) Područje 'Vještina slušanja' se odnosi na pokazatelje posjedovanja vještine slušanja kao bitne socijalne vještine kod učenice. Područjem se nastoji ispitati na koji način učenica iskazuje ili ne iskazuje određenu vještinu slušanja.
- 7) Područje 'Iskazivanje vještine slušanja (primjer)' se odnosi na davanje primjera prethodno opisanom području. Ovim područjem se nastoji dati uvid u situacije u kojima učenica iskazuje i situacije u kojima ne iskazuje vještinu slušanja.
- 8) Područje 'Razgovorne vještine sa ostalim sudionicima' se odnosi na obilježja komunikacije između učenice i ostalih sudionika. Ovim područjem se nastoji ispitati na koji način učenica verbalno i neverbalno komunicira sa sudionicima te u kojim situacijama ostvaruje komunikaciju sa sudionicima.
- 9) Područje 'Razgovorne vještine sa učenicima' se odnosi na obilježja komunikacije između učenice i ostalih učenika u razredu. Ovim područjem se nastoji ispitati na koji način učenica verbalno i neverbalno komunicira s ostalim učenicima te u kojim situacijama ostvaruje komunikaciju s učenicima.
- 10) Područje 'Interakcija i komunikacija (primjer)' se odnosi na davanje primjera situacija u kojima učenica ostvaruje ili ne ostvaruje interakciju i komunikaciju s drugim učenicima.

Ovim područjem se nastoje ispitati uvjeti i situacije u kojima učenica ostvaruje komunikaciju i interakciju s drugima iz njene okoline kako bi se utvrdilo podudaraju li se sa situacijama koje su navedene u literaturi, a koje osobe koje mucaju izbjegavaju.

11) Područje 'Teme u komunikaciji' se odnosi na teme o kojima učenica komunicira sa ostalim sudionicima. Ovim područjem se nastoje ispitati teme, o kojima učenica razgovara, a koje izbjegava u razgovoru, kako bi se prepostavila povezanost između njenih interesa u razgovoru i njene osobnosti ili teškoće.

12) Područje 'Razumijevanje govora tijela' se odnosi na sposobnost učenice da prepozna različite emocije putem neverbalnih signala koji odašilju ostali ljudi u njenoj okolini. Ovim područjem se nastoji ispitati sposobnost prepoznavanja i razumijevanja neverbalnih poruka, posebice emocija, kao i reagiranje učenice na takve poruke i emocije.

13) Područje 'Razumijevanje tona glasa i osjećaja koje ton glasa prenosi' se odnosi na sposobnost verbalnog i neverbalnog iskazivanja emocija te na intenzitet razvijenosti osjećaja empatije. Ovim područjem se nastoji ispitati sposobnost iskazivanja emocija od strane učenice, a posebice empatije koja predstavlja jednu od bitnih socijalnih vještina. Također se nastoji ispitati na koji način učenica iskazuje određene emocije i empatiju i koji su mogući razlozi neiskazivanja emocija i empatije, ako postoje.

14) Područje 'Iskazivanje emocija i empatije (primjer)' se odnosi na davanje primjera prethodno opisanom području. Ovim područjem se nastoje dati primjeri u kojima učenica ne iskazuje određene emocije niti empatiju.

15) Područje 'Prepoznavanje (ne)prijateljskog ponašanja (znakovi STOP)' se odnosi na uočavanje neprimjerenih oblika ponašanja učenice prema drugim učenicima, te uočavanje reakcija drugih učenika na takvo ponašanje (znakovi STOP). Ovim područjem se nastoji ispitati na koji način svijest učenice o njenoj teškoći i o činjenici što je drugačija u odnosu na ostale učenike, utječe na njeno ponašanje prema ostalim učenicima.

16) Područje 'Neprijemeno ponašanje' se odnosi na neprijemene oblike ponašanja koje učenica iskazuje prema drugim učenicima. Ovim područjem se nastoje ispitati oblici neprijemnog ponašanja učenice prema drugim učenicima, razlozi takvog ponašanja te postoji li povezanost između takvog ponašanja i njene teškoće.

17) Područje 'Vrijeđanje kao oblik neprimjerenog ponašanja (primjer)' se odnosi na davanje primjera prethodno opisanom području. Ovim područjem se nastoji prikazati primjer u kojem učenica koristi oblik neprimjerenog ponašanja i to prema osobi s kojom je bliska.

18) Područje 'Pridruživanje grupi ili postojećoj aktivnosti' se odnosi na načine kojima se učenica koristi kako bi se priključila postojećoj grupi ili aktivnosti u njenom okruženju. Ovim područjem se nastoji ispitati izražava li učenica želju da se priključi grupi ili aktivnosti. Također se nastoji ispitati na koji način se učenica priključuje postojećoj grupi ili aktivnosti te u kojima situacijama se najčešće priključuje.

19) Područje 'Nošenje sa zadirkivanjem' se odnosi na sposobnost učenice da se nosi sa zadirkivanjem od strane drugih učenika. Ovim područjem se nastoji ispitati na koji način se učenica nosi sa zadirkivanjem koje se odnosi na njenu teškoću, ali budući da se takvo zadirkivanje ne javlja pokušalo se ispitati javlja li se zadirkivanje koje se odnosi na neko drugo obilježje koje učenica iskazuje i koji su mogući razlozi takvog zadirkivanja.

20) Područje 'Kontrola srdžbe' se odnosi na sposobnost učenice da se nosi sa srdžbom. Ovim područjem se nastoji ispitati posjeduje li učenica vještinu kontroliranja ljutnje i vještinu ispričavanja kada nekoga povrijedi te na koji način iskazuje te vještine.

21) Područje 'Slabija sposobnost socijalne interakcije' se odnosi na ispitivanje uzroka slabijeg uspjeha u ostvarivanju socijalnih interakcija. Ovim zaključnim područjem se nastoje pronaći uzroci njene slabije izražene potrebe za socijalnim interakcijama, a uzroci se nastoje pronaći u osobinama ličnosti, teškoći (mucanju), inteligenciji te zrelosti same učenice u odnosu na ostale učenike u razredu.

6.2. Prikaz rezultata dobivenih metodom nesustavnog promatranja u prirodnim uvjetima

Tijekom promatranja učenice na hodniku prije početka prvog školskog sata, uočilo se da učenica koja muca dolazi s drugom učenicom u školu i da ne pozdravlja druge učenike na hodniku. Pretpostavilo se da je to ona učenica s kojom se inače učenica koja muca druži što je i potvrdila jedna od nastavnica. Prilikom promatranja ponašanja učenice ispred učionice prije početka nastavnog sata, uočilo se da učenica stoji sa strane i ne komunicira ni sa kim, već ima slušalice u ušima i gleda u mobitel dok ostali učenici oko nje međusobno komuniciraju. Povremeno je šetala lijevo desno, te konstantno imala pognutu glavu. Čak nije komunicira ni s učenicom s kojom je došla u školu, ali je u par navrata ta učenica došla do nje i obratila joj

se kad joj je pokazivala nešto na mobitelu, a učenica koja muca bi se samo nasmijala. Zatim je s tom učenicom, s kojom je došla u školu, ušla u razred.

Na nastavnom satu iz engleskog jezika, koji je slijedio nakon promatranja učenice na hodniku prije početka sata, učenica koja muca je sjela između dvije učenice. S njima je u par navrata tijekom sata i komunicirala te se smješkala, a jedna od tih dviju učenica je ona s kojom je došla u školu. Općenito bi komunicirala s njima ili bi se nasmiješila kad bi se one njoj obratile, a u par navrata se ona i njima obratila. Tijekom nastavnog sata bila je aktivna te je odgovarala konstantno na pitanja koja je postavljala nastavnica i to više od svih ostalih u razredu. Veoma je tiho odgovarala na pitanja i razgovarala s nastavnicom. Također se uvidjelo da i ostali učenici tiho odgovaraju ili pak uopće nisu aktivni, možda zbog činjenice da je bilo 8:00 sati ujutro pa su mnogi bili još pospani. U njenom govoru se primijetilo u par navrata da zastane u govoru, ali to je bilo toliko rijetko da se nije jako primijetilo. Osim zastoja na početnom slogu su se javljali tikovi očima, tj. zatvaranje očiju uz zastoj na početnom slogu kada treba izgovoriti neku riječ. Zanimljiv je bio i njen odgovor kada ju je nastavnica pitala pitanje vezano uz prijatelje u budućnosti (za 10 godina) te je ona odgovorila da će u budućnosti imati '*decent friends*' (pristojni, skromni, pravi prijatelji). Na kraju je izašla zajedno s učenicom s kojom je došla u školu, a nastavnica ju je pozdravila.

Na malom odmoru između dva nastavna sata, budući da nije bilo puno vremena, nije se moglo puno toga uočiti. Učenica je sama sjedila u učionici, imala je slušalice u ušima, gledala u mobitel te nije ni sa kim komunicirala. Isto tako, nitko od ostalih učenika joj nije prilazio te nije pokušao ostvariti komunikaciju ili interakciju s njom.

Prije početka nastavnog sata iz hrvatskog jezika, učenica je došla u razred, sjela je sama, uzela slušalice, stavila u uši i gledala u mobitel do početka sata. Prije toga je izvadila stvari iz torbe te ih je uredno posložila na klupu. Do početka sata, nitko joj se nije obratio niti pokušao ostvariti komunikaciju s njom, te to isto nije pokušala niti ona. Budući da se na tom satu ponavljalo za ispravak nastavnica je rekla da oni, koji ne moraju pisati ispravak, mogu raditi nešto drugo prema vlastitom izboru. Zatim je ona ista učenica, koja je došla s njom u školu i sjedila na satu engleskog jezika, sjela do nje te su zajedno ponavljale za idući test. Primijetilo se u par navrata da su komunicirale, ali uglavnom se ta druga učenica prva njoj obratila te bi ju nešto upitala. Kada bi netko rekao neku šalu ili bi imao neki ispad, nasmijala bi se. Uglavnom se kroz cjelokupno promatranje, kada je riječ o ekspresiji lica, moglo uočiti da se smiješka. Tijekom tog sata je grupa učenica iza nje gledale slike s krizme pa se i ona u

nekoliko navrata okrenula prema njima te zajedno gledala s njima, ali nije verbalno komunicirala, već se samo smješkala. Nakon završetka sata učenice su se okupile oko nastavnice te su joj pokazivale slike s krizme. Ona je stajala sa strane te se nije sama ponudila da pokaže slike nastavnicima kao ostale učenice. Nastavnica ju je zatim sama upitala hoće li joj pokazati slike. Druge učenice su se okupile oko nje i gledale slike te su je pitale da pokaže i njima jer one to nisu vidjele. Učenice su si međusobno davale komplimente na račun izgleda, ali njoj nisu uputile ni pozitivan ni negativan komentar kao ni ona njima. Nakon toga drugi su nastavili gledati slike s nastavnicom, a ona je stajala sa strane. Zatim je spremila stvari i otišla iz učionice bez pozdrava.

Navedeno promatranje se može povezati s odgovorima sudionika te se također uviđa da se neki odgovori podudaraju s opažanim rezultatima. Također se iz promatranja mogu uočiti obilježja i simptomi koji su primijećeni kod učenice, a koji su specifični za osobe koje mucaju. Značajna informacija koja je dobivena tijekom praćenja je ta da učenica iskazuje slabiju potrebu za druženjem, a to također potvrđuju i odgovori sudionika u intervjuima. Kada je riječ o socijalnim vještinama učenice, bilo je jako teško uočiti ih i prepoznati budući da je učenica rijetko ostvarivala interakciju s drugima, a i zbog činjenice da se radilo o vrlo kratkom periodu praćenja. Primijetilo se da učenica rijetko komunicira s ostalima te da je potreban poticaj od strane nastavnika ili ostalih učenika kako bi učenica sudjelovala u razgovoru ili nešto pokazala.

7. UMJESTO ZAKLJUČKA

Proučavajući dostupnu literaturu, moglo se utvrditi da u Hrvatskoj ne postoji puno istraživanja koja bi upućivala na razvijenost socijalnih vještina kod osoba koje mučaju, tj. nije proveden značajan broj istraživanja na tu temu koji bi dao temelj za znanje o tome. Stoga je ovaj rad pokušao dati stručni i isključivo idiografski uvid u jednu specifičnu situaciju, a zaključci izvedeni iz dobivenih rezultata ne mogu služiti generalizaciji nego mogu potaknuti daljnja istraživanja ove tematike. Sukladno postavljenom cilju rada, uspjele su se ispitati pojedine socijalne vještine te dobiti uvid u iste kroz metodu intervjua i metodu nesustavnog promatranja u prirodnim uvjetima. No ipak ostaju otvorena pitanja kao i utvrđivanje utjecaja mucanja na razvoj i iskazivanje pojedinih socijalnih vještina.

Iz dobivenih rezultata može se izdvojiti sljedeće:

- Učenica je stekla više samopouzdanja u interakciji s učenicima u razredu i nastavnicima zbog poboljšanja govora i smanjivanja mucanja čemu je prethodio tretman nakon kojeg pokazuje: više otvorenosti u komunikaciji te razgovara o temama koje nisu vezane isključivo uz školu, održava kontakt očima, smiješi se, ali su i dalje prisutne osobine introvertiranih osoba; sukladno poboljšanju u govoru učenica sudjeluje u aktivnostima u kojima prije nije sudjelovala poput prezentiranja, grupnog rada,...
- Učenica radije sudjeluje u individualnim aktivnostima u kojima ne ovisi o drugima, a posebno ju zanimaju strani jezici, čitanje, crtanje i umjetnost (glazba)
- Okružena je učenicama koje su joj slične te koje imaju razumijevanja za nju i njenu teškoću, a s njima se druži i komunicira uglavnom za vrijeme škole i školskih aktivnosti
- Ostali učenici joj se uglavnom obraćaju zbog školskih obaveza dok se u privatno vrijeme međusobno ne druže; ne iskazuju oblike neprimjerenog ponašanja; prihvatili su njenu teškoću premda ponekad nemaju strpljenja dok govori; ne podržavaju ju; ne uključuju ju u grupe na društvenim mrežama (Facebook, Viber)
- Učenica je često sama, ali ne zbog odbacivanja od strane drugih učenika nego zato jer je ona tako odlučila te je odbijala pozive drugih učenika i izolirala se; izbirljiva je po pitanju prijatelja; sposobna je iskazati vlastito mišljenje pa čak nekoga i uvrijediti zbog onoga što se nekome sviđa; ne komunicira s drugim učenicima niti s nastavnicima kada je na hodniku

- Dok sluša iskazuje visoku razinu koncentracije; pažljivo sluša te će izraziti vlastito mišljenje; ponekad prekida jer ima potrebu izreći svoje mišljenje; priča o sebi jedino u situacijama kada nasamo priča s nekim u koga ima povjerenja
- Sposobna je izraziti i argumentirati vlastite stavove, ali nije spremna saslušati tuđe već ih često kritizira ako se ne slažu s njezinima
- Odgovori su joj uglavnom kratki te više prevladava neverbalna komunikacija; često je otvorenija kada priča na engleskom; nikada ne inicira komunikaciju; kada se razgovara s njom zagleda se u jednu točku; u nekim situacijama ne ostvaruje kontakt očima; teško se otvara; u razredu ne komunicira previše te često ima slušalice u ušima i gleda u mobitel
- Situacije u kojima komunicira: žamor u razredu, tj. kada ju većina ne sluša dok govori, kada je prazna prostorija ili kada se uspjela ubaciti u određenu grupu ljudi
- Na izletima uglavnom čita knjige i sluša muziku; ne preferira komunikaciju putem poziva već isključivo putem poruka; u društvu nepoznatih ili govorno dominantnih ljudi ne komunicira previše, tiho priča te se orijentira prema onima koje poznaje te isključivo s njima komunicira
- Često razgovara o svakodnevnim temama poput hobija, interesa, nadolazećih događaja; ne priča o privatnom životu; treba joj dugo vremena da bi stekla povjerenje u nekoga i razgovarala s njim otvoreno
- Predpostavlja se da učenica prepoznaje i razumije emocije te da je izrazito osjetljiva na neverbalnu komunikaciju, ali da ne reagira na emocije, iako postoje slučajevi kada će odreagirati na osmijeh ili kontakt, no to ne mora biti pravilnost u njenom ponašanju i osobnosti
- Primijećeno je da iskazuje početnu distanciranost prema nepoznatim osobama; stječe se dojam da se na njoj neverbalno ne može prepoznati o kojoj se emociji radi; loše raspoloženje iskazuje šutnjom i izoliranjem, a uzbuđenost bržim pričanjem; nikada neće verbalno izreći kako se osjeća
- Ponekad kritizira druge učenike na temelju njihove nezrelosti i intelektualne slabosti u odnosu na nju na što drugi učenici reaguju ignoriranjem
- Moguće je da kritiziranje služi kao oblik obrambenog mehanizma kojim ne želi omalovažavati druge, već istaknuti sebe jer je svjesna da je drugačija od drugih učenika; ponekad uvrijedi učenice koje su bliske s njom
- Komuniciranje i priključivanje grupi često ovise o njenom raspoloženju

- Ne priključuje se često grupi te nije nametljiva; na hodniku se uvijek tiho i pažljivo došulja te stoji sa strane i sluša što drugi govore, ali se ne uključuje u razgovor; drugi učenici ju ne pozivaju i ne uključuju u grupu ili razgovor
- Nema primjera zadirkivanja zbog mucanja od strane drugih učenika
- Uglavnom ne iskazuje srdžbu, ali se može prepoznati po njenoj neverbalnoj komunikaciji da su to situacije kada spusti glavu i ne želi komunicirati; kada se naljuti često vrijeđa druge učenice ili pak rukom nekontrolirano udara u nogu ili klupu
- Ponekad komunicira samo s jednom učenicom i to isključivo kada se ta druga učenica njoj obrati; često ima pognutu glavu što može upućivati na povučenost
- Razlozi slabijeg uspjeha u ostvarivanju socijalnih interakcija mogu osim mucanja biti i njena introvertirana osobnost, visoka inteligencija te zrelost u odnosu na ostale učenike u razredu
- Potreban je stalni poticaj i dodatni angažman nastavnika da se učenicu uključuje u intenzivniju komunikaciju s vršnjacima

Općenito se može zaključiti o povezanosti mucanja i samopouzdanja učenice što potvrđuje literatura, ali i ovo istraživanje pa tako istraživanje daje implikacije da mucanje utječe na niže samopouzdanje kao što je i navedeno u teorijskim spoznajama (Galić – Jušić, 2001). Isto tako se može istaknuti kako spoj različitih čimbenika, kao što u ovom primjeru to čine mucanje, osobnost, inteligencija, zrelost, može utjecati na razvijanje i iskazivanje socijalnih vještina i da se ne može sa sigurnošću utvrditi koji je od tih čimbenika glavni uzrok slabijeg uspjeha u socijalnim interakcijama i koji od njih koči razvoj i iskazivanje socijalnih vještina. No bitna je činjenica ta da je učenica napredovala u socijalnim interakcijama zbog povećanja samopouzdanja nakon pohađanja tretmana čime se ističe važan utjecaj logopedске pomoći u procesu smanjivanja mucanja i poboljšanja govora, a samim time i povećanja samopouzdanja u socijalnim interakcijama. Sukladno tome u literaturi se ističe da mucanje, ako se tretira bez odgovarajuće logopedске pomoći, u kasnijoj dobi može dovesti do niza psihičkih posljedica, a jedna od njih je i niže samopouzdanje (Bouillet, 2010). Nadalje, mogu se pretpostaviti i osobine introvertirane ličnosti kod učenice pri čemu odgovori ostalih sudionika te razgovor s majkom upućuju na slabije izraženu potrebu za socijalnim interakcijama i komunikacijama kod učenice. Sagledavanjem cjelokupnih rezultata istraživanja i analizom socijalnih vještina kod učenice, može se pretpostaviti da učenica iskazuje određene vještine. No neke vještine je kod učenice potrebno još razvijati jer kako se navodi u literaturi: socijalne vještine su nužne

za kvalitetnu društvenu prilagodbu (Livazović, 2010) te omogućuju da se ljudi uspješno nose sa zahtjevima i izazovima koje pred njih postavlja život svakoga dana (Slunjski, 2013). Naposljetku se može osvrnuti na činjenicu kako su sudionici istaknuli kako je ovo iznimno teška tema i kako općenito ispitivanje socijalnih vještina predstavlja jako zahtjevu i neugodnu temu za djecu s teškoćama i njihove roditelje. Autorica završnog rada se slaže da je tako, ali postavlja se pitanje je li ova tema previše zahtjevu za tako mladog i neiskusnog istraživača ili je možda riječ o osobnosti i (ne)otvorenosti različitih sudionika s kojima se provodi istraživanje. Sukladno tome, autorica završnog rada bi nadodala da je otvorenost jako bitan segment u istraživanjima jer se jedino tako može ostvariti međusobno razumijevanje, a istraživanjem dobivene implikacije mogu utjecati na praksu i daljnje proučavanje određene problematike što može pridonijeti poboljšanju života osobama koje imaju određenu teškoću.

8. LITERATURA

- Ajduković, M. i Pečnik, N. (1994). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Alinea: Zagreb.
- Ajduković, M. (2015). Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? Smjernice za istraživače, mentore i recenzente. *Annual of social work*, 21 (3), 345 – 366.
- Andrešić, D. i sur. (2010). *Kako dijete govori?: razvoj govora i jezika, najčešći poremećaji jezično-govorne komunikacije djece predškolske dobi: priručnik za roditelje, odgojitelje, pedijatre i sve koji prate razvoj djece*. Zagreb: Planet Zoe.
- Berk, L. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bouillet, D. (2010). *Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Čimbur, P. (2001). *Zbogom mucanje: kako sam svladao govornu manu*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Furnham, A. i Davis, S. (2004). *Involvement of social factors in stuttering: A review and assessment of current methodology*. (Dostupno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2231609/>, pristupljeno: 10.6.2017.).
- Hunsaker, S. A. (2011). *The Social Effects of Stuttering in Adolescents and Young Adults*. (Dostupno na <https://pdfs.semanticscholar.org/8209/d2a09fc7ef122b5dc1a0f266620e79d7fc5e.pdf>, pristupljeno: 10.6.2017.).
- Galić-Jušić, I. (2001). *Što učiniti s mucanjem : cjelovit pristup govoru i psihi*. Lekenik: Ostvarenje.
- Giler, J. (2012). *Ja to znam i mogu : kako poučavati socijalnim vještinama djecu koja imaju ADHD, teškoće u učenju ili Aspergerov sindrom*. Zagreb: Naklada Kosinj.
- Gray, E. D. (2009). *Doing Research in the Real World*. London: SAGE.
- Halmi, A. (2005). *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Halmi, A. (2013). Kvalitativna istraživanja u obrazovanju. *Pedagogijska istraživanja*, 10 (2), 203 – 217.
- Janković, S. (2008). Mucanje i govorne mane. *Drvo znanja*, 113 (12), 34 – 39.
- Jurčević – Lozančić, A. (2011). Teorijski pogledi na razvoj socijalne kompetencije predškolskog djeteta. *Pedagogijska istraživanja*, 8(2), 271 – 279.

- Katz, L.G. i McClellan, D.E. (2005). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije: uloga odgajateljica i učiteljica*. Zagreb: Educa.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kuzmanović, V.B. i Blažević, I. (2015). Školski kurikulum u funkciji razvoja socijalnih vještina učenika. *Pedagogijska istraživanja*, 12 (1-2), 71 – 84.
- Livazović, G. (2010). Dimenzije odnosa medijske i socijalne kompetencije. *Pedagogijska istraživanja*, 7(2), 255 – 265.
- McAllister, J. (2016). *Behavioural, emotional and social development of children who stutter*. (Dostupno na <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0094730X16300134>, pristupljeno: 10.6.2017.).
- Mejovšek, M. (2008). *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap.
- Mužić, V. (2004). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.
- Pavičić Dokoza, K. i Hercigonja Salamoni, D. (2007a). *Što je mucanje?: priručnik za pedijatre*. Zagreb: Poliklinika za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG.
- Pavičić Dokoza, K. i Hercigonja Salamoni, D. (2007b). *Moje dijete muca - kako mu pomoći?: priručnik za roditelje*. Zagreb: Poliklinika za rehabilitaciju slušanja i govora SUVAG.
- Pavičić Dokoza, K. (2010). Motoričke govorne vještine djece koja mucaju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46 (1), 69 – 79.
- Posokhova, I. (2007). *Kako pomoći djetetu s teškoćama u čitanju i pisanju: praktični priručnik*. Lekenik: Ostvarenje.
- Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece: priručnik za roditelje*. Buševac: Ostvarenje.
- Reardon, K. K. (1998). *Interpersonalna komunikacija. Gdje se misli susreću*. Alinea: Zagreb.
- Sardelić, S. i Brestovci, B. (2003). Cjeloviti pristup etiologiji mucanja. *Govor*, 20 (1-2), 387 – 404.
- Slunjski, E. (2013). *Kako djetetu pomoći da... stječe prijatelje i razvija socijalne vještine: priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje*. Zagreb: Element.

- Travis, D. (2016). *Desk research: the what, why and how*. (Dostupno na <http://www.userfocus.co.uk/articles/desk-research-the-what-why-and-how.html>, pristupljeno: 10.6.2017.).
- Vasta, R. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zrilić, S. (2011). *Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole: priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje: kako se igrati i učiti s djecom s posebnim potrebama, kako ih uspješno integrirati u vrtićki i školski socijalni kontekst, kako učiti od njih?* Zadar: Sveučilište u Zadru.

9. POPIS PRILOGA

9.1. Prilog 1 (Pitanja za polustrukturirani intervju)

Tablica 2. (upitnik)

Vještina/osoba	Učenik (U)	Vršnjak (V)	Stručni suradnik (SS)	Nastavnici (N1- nastavnik 1 i N2- nastavnik 2)	Roditelj (R)
	PP: podpitanje	PP: podpitanje	PP: podpitanje	PP: podpitanje	PP: podpitanje
Razumijevanje prijateljstva	Kako se tvoji prijatelji ponašaju prema tebi (pozdravljaju li te; pričaju li s tobom; slušaju li te; pozivaju li te na igru; pitaju te kako si)? PP: Što voliš raditi preko vikenda ili u slobodno vrijeme i zašto ti se to sviđa?	Kako se ona ponaša prema tebi (pozdravi li te; priča li s tobom; sluša li te; poziva li te na igru; pita li te kako si)? PP: Kako se ti ponašaš prema njoj?	Kako se učenici ponašaju prema njoj (pozdravljaju li ju; pričaju li s njom; slušaju li ju; pozivaju li ju na igru; pitaju li kako je)? PP: Kako se ona ponaša prema učenicima (aspekti prijateljstva)? PP: Koji su njeni interesi?	Kako se učenici ponašaju prema njoj (pozdravljaju li ju; pričaju li s njom; slušaju li ju; pozivaju li ju na igru; pitaju li kako je)? PP: Kako se ona ponaša prema učenicima (aspekti prijateljstva)?	Kako se prijatelji ponašaju prema njoj (pozdravljaju li ju; pričaju li s njom; slušaju li ju; pozivaju li ju na igru; pitaju li kako je)? PP: Što voliš raditi preko vikenda ili u slobodno vrijeme i zašto joj se to sviđa?

				PP: Koji su njeni interesi?	
Vještine slušanja	Slušaš li prijatelja/roditelja/nastavnika kad priča s tobom (mijenjaš teme; govoriš isključivo o sebi; prekidaš; ne govoriš ništa; previše pričaš)? PP: Slušaju li i tebe prijatelji/roditelji/nastavnici kada pričaš o nečemu s njima?	Sluša li te kad pričaš s njom (mijenja teme; govori isključivo o sebi; prekida; ne govori ništa; previše priča)? PP: Slušaš li ti nju?	Pokazuje li vještine slušanja (mijenja teme; govori isključivo o sebi; prekida; ne govori ništa; previše priča)? PP: Slušate li i vi nju?	Pokazuje li vještine slušanja (mijenja teme; govori isključivo o sebi; prekida; ne govori ništa; previše priča)? PP: Slušate li i vi nju?	Sluša li vas kad priča s vama (mijenja teme; govori isključivo o sebi; prekida; ne govori ništa; previše priča)? PP: Slušate li i vi nju?
Razgovorne vještine	Kada naletiš na nekog prijatelja, pozdraviš li ga samo ili stanete pa popričate? PP: Kako se	Kada naletiš na nju, pozdraviš li ju samo ili stanete pa popričate? PP: Kako se pozdravite i	Pričate li s njom i kako to izgleda? PP: O čemu pričate (razgovara li samo s vama o nekim	Pričate li s njom i kako to izgleda? PP: O čemu pričate (razgovara li samo s vama o	Pričate li s njom i kako to izgleda? PP: O čemu pričate (razgovara li samo s vama o nekim

	pozdravite i zašto ne popričate; o čemu najčešće pričaš s prijateljima (zajedničke teme)?	zašto ne popričate; o čemu najčešće pričaš s njom (zajedničke teme)?	specifičnim temama)? PP: Kakva je komunikacija s drugim učenicima?	nekim specifičnim temama)? PP: Kakva je komunikacija s drugim učenicima?	specifičnim temama)? PP: Kakva je komunikacija s drugim članovima obitelji?
Razumijevanje govora tijela (prepoznavanje emocija)	Kako se netko ponaša kad je sretan, tužan, ljut, boji se, kad mu nešto smeta?	Prepoznaje li kada si ti sretna, tužna, ljuta, bojiš se, kada ti nešto smeta?	Prepoznaje li različite emocije (ljutnja, sreća, tuga, strah, nešto joj smeta)?	Prepoznaje li različite emocije (ljutnja, sreća, tuga, strah, nešto joj smeta)?	Prepoznaje li kada ste vi sretni, tužni, ljuti, bojite se, kada vam nešto smeta?
Razumijevanje tona glasa i osjećaja koje ton glasa prenosi (iskazivanje emocija i empatije)	Kako pokazuješ da si sretna, tužna, ljuta, da se bojiš, da ti nešto smeta? PP: Što napraviš kad vidiš da je netko tužan? PP: Kako se osjećaš tada?	Kako pokazuje da je sretna, tužna, ljuta, da se boji, da joj nešto smeta? PP: Kako reagira kad vidi da si tužna?	Kako pokazuje da je sretna, tužna, ljuta, da se boji, da joj nešto smeta? PP: Ima li razvijen osjećaj empatije?	Kako pokazuje da je sretna, tužna, ljuta, da se boji, da joj nešto smeta? PP: Ima li razvijen osjećaj empatije?	Kako pokazuje da je sretna, tužna, ljuta, da se boji, da joj nešto smeta? PP: Kako reagira kada vidi da ste tužni?
Prepoznavanje prijateljskog ponašanja (znakovi	Ponašaš li se ružno ponekad prema	Ponaša li se ružno ponekad prema	Iskazuje li bilo kakav oblik neprimjerenog ponašanja i ako	Iskazuje li bilo kakav oblik neprimjeren	Iskazuje li bilo kakav oblik neprimjeren

STOP)	<p>nekome i ako da, prestaneš li s tim ponašanjem koji drugima smeta kada ti netko kaže da prestaneš?</p> <p>PP: Kako drugi u razredu reagiraju kada se ponašaš ružno (ignoriranje, ismijavanje, izbjegavanje, odbacivanje) ?</p>	<p>tebi/nekome i ako da, prestane li s tim ponašanjem koji tebi/drugima smeta kada joj se kaže da prestane?</p> <p>PP: Kako reagiraš kada se ponaša ružno (ignoriranje, ismijavanje, izbjegavanje, odbacivanje) ?</p>	<p>da, prestane li s tim ponašanjem koji drugima/vama možda smeta kada joj se kaže da prestane?</p> <p>PP: Kako drugi učenici reagiraju kada se ponaša ružno (ignoriranje, ismijavanje, izbjegavanje, odbacivanje)?</p>	<p>og ponašanja i ako da, prestane li s tim ponašanjem koji drugima/vama možda smeta kada joj se kaže da prestane?</p> <p>PP: Kako drugi učenici reagiraju kada se ponaša ružno (ignoriranje, ismijavanje, izbjegavanje, odbacivanje) ?</p>	<p>g ponašanja i ako da, prestane li s tim ponašanjem koji vam možda smeta kada joj kažete da prestane?</p> <p>PP: Kako drugi učenici reagiraju kada se ponaša ružno (ignoriranje, ismijavanje, izbjegavanje, odbacivanje) ?</p>
Pridruživanje grupi ili postojećoj aktivnosti	<p>Kako se priključuješ grupi ili aktivnosti (drugi učenici te pitaju, sama pitaš, namećeš se)?</p>	<p>Priključuje li se grupi ili zajedničkoj aktivnosti te na koji način prilazi?</p> <p>PP: Jeste li ju ikada izbacili</p>	<p>Kako se priključuje grupi ili aktivnosti (drugi učenici ju zovu, sama pita, nameće se)?</p> <p>PP: Jesu li je ikada isključili</p>	<p>Kako se priključuje grupi ili aktivnosti (drugi učenici ju zovu, sama pita,</p>	<p>Kako se priključuje grupi ili aktivnosti (drugi učenici ju zovu, sama pita, nameće se)?</p>

	PP: Jesu li te kada isključili iz grupe ili neke zajedničke aktivnosti?	iz grupe ili zajedničke aktivnosti?	iz grupe ili aktivnosti? PP: Voli li više individualne aktivnosti?	nameće se)? PP: Jesu li je ikada isključili iz grupe ili aktivnosti? PP: Voli li više individualne aktivnosti?	PP: Jesu li je ikada isključili iz grupe ili aktivnosti? PP: Voli li više individualne aktivnosti?
Nošenje sa zadirivanjem	Zadirkuje li te netko i ako da, kako reagiraš kad te netko zadirkuje (nasmiješiš se, izignoriraš, prestaneš s neprimjerenim ponašanjem)? PP: Tko te najčešće zadirkuje?	Zadirkuje li ju netko i ako da, kako reagira kad ju netko zadirkuje (nasmiješiš se, izignorira, prestane s neprimjerenim ponašanjem)? PP: Tko ju najčešće zadirkuje i zašto?	Zadirkuje li ju netko i ako da, kako reagira kad ju netko zadirkuje (nasmiješiš se, izignorira, prestane s neprimjerenim ponašanjem)? PP: Tko ju najčešće zadirkuje i zašto?	Zadirkuje li ju netko i ako da, kako reagira kad ju netko zadirkuje (nasmiješiš se, izignorira, prestane s neprimjerenim ponašanjem)? PP: Tko ju najčešće zadirkuje i zašto?	Zadirkuje li ju netko i ako da, kako reagira kad ju netko zadirkuje (nasmiješiš se, izignorira, prestane s neprimjerenim ponašanjem)? PP: Tko ju najčešće zadirkuje i zašto?
Kontrola srdžbe/ljutnje	Kako reagiraš kad se naljutiš (vičeš, upućuješ	Kako reagira kad se naljuti (viče, upućuje pogrdne	Kako reagira kad se naljuti (viče, upućuje pogrdne riječi)? PP: Bude li joj	Kako reagira kad se naljuti (viče, upućuje	Kako reagira kad se naljuti (viče, upućuje pogrdne

pogrdne riječi)? PP: Bude li ti žao poslije ako si nekoga povrijedila svojom ljutnjom i ispričaš li se toj osobi koju si povrijedila?	riječi)? PP: Bude li joj žao i ispriča li se poslije ako je nekoga povrijedila svojom ljutnjom?	žao i ispriča li se poslije ako je nekoga povrijedila svojom ljutnjom?	pogrdne riječi)? PP: Bude li joj žao i ispriča li se poslije ako je nekoga povrijedila svojom ljutnjom?	riječi)? PP: Bude li joj žao i ispriča li se poslije ako je nekoga povrijedila svojom ljutnjom?
--	--	--	--	--

9.2. Prilog 2 (Transkripti intervjua)

[Značenje skraćenica (PP=podpitanje; SS=stručni suradnik; N1=nastavnik 1; N2=nastavnik 2)]

Razumijevanje prijateljstva

Kako se učenici ponašaju prema njoj (pozdravljaju li ju; pričaju li s njom; slušaju li ju; pozivaju li ju na igru; pitaju li kako je)?

PP: Kako se ona ponaša prema učenicima (aspekti prijateljstva)?

PP: Koji su njeni interesi?

SS: Dobro, radi toga što je ona mirna. Ona je tolerantna. Ona je pametna djevojčica. Od nje oni imaju mnogi samo koristi. I kod prepisivanja. Dobro se ponašaju. Nema ona poteškoća u razredu... tipa da joj se rugaju, da ju zezaju ili tako nešto. (Interakcija): Djevojčice. Djevojčice s njom se druže, a dječaci manje. Ali inače se u tom razredu dječaci i djevojčice manje druže. Ove godine su nešto počeli (se družiti). (Interakcija na hodniku): Da, sada u zadnje vrijeme da. Bila je jedno vrijeme izolirana. (Vani stoji sama na hodniku i ne priča s drugima): Da, ali zato što je to već naučeno ponašanje. Ustvari je ona toliko inteligentna da je ona puno zrelija od druge djece. Nije razlog više mucanje, nego je razlog jednostavno drugačije osobine

ličnosti i pamet. To je ono što koči neku interakciju. Za igru ne znam (da li ju pozivaju), ali za izradu plakata ili nešto pripremiti, da. Svakodnevna općenita komunikacija (ne vezano za školu): Ma ja mislim da ona više, onda ona više komunicira s njima nego oni s njom. Ali radi se o tome da imamo u tom razredu i djevojčice koje nemaju nikakvih poteškoća pa se ostali prema njima tako ponašaju. Ma zato što su malo... jedan razred pun individualaca. Ali ona je usamljena, ali nisam sigurna da je to primarni problem (mucanje) njezine usamljenosti. Već više introvertirana osobnost.

PP: Ok, vrlo je fer, poštena. Iako neće se rugati, neće se ismijavati, vrlo je pozitivna. Iako joj se u očima vidi stil kao ono 'ajme meni koje gluposti je izrekao!'. To joj se vidi u očima da.

PP: Strani jezici. Ona je bila na natjecanju iz engleskog i iz talijanskog. I tu je jako dobra. Ali onda da, strane jezike voli to je sigurno. Ja mislim da se ona i u slobodno vrijeme bavi stranim jezicima. Po školama stranih jezika.

N1: Pa, ovisi kako kada. Na primjer, kada smo išli na maturalec onda smo morali glasat tko će bit' s njom u sobi, i isto smo radili sada kad smo mislili da će u Vukovaru biti sobe po dvoje ili troje, al' nas je spasilo što je po petnaest. Tako da ono nismo ih mi dijelili. Ali npr. nema ona tu sada neku ekipu da... da bi se netko ponudio, znači ja ću biti, nego se uvijek djevojčice dogovore kao dobro ne znam ti si zadnji put ja ću sada. U principu je ona uvijek sama jer je tako ona odlučila, ne zato što oni to žele. Ja sam s njima često pričala o tome i one kažu da se ona samoinicijativno odvoji. Stavi slušalice, pa vidjela si danas kad je došla u razred, imala je slušalice u ušima. Ona je sama sa svojim mobitelom, nemam pojma što radi na tom mobitelu. Sluša neku japansku glazbu, oduševljena je s japanskom glazbom. I tako da je ona u principu stalno sama i njima se zna desiti da ona njih uopće niti ne pozdravi ujutro kad' dođe u školu, ona se odvoji pod velikim odmorom, znači ništa. Često se znaju žaliti da im ne želi dati domaću zadaću, da ako im nešto i kaže da ih zna vrijeđati. Da ih zna vrijeđati jer je ona... ona zna koliko ona može i zna da je intelektualno jača od puno njih u razredu i onda je to očito neki njen obrambeni mehanizam da čak i u trenutku kad' se oni njoj obrate, ona jednostavno ono, ima tu neku reakciju kao u stilu 'glupi ste' ili 'kako ti to ne znaš'. Ali sarkastično. Oni su 8. razred, oni se više ne igraju. Ali evo na maturalcu je bila u sobi s dvije djevojčice i one nisu izlazile navečer van, nisu išle po drugim sobama nego su sjedile i čitale. Tako da tu nema komunikacije, to je ono svatko svoje. Ima tu jednu djevojčicu. Ta djevojčica je sad došla sjest' kod nje, one su se sad u zadnje vrijeme pomirile. Bile su prije prijateljice, ali su se onda

posvađale. Ne znam što se dogodilo. Djevojčica ta, koja je danas došla sjesti kod nje mi je rekla da se osjećala jako, a ono manje vrijednom u njenom društvu, i da ju je ona često tako vrijeđala i da ovaj zato se makla od nje. Da se nije osjećala dobro. Sad vidim da ponovno pričaju iako nije to to kao što je nekad bilo. Ona je vrlo onako baš je posebno jedno dijete. Baš posebna.

PP: Ona često zna npr. kada, razred je takav kakav je, specifičan je i jako teško, ajmo to tako reći, razumiju neke stvari, nisu zainteresirani i... Ona ponekad bi možda i rekla nešto što može ili bi rekla nešto više, ali oni reaguju tako da kako bih rekla, oni u biti nju uopće ne podržavaju. Primjer, jučer je prvi puta usmeno recitirala pjesmu napamet. Prvi puta, i to namjerno sam joj rekla 'ajde' zato što mi inače uvijek izbjegava usmeno. Dakle ona je sad već svjesna toga da ima 5,0 i da će joj svi od nas nastavnika, da ćemo joj svi popustiti. I da neće morat usmeno, znači ona npr. plakat napravi, ali ga ne prezentira. Jer kao zbog svog problema. Jučer je meni odgovarala, odgovarala je dugo, znači trebalo joj je puno vremena, ali je odgovarala super. I sad razred je u tišini, međutim kad sam ja rekla bravo, to ti je 5 super, ono zagrlila ju, kao 'vidiš da se može'. Onda su se oni počeli bunit kao kako je to sad 5. Znači to je takav razred. Oni zašute, oni nju puste kao da se ona izrazi, oni pričekaju dok ona ne kaže i tako. Ali ne podržavaju je. Ne podržavaju je, a njoj je neugodno i ona u posljednje vrijeme ima jedan tik ovako šaku drži (pokaže) i udara u prvu stvar u koju može udariti kada ne može izreći riječ. Znači na primjer jučer je ovako tu stajala i nije se mogla sjetiti i onda je ovako lupala u moj stol. To baš u zadnje vrijeme često radi. To mi je i mama rekla da je primijetila kod kuće. Što se tiče tih aspekata prijateljstva ništa, ništa. To je asocijalno, mislim da je asocijalna i zato što je inače introvertirana. To je njena osobnost, a malo manje možda, potencirana još kasnije njenim poteškoćama, ali više njen karakter.

PP: Obožava japanski i interesantno je to da je ona učila u nekom centru stranih jezika, je učila prošlo ljeto japanski. I rekla je njena mama da je sve naučila, ono savršeno da je tamo i komunicirala s ljudima, da je imala nekakvu prezentaciju i da je to bilo sve super. Znači to joj ide i onda one predmete koje voli to baš znači rastura. Ali jedino u tom pisanom dijelu, usmenom ne. To neće nikad i neće se sama ponuditi. Voli, baš je fascinirana inače Japanom. Sad je za krizmu to japansko sve nešto obukla i tako, sluša japansku glazbu, onda ti sama prevodi pjesme. Mislim ono na tu neku svoju stranu je. I često govori drugima da kao ono u stilu kakvu to glazbu slušaju, kakve su im to cajke. Baš onako, tako da zna ona biti, ima ona jedno svoje mišljenje. I ne odstupa od njega.

N2: Nekako mi se čini da dečki više manje ju ignoriraju. Nisam primijetila da dečki komuniciraju s njom. Djevojke da, ali nekoliko njih. Ona je dosta... mislim da je i ona dosta izbirljiva. Ne da se oni ne žele družiti s njom, nego sam primijetila da je ona u malom krugu ljudi, a čula sam od drugih kolega kako ona zna biti gruba prema njima. Zna uvrijediti. Mislim, ona je zaista inteligentna, jako je pametna i ima dobre ocjene i uspješna je akademski. Moguće da je zato. Ona se nekako osjeća nadmoćnom na taj način. Meni se čini da bi to mogao biti neki njezin obrambeni mehanizam zato jer ne zna na koji način se nositi s njima. Pa onda možda time što je pametnija od mnogih u razredu ako ne i svih, onda na taj način to koristi kao svoju metodu obrambenog mehanizma, samopouzdanje ili slično. Možda nisam u pravu, ne znam, ali ja osobno nisam čula da ona nekad nekoga vrijeđa. To nisam nikad čula, ali nisam joj razrednica pa nemam tako puno kontakta s njom van nastave, kao što recimo imam s nekim drugim učenicima. Zato jer, vidjeli ste ja druge učenike i vidim na hodniku i često razgovaram s njima. Nju ne viđam na hodniku. Ako ju vidim, ona samo prođe. Neće zastat' i pričat sa mnom kao što će recimo mnogi drugi učenici. Nema potrebu za time. (Vrijeđanje): Ma ja mislim da nije svrha njih uvrijediti, koliko sebe uzdignuti. Jer ona je svjesna da je drugačija od ostalih u razredu i njoj to smeta. Vidjeli ste da ona nekada, da ima neke tikove kad pokušava odgovoriti na pitanje. Ali prije je u razredu bio jedan dečko, koji se sad preselio u siječnju. Mislim da je ona puno opuštenija kad njega nema. Jer je to bio jedan bahati bezobrazan dečko koji je vrijeđao mnoge učenike u razredu i dosta se sukobljavao i s nastavnicima i s učenicima. I on bi često, kad bi ona komunicirala s nekim i kad bi bilo što razgovarala, on bi znao dobacivati neke komentare. I onda je ona nerado u njegovoj blizini razgovarala, čak i sa mnom. Zato jer, činilo mi se kao da je u strahu da će on opet nešto iskomentirati, a čak i kad nije komentirao znao je puhati ili gestikulirati i tako. kad njoj treba malo duže vremena za odgovoriti, onda bi njemu to kao smetalo zato što ona nikako da odgovori. Od kad njega nema sad ovih 4,5 mjeseci, ona mi se čini opuštenijom. Možda je to samo moj dojam jer je atmosfera u razredu skroz drugačija od kad njega nema. Ali ne znam, vjerojatno utječe i na nju, da. Uglavnom sa dvije tri cure komunicira. Pa recimo da ju viđam onako sa dvije, tri cure da priča... iako u zadnjih mjesec dva vidim da komunicira i sa curama iz drugih osmih razreda. Što prije nisam primijetila nikad. Mislim da je ona jedna od onih učenika, koji su kad su bili na ekskurziji, koja je 3 dana provela čitajući knjigu.

PP: Pa nekad kad ju vidim, recimo preko puta u informatici, i kada rade neki zadatak, vidim da se zabavlja, i da bude nasmiješena i uvijek joj je... neovisno o zadatku, nego u informatici

obično rade u parovima ili malim grupicama, rade nekakve prezentacije i zadatke. I primijetila sam kad bacim pogled na nju u razredu, da joj je zabavno i da uživa u tome što radi, a radi u grupi. Znači opet je neobično. Kad im ja recimo zadam grupni zadatak, recimo u 7. razredu je znala odbijati. Ili bi tražila samostalni zadatak ili se ne bi pojavila u školi taj dan. Jer nije htjela raditi u grupi s nekim. Ali vjerojatno naravno zbog mucanja jer joj je to bilo teško i ograničavajuće. Ona je ove godine jako napredovala u komunikaciji. I puno lakše se izražava nego prošle godine. I vidim da sada kad im zadam grupni zadatak, ipak sudjeluje sa ostatkom grupe bez obzira u kojoj mjeri. I prezentirat će, ali moj predmet je drugačiji od ostalih utoliko što je ona jako... jako dobro vlada jezikom. I mislim da se ona osjeća kao druga osoba kad komunicira na engleskom. Jer ona kad priča sa mnom na hrvatskom, puno manje će mi reći, nego kad razgovaramo na engleskom. Na engleskom će puno više komunicirati, i kad ja nju usmeno ispitujem, ja nju nikad ne pitam lekcije, jer meni nije bitno je li ona pročitala lekciju ili nije. Ja s njom razgovaram o drugim stvarima i sposobna je pola sata sjediti tu pokraj mene i razgovarati, ali tako da je u razredu žamor i da je drugi ne slušaju. U toj situaciji. Recimo mi sada imamo '2 minutes talks' u kojem oni imaju temu koju moraju pripremiti i o njoj pričati 2 minute. Nezamislivo mi je da bi ona to radila prošle godine. Ove godine radi, pred svima. I ne smeta joj. Zna joj se dogoditi da zastane na trenutak, ali su ti trenuci tako rijetki i kratki, da ih gotovo i ne primjećujemo. (Ponašanje prema djevojkama s kojima se druži): Pa čini mi se... pa u redu. Hm, ne znam ne mogu biti precizna. Takvo nešto nisam vidjela, ne (da je bila gruba prema njima). Zato jer vidim da se s njima šali i da pričaju o različitim stvarima koje nisu vezane uz školu. A to je nešto što je onda pokazatelj njezinog otvaranja prema njima jer inače... Na početku komunicirala je isključivo o školi, školskim zadacima, školskim aktivnostima. Sada se ipak otvara i pokazuje se tko je ona. Jedan dan kad smo bili, išli smo na županijsko natjecanje iz engleskog, mojih 5 cura je išlo na županijsko. Prije natjecanja sam ih vodila na kolače, i to su cure s kojima se ona inače ne druži pretjerano, samo s jednom od njih. i onda je bila jako tiha. Mi smo sat vremena sjedili na kolačima, a ona je bila jako tiha. Zato jer, izgledalo mi je kao da ju je sram pričati pred ovim drugima s kojima ne provodi svaki dan, koje nisu iz njezinog razreda. I kada bi pričala, uvijek je bila nekako orijentirana ili prema meni ili prema toj curi s kojom se inače druži. Ali je to bila jako kratka interakcija, to nisu bile složene rečenice, nego to su bili čisto kratki odgovori i jednostavni komentari. Nikad ne bi nešto... činilo mi se kao da se ne usuđuje nešto duže ispričati. I nekako joj je nelagodno. Izgledalo mi je kao da joj nije baš ugodno, nelagodno je bilo. Kao da je jedva čekala ustati i krenuti dalje jer su za stolom bile glasne i dominantne cure, a ona ne može toliko doći do izražaja kod tako glasnih ljudi.

PP: Pa ne znam, znam da jako voli čitati. Jako voli čitati, voli crtati. Primijetila sam da voli umjetnost, ali ako razmislite o tome to su aktivnosti koje su dosta povučene i zahtijevaju mir i samoću. Grupne ne voli. Oni znaju biti, kako mi imamo organiziranu nogometnu ligu u školi. I kada dečki igraju nogomet za vrijeme nastave, ako ih nastavnik neki pusti s nastave, onda djevojke idu dolje navijati kao. I ona bude s njima, i kada ju vidim, vidim da priča s curama. (interakcija i komunikacija se povećala sa smanjivanjem mucanja): Ja sam nju prvi put upoznala u 7. razredu i rekli su mi da je to skroz druga osoba u sedmom razredu nego što je bila prethodnih godina. Jer je radila s jednim stručnjakom iz Varaždina, ljetno koje je prethodilo sedmom razredu, i ona je tada jako napredovala. Prije toga se valjda s njom nije komuniciralo i neki kolege mi kažu da nikad nisu čuli njezin glas prije toga. Znači ako netko nije nikad čuo njezin glas u 6 godina, a sad odjednom čujete da ipak komunicira, onda je to jako, jako veliki napredak. Ona je jako pametna, i voli se našaliti. Ali vidim da je shvatila kome treba iznositi svoje šale. I okružena je samo djevojkama koje su jako pametne kao i ona i koje su dovoljno strpljive s njom i u komunikaciji s njom. Zato jer neće vam svi slušati. Nekako vidim da su nestrpljivi i da im je dosadno i neće ju čekati da izgovori što želi i što treba izgovoriti (odnosi se na ostale cure koje se ne druže s njom u razredu). Ostali recimo kad ju krenu slušati, onda onako vidim da krenu i onda gube interes. I ne da im se. A tih nekoliko s kojima je ona okružena su ipak pametne djevojke koje znaju i razumiju njezine poteškoće u izražavanju i rado će ju pričekati i ne smeta im to. I vidim da ju govorom tijekom potiču da im se otvori i da komunicira s njima.

Vještine slušanja

Pokazuje li vještine slušanja (mijenja teme; govori isključivo o sebi; prekida; ne govori ništa; previše priča)?

PP: Slušate li i vi nju i potičete li ju da priča?

SS: Ona ima visoku koncentraciju, ona sluša. Ona je jedno fino povučeno dijete. Ne prekida, ne mijenja temu. Ne govori nikada o sebi. Nikad ju nisam čula da priča o sebi. Ja ju nisam nikad čula. Ne priča previše, ona je baš povučeno dijete. To je vjerojatno radi mucanja (zato ne priča previše). (Terapija): Upisala se u školu s mucanjem. Ali ona je s obzirom da... ona je u tretmanu, već dvije godine kod doktorice i doktora Novosela u Varaždinu. Znači, preporuka

je za tretman u Varaždinu da dijete ima više od 15 godina i da ima visoki intelektualni status. Ona je djevojčica koja je već prošle i pretprošle godine bila u Varaždinu na tretmanu što znači da se pacijenta spaja... znači elektrodermalna reakcija ruku i tijela i grla. Dijete vidi cijelo vrijeme status svojih glasnica na sučelju računala i upravlja s njim. To čovjek koji je nezreo i intelektualni slabiji ne može. Ona je to već onda uspjela napraviti. Ona je jako smanjila svoje mucanje, ali je osobine mucavca ostavila. To je teško promijeniti. Osobine poput introvertiranost, manje pričanja, manje se družiti i tako dalje. Ona danas može prezentirati uz Power Point rad. To prije nije bila u stanju.

PP: Naravno, naravno da da. Ja vodim debatu u školi i malo mi je trebalo da ju uspijem nagovoriti. Nisam uspjela. Ali vidjela sam da, da je bila zainteresirana oko toga da se uključi, ali nisam uspjela. To je ono što ja kažem, osobine mucavca. Ona još uvijek misli da ona to tako jako... ima velikih poteškoća. Ona ih nema, ona ima sve manje. Da li će se, mislim status mucanja će se kod nje događati ovisno o njezinim emocijama tijekom života.

N1: Pa sluša, sluša. Nikad ne prekida, ne mijenja teme. Ona samo sluša. Ona je baš jedan slušač sa svojim mišljenjem. Ne govori previše. Ona će reći samo ako ju se točno pita. Inače ne.

PP: Pa da mislim, slušam ju. Potičem ju naravno da priča. I sa svima u principu mi radimo na tome kao da se ona što više javlja, i da što više priča. Ali s druge strane, imala je jednu fazu u kojoj je jednostavno govorila neću i gotovo. I nije htjela i to je to.

N2: Zna prekinuti, da. Ona zna prekinuti zato jer ima trenutke kada treba nešto izgovoriti. Ako se ona u tom trenutku pripremila da to nešto treba reći, a ja sam krenula pričati, njoj to nije bitno, ona mora reći svoje jer ako nije u tom trenutku rekla svoje, onda joj je teško nastaviti i ja ju ometam. Znači uvijek pazim s njom, a vidim da i paze te njezine prijateljice. Pazim s njom, ako ima nešto za reći da kaže do kraja što ima. Jer ako ja slučajno krenem postaviti pitanje ili o nečemu pričati, prekinut će me da. Istina je, prekida me u govoru. Kad smo na samo, da govori o sebi. Nasamo da. Voli pričati o knjigama koje čita, o nekim svojim hobijima i tako o slobodnom vremenu, svojim aktivnostima, o interesima. O srednjoj školi recimo sad kako su oni osmaši pa im je to interesantno jer moraju izabrati srednju školu. više manje stvari koje ne otkrivaju puno o njoj. Ništa intimno, neće takve stvari, koje su jako

intimne. Jako osobne stvari neće pričati. Mijenjanje teme, takve stvari ne radi, ne. Ali vidim kada same razgovaramo imam dojam kao da joj nedostaje netko tko bi ju poslušao i s kime bi razgovarala o nekim stvarima. Sjećam se jedne prilike kada smo pričale o 'Netflix-u'. Pričala mi je o serijama koje gleda i onda mi objašnjavala kako funkcionira 'Netflix' jer ga je tek počela upotrebljavati. I bilo joj je zanimljivo. i onda sam ja, ja sam se pretvarala da ne razumijem kako se radi, kako funkcionira i to. I onda mi je onda detaljno objašnjavala što i kako moram napraviti. Preporučila mi je neke serije, prepričavala mi je ukratko o čemu se rade neke serije koje ona gleda i koje prati. I ovaj... i onda mi je to bilo jako zanimljivo i ona je cijelo vrijeme imala osmijeh na licu i vidjela sam da joj oči blistaju. Bila je jako zadovoljna jer me učila nečemu što ja ne znam. I uživala je u tome. I kao da mi se pokazala kao uobičajena adolescentica, kao jedna mlada djevojka... kao i ostale. Mislim da mi je na taj način htjela pokazati da je ona ista kao i druge jer ona vidi da ja jako puno pričam sa svojim učenicima i često stoji sa strane i voljela bi se uključiti, ali ne zna kako. Jer teško joj se uključiti spontano, jer joj treba vremena, treba joj priprema. A kad smo u spontanom razgovoru na hodniku, ona nema tu vještinu za ubaciti se među njih. jer ako je oko mene 4 5 cura i one pričaju o nekim dečkima jer obično o tome pričaju sa mnom. I ako one pričaju o dečkima, onda su uzbuđene i brbljaju i glasne su. Onda se ona ne zna ubaciti u to. O dečkima ne priča. Iako sam ju ja pitala pa se samo onako nasmiješila se. Ali nije mi ništa govorila. Ja ju naravno nisam htjela dovesti u neugodnu situaciju.

PP: Pa ja se trudim, vjerujem da, da. Mislim da, da. ne znam kako ona to doživljava, ali ja joj se trudim pokazati da ju slušam i da me zanimaju stvari o kojima ona priča.

Razgovorne vještine

Pričate li s njom i kako to izgleda?

PP: O čemu pričate (razgovara li samo s vama o nekim specifičnim temama)?

PP: Kakva je njena komunikacija s drugim učenicima?

SS: Njezini odgovori su vrlo kratki. Da, ne, možda. Klima glavom. Više saznam iz njezine neverbalne komunikacije. Ja i ona jako puno neverbalno komuniciramo s tim da ja moram proizvoditi zvukove, a ona sve manje. Ja moram priznati da sam ja prošle godine... ona je bila

na ekskurziji i bila je tu jako zadovoljna. Cijelo vrijeme je bila u društvu, ona ide na sve izlete. Ona... kako bih rekla... više saznam od nje na takvim nekim mjestima, na izletima na ekskurzijama nego u samoj školi. Ono što je fenomenalno, recimo da ona se ne ustručava biti jedina koja ide na talijanski, jedina koja izabere neki predmet izborni, jedina u razredu. To je kod djece u školi vrlo rijetko. Djeca idu zato što idu i neki drugi.

PP: O svakodnevnim stvarima, o onome što se trenutno vidi, gleda i tako dalje. Ne pričamo o nastavi, ne pričamo o... Ne otvara se u neformalnim razgovorima. Ona je zatvoreno dijete. Ona je povučena i ne otvara mi se. Ne priča o sebi.

PP: Mislim da je vrlo slična kao i sa mnom. Vrlo kratka, po potrebi. Ona je u stvari u tom društvu fizički prisutna. Teško se otvara drugima. (Komunikacija na hodniku): Popričaju ju, pozdrave se. Da.

N1: Pa najnormalnije, evo sad ona isto. Mislim, kod nje se ne vidi tu nekakav problem. Jednostavno stvarno mislim da su oni nju više za takvu kakva ona je karakterno, nego što je tu izražen njen problem mucanja. I ona i kad priča, njoj samo treba puno više vremena. I onda smo se mi svi naučili da ju uopće ne prekidamo i ona i usmeno nama odgovara. Na primjer ne znam, biologiju uvijek odgovara usmeno i jednostavno ju se pusti jer ona ne voli da ju se prekida jer ne želi da mi mislimo da ona nešto ne zna. Nego ona baš naglasi kao 'znam'. I onda u biti kad kaže to 'znam' smo mi sigurni da ona zaista zna što je, ali da ne može izreći, da joj fali riječ ili da ne znam da se u tom trenutku ne može sjetiti, ne može izgovorit.

PP: Mislim, ona je djevojčica koja u biti ni ne želi pričati previše. Ona ne priča o sebi. Ja više mogu nabrojati o čemu ona ne priča. Ona ne priča uopće o svom privatnom životu. Ono o čemu smo mi u posljednje vrijeme pričale je srednja škola koju će ona upisati, i kako će se obučiti za krizmu. Znači s njom nema, ona je izuzetno zatvorena i ne dozvoljava nikakvu prisnost. Ne postoji tu neki odnos na nekoj razini. Treba joj jako dugo dok ne shvati da u nekoga može imati povjerenja. Sa svima, s odraslima, s učenicima sa svima. (Da li se pozdravi i popriča s drugima na hodniku?): Ne, ništa. Znači ona uvijek stoji sama (na hodniku) ili se samo došulja onako tiho dođe kod njih u krug pa nastavi stajati sama i tako. Kad smo na izletima sjedi u busu i gleda kroz prozor i sluša ono pjesme na mobitelu. Ne priča, ona ne komunicira.

PP: Drugi u razredu je stalno puštaju da govore. Iako ona ne muca u interakciji s djecom (s drugim učenicima u razredu). Ona kada se osjeća sigurno, tada uopće ne muca. U jednom trenutku sam ja bila na satu razrednika kada su se nešto rječkale. I tad kad su se svađale su se vrlo čisto svađale. Nije uopće mucala.

N2: Pa najviše ja iniciram. Više manje ja gledam. Uvijek gledam u njezinom smjeru i volim ju poticati neverbalnim znakovima. Ona obično gleda okolo ili se pilji u jednu točku. I kao da joj ta točka pomaže u koncentraciji. Nekad kad joj je teško nastaviti razgovor, ima trenutaka u kojima krene pričati pa stane i onda nikako se ne može pokrenuti. Onda ja počnem nešto raditi ili gledati okolo, kao da ja ne primjećujem što ona radi. Jer sjećam se da sam na početku kad sam ju prvi ili drugi put usmeno ispitivala i kad smo razgovarale. Ali moje ispitivanje je uvijek u obliku razgovora. Ja sam si izvadila neke stvari i trudila sam se izgledati zaposlenom tako da njoj bude lakše. I vidjela sam da je dekoncentrirana. Pitala sam ju: 'što nije u redu'. I onda je ona rekla: 'pa ne znam, jel me slušate?'. Ja kažem: 'da, ja čujem sve što ti pričaš, ja sam samo mislila da je tebi lakše ako ne gledam u tebe, ali ja čujem sve što ti pričaš'. Ona: 'ne, to mi smeta'. Nastavnica: 'aha dobro, onda u redu. Jer ja to ne moram raditi, ja sam samo to radila da bi se tebi bilo lakše opustiti, ako misliš da nisam fokusirana samo na tebe'. Kaže: 'ne, ne to mi smeta'. Ja sam rekla: 'u redu, onda nastavljamo razgovor'. Ima kontakt očima. Otežano, tu i tamo, ovisi o situaciji. Nekada ulovi kontakt pa onda ovako gleda okolo pa nije sigurna. Pa onda se ja okrenem jer nisam sigurna jel želi da ju gledam ili ne. I onda ovisi, valjda ovisi kakav joj je dan. Ima dana kada je jako raspoložena i voli puno razgovarati. Ima dana kada ju prozovem i ona samo kimne glavom i onda ja znam da taj dan s njom ne smijem komunicirati. Jer ona mi da znak, da jednostavno danas ne želi pričati i to je to. I ja sam naučila. I onda odmah idući dan bacim pogled na nju 'može danas', i ona ili kaže da ili ne. I ja ju ne diram. To je nekako naš prešutan dogovor. Da ona meni na početku sata ili prvi put kad ju pozdravim, kad pogledam u nju, ona meni da neki znak je li ona spremna danas komunicirati ili nije.

PP: O interesima, o hobijima i tim nekim stvarima. Voli čitati, gledati. O druženju ne.

PP: Pa kada ovako razmišljam i kad ih viđam ovako negdje na hodniku i tako... ona nije puno drugačija nego u učionici. Dakle ona će pričati s nekim ako je prazan prostor u koji se ona uspjela ubaciti ili ako je ona uspjela nešto reći. Sjećam se prošle godine, ona je meni sudjelovala u... ja imam 'Book club', znači mi čitamo knjige na engleskom i onda se nalazimo

jednom tjedno i razgovaramo o njima. Tada nas je isto malo, 5, 6. I s tim djevojkama je komunikacija isto bila takva da bi ih prekidala. Sad sam se tog sjetila. Ona bi, kad bi htjela nešto reći, ona bi samo krenula. Nije čekala da netko završi. Ona bi samo krenula zbog te potrebe da kaže jer ima veliku potrebu reći to što želi reći. Znala se suprotstavljati, mislim suprotstavljati u idejama sa tim curama. Kada bismo mi razgovarale o knjizi, ako se ne bi slagala, ona bi se sukobila s curama. Rekla bi im da se ne slaže i objasnila im zašto se ne slaže. Ali kada bi njoj netko drugi davao svoje argumente, nije ih baš spremno slušala. Ne bi ih prihvatila, ali u stanju je izreći svoje mišljenje. Kad smo u manjoj grupi, u *'Book clubu'*, bez poticaja bi izražava svoje mišljenje. Ali da nije rado slušala njihovo, istina. To je bilo skoro prije dvije godine pa se nisam odmah ni sjetila. Sad više nije u *'Book clubu'*. Očito joj nije više odgovaralo. U sedmom razredu je bila, u osmom nije više. (Na hodniku): tu i tamo priča s nekim, kratko. Toliko koliko sam ja uspjela vidjeti. Da to sam htjela reći, da često pod odmorima sluša glazbu. Da primijetila sam. Ali mislim da nije velika razlika na velikom odmoru. Da ona kako je tako... izolira se za vrijeme malih odmora, mislim da više manje tako bude i za vrijeme velikog odmora. Nisam uspjela vidjeti, ali eto. Ovisi kako kad.

Razumijevanje govora tijela (prepoznavanje emocija)

Prepoznaje li različite emocije (ljutnja, sreća, tuga, strah, nešto joj smeta)?

SS: Ona prepoznaje emocije kod drugih. Ne reagira na njih jer se miče od njih. Dapače, ona je vrlo osjetljiva na neverbalnu komunikaciju.

N1: Mislim da prepoznaje ona to sigurno jer je ona inteligentna, samo je stvar u tome što ne pokazuje. A mislim jako jako, jako, jako slabo izraženo. Al' sam sigurna da prepoznaje, ali neće ona to izraziti, nema šanse. Prepoznavanje da, ali bilo kakav oblik iskazivanja ne.

N2: Nisam primijetila da je osjetljiva na tuđe emocije. Nisam sigurna da li uspijeva prepoznati. Ni da ni ne. Jer nisam toliko vidjela nju s drugim učenicima da bih mogla to procijeniti, stvarno ne znam. Mislim da tuđe emocije ne utječu baš na nju. Ne utječe baš jer

znale su se dogoditi situacije u kojima bi se cure na *'Book clubu'*, jer često pričamo o osobnim stvarima, cure su znale i rasplakati, nije pokazivala da to utječe ikako na nju. Pa na osmjeh reagira osmjehom. Mislim da je to nešto što će pokazati, ali ja sa svojim učenicima nikad ne pokazujem puno emocija osim sreće, zadovoljstva, veselja. Nekako je to nešto što... trudim se biti dobre volje s njima zato jer ne moraju oni gledat mene ako sam ja neraspoločena ili nezadovoljna ili pospana ili umorna, to nije njihova stvar. Tako da ne mogu previše suditi o tome, znam da kada joj se nasmiješim da se ona nasmiješi i meni. I ako ću je zagrliti ili nešto, ako ću staviti ruku na nju da će ona rado, rado će se i osloniti na mene zato jer joj odgovara kontakt. Rado će primiti kontakt i osmjeh.

Razumijevanje tona glasa i osjećaja koje ton glasa prenosi (iskazivanje emocija i empatije)

Kako pokazuje da je sretna, tužna, ljuta, da se boji, da joj nešto smeta?

PP: Ima li razvijen osjećaj empatije?

SS: Ništa, samo joj se vidi *'face'* reakcija. *'Face'* reakcija joj se samo vidi po očima ili po nečemu da se nešto događa u njezinoj blizini. Ona za sebe ne pokazuje emocije drugima. Ja ne vidim, ja nisam vidjela. (ne može prepoznati o kojoj emociji se radi).

PP: Ne mogu znati jer je to tolika povučenosť da to ja jednostavno ne mogu znati. Da bi pokazao suosjećanje, moraš nešto izgovoriti, moraš prići nekom čovjeku i moraš to pokazati. A ona je toliko povučena da bi tu prevelika snaga trebala biti upotrijebljena. Zna to i osjeća, ali nema razvijenu vještinu iskazivanja. Ovo što sam vidjela od prošlog vikenda, ja sam u stvari prvi puta vidjela njezin osmjeh na tim slikama sa krizme, sa zabave. Ja sam u stvari prvi puta vidjela njezin osmjeh. Sad se počela smješkat, otvarat, ma mislim ona će biti fenomenalno... ona je najinteligentnije dijete u školi. Tako da ona kuži mnoge stvari, a to će nju spasiti... spasiti mnogih stvari. I mislim da će to biti, koliko god nama ovako izgleda bolno, vjerojatno je taj njezin bolni period odrastanja prošao. To je bio period mucanja.

N1: Nikako, ne pokazuje ona to. Ne, ona stalno ima isti izraz lica, stalno isto izgleda. Ništa, nju kad boli, nju je na maturalcu strahovito boljelo. Bolio ju je trbuh, i mene njena mama morala zvat da ju nju svaki dan po tri puta pitam 'da li tebe boli'. Nema šanse, a boli ju do te mjere da ne može stajati na nogama. Ništa, po izrazu lica se ne može prepoznati. Uvijek isto.

PP: Da ima, ali mislim da ima razvijeno suosjećanje isključivo prema onima koje ona... znači mislim da će prepoznati emocije kod onih do kojih joj je stalo. Kod drugih da ju ne zanima. Prema njima će izraziti suosjećanje. Vjerujem da doma da na primjer prema sestri koju voli da, ali prema prijateljima u razredu, nazovimo to prijateljima, prema učiteljima ne. Ona će se osmjehnut ali to vrlo rijetko. Znači jučer kad je ona odrecitirala pjesmicu, ona se iskreno meni od srca nasmijala jer sam joj ja rekla 'bravo, vidiš da se može'. Ali to je bilo sada, i kad je bilo prošli put ja zaista ne znam. Ona se smješka, ali i to je to. To je taj njen izraz lica sretna sam, smješkam se. To je to. Nikada nije plakala.

N2: Kada je uzbuđena, brže priča i više komunicira. Kad je uzbuđena oko nečega. (pokazivanje da joj nešto smeta): Mislim da su to te situacije kad samo šuti. I kada obično riješi zadatak prije ostalih i izvadi knjigu i samo me pogleda jel smije čitati. Ja joj naravno dopustim. Onda se posebno izolira ako joj je tako neki loš dan, da joj nešto smeta ili da joj ne odgovara onda uopće ne komunicira ni sa mnom ni s drugima. Ispuni svoj zadatak i ide dalje. Jako rijetko se smije, ali primjećujem zaista u zadnje vrijeme, puno češće vidim njezin osmjeh i da puno više čujem kako se našali s prijateljima i da pokušava biti duhovita. Ali su njezine šale puno dublje od šala prosječnih osmaša i onda oni nju često ne razumiju. Onda se zna našaliti i pogledat mene zato jer zna da ju možda netko drugi nije ili čuo ili doživio ili razumio.

PP: Kažem na temelju toga što sam vidjela u '*Book clubu*' ad se netko rasplače, mislim da ne pretjerano.

Prepoznavanje prijateljskog ponašanja (znakovi STOP)

Iskazuje li bilo kakav oblik neprimjerenog ponašanja i ako da, prestane li s tim ponašanjem koji drugima/vama smeta kada joj se kaže da prestane?

PP: Kako drugi učenici reagiraju kada se ponaša ružno (ignoriranje, ismijavanje, izbjegavanje, odbacivanje)?

SS: Ne. Ništa. Ma ne ona djeluje kao da je dijete, kao da je dijete nekoliko godina starije u tom razredu koja gleda šta se ta dječica oko nje bacaju s olovkama, papirićima i takvim stvarima. ona tako djeluje.

N1: Ne iskazuje nikakvo neprimjereno ponašanje. Baš ništa. Nema ona te neke ispade. Ne, ništa.

N2: Pa osim to što zna uvrijediti nekoga, a što nisam nikad čula. Ja nisam nikad ništa vidjela ni čula drugo osim toga. Nisam doživjela njezin ispad. Ja nju vidim tri sata tjedno i budući da je povučenija, nemam puno kontakta s njom van učionice kao sa drugima učenicima, tako da je to nešto što ne mogu procijeniti. Zaista.

Pridruživanje grupi ili postojećoj aktivnosti

Kako se priključuje grupi ili aktivnosti (drugi učenici ju zovu, sama pita, nameće se)?

PP: Jesu li je ikada isključili iz grupe ili aktivnosti?

PP: Voli li više individualne aktivnosti?

SS: Ne ja mislim da je to... samo da ih je... u taj... u takvu situaciju ih je samo stavila slučajnost što su u istom razredu, u istoj učionici. Inače ne bi ona došla k njima. Ne znam da li ju pozivaju na neko druženje. Nije nametljiva.

PP: Ne znam jesu li je isključili, ali čisto sumnjam. Čisto sumnjam da su ju baš isključili namjerno i tako dalje. Ali moguće da, da, ja to ne znam.

PP: Ma da. ali ne u pravilu. Jer učenje različitih stranih jezika ne mora biti samo individualno. Ona voli individualne aktivnosti. Nije ona društveni tip. Ona na izletima, idemo na izlet ona u autobusu knjigu čita. Čita i ima slušalice na ušima i sluša muziku. Ali dobro većina ih danas sluša muziku, ali knjigu nemaju u ruci.

N1: Baš evo doslovce se došulja. Ona vrlo tiho dođe, samozatajno kakva ona u principu se i predstavlja i kakva ona i je. Ona tako dođe njima, samo stane u njihov krug i to je to i stoji (ne priča). Ne nameće se. Pa oni kažu da su prije ju puno češće pitali jer sam ja znala reći 'pa dajte zovite ju' i tako, ali su rekli da su dobili par puta odbijenicu i da više jednostavno ju neće zvati.

PP: Pa ne mislim, oni zajedno rade i nekakve plakate, prezentacije i tako znači nije da sada oni nju... da kad su npr. s njom u grupi, kad ih to dopadne oni neće nikad reći 'joj ne'. Dapače, oni će raditi s njom. Oni su zajedno i snimali onaj neki film i tako. Radili su mi i oni par zajedničkih projekata, ali to je ono što je vezano za školu. A u privatno vrijeme mislim da tu nema apsolutno nikakvog druženja, pozivanja, pa tako ni isključivanja. Jer mislim ako nema druženja. Znači ni nakon škole ništa. Ja znam da je imala prijatelja jednog koji je išao s njom na taj japanski, da ide na strani jezik čini mi se engleski dodatni. Jer ona baš voli engleski i zato možda engleski je ono primjer koji je ovo van kategorije ajmo to tako reći jer ga zaista voli. I na tom engleskom je imala nekog isto tako prijatelja s kojim je bila dobra. Ali sada da l' se oni druže, da li je to čisto na razini te škole popodne pa se oni vide, to zaista ne znam, ali ono što mi njena mama prepriča je u biti to da je ona više manje stalno doma, da je zatvorena u sobu, da sluša tu svoju japansku muziku i to je to.

PP: Da. Ona čita. Ona strahovito puno čita. I to je u principu jedina aktivnost u kojoj sam ja nju vidjela ovako kad smo negdje. Ona čita baš ono. To ju sad zanima. Imam osjećaj da je u posljednje vrijeme malo, vjerojatno pubertet, pa se počela šminkati. Dosta se ekscentrično oblači. I tu je isto drugi čudno gledaju. Ima taj neki svoj osebujan stil. Počela se ono, ne znam, namaže si roze kapke, zelene kapke, počela si je stavljati tuš. Ono, kreće malo u tom smjeru. Imala je jednu fazu u kojoj uopće nije marila o sebi, dakle nije prala kosu, stalno je bila isto odjevena i tako. A sad je prešla u tu neku drugu fazu da ipak ono ne znam kupila si je nove naočale, pa evo sad to za krizmu si je sve naručivala nekakve te japanske haljine i tako. Tako da to je sad ono faza, tako da je tu malo počela i onda imam osjećaj da se sad s njima malo oko toga i zbližila, ali to je isto sad nešto što je prolazno. Sad su si oni pogledali te haljinice i

to je to. Ali evo na primjer, ove cure koje su ostale poslije sata, one nisu uopće vidjele tu njenu haljinu niti te slike. Znači da one nju uopće nemaju za *facebook-u* za prijateljicu jer je ona meni sad to pokazivala kao sa *facebook-a*. Jer su mi sada rekle kao 'daj pokaži i nama, mi nismo vidjele'. Kao i 'mi bi htjele vidjeti'. Tako da je to taj. Onda ne znam imamo na *viber-u* grupu 8.a, ona nije u toj grupi. Znači oni nju uopće neće za takve neke stvari dodati. I tako. Mislim da je to uzajamno (nije ni ona izrazila želju da se želi družiti). Mislim da su stvarno one pokušavale i da jednostavno više tu, da se kompletno razilaze, da su u potpunosti drugačije.

N2: Pa nekako pažljiv. Mislim da dosta pažljivo se i približava grupama i uključuje u razgovore. I više manje kada u holu recimo ja stojim i pričam s curama. Ona onako potihom i neprimjetno dođe do nas i stoji i sluša. Rijetko će se dogoditi da je to neka tema u koju će se ona uključiti, ako je više osoba. Ali će se uključiti... isto ovisi o njezinom raspoloženju. Nekad nam se neće ni približiti, nekad će doći i samo slušati, nekad će doći i reći neke komentare. Nitko ju ne zove, ona se sama uključuje. Ili jedino ako ja dođem do nje pa nam se onda još netko priključi.

PP: Nisam takvo vidjela. Ne, nisam vidjela da bi tako radili. Oni su dosta... jer dečki nemaju puno kontakata s njom, a cure su dosta brižne i pažljive su i ne bi bile osobe koje će ju isključiti, ne.

PP: Da, ona više voli biti ovisna samo o sebi i sve što treba raditi, da napravi sama. Nerado će nešto izrađivati ili sudjelovati u grupnim aktivnostima u kojima ona mora ovisiti o drugima. I bitno joj je da njezina ocjena, da na njezinu ocjenu ne utječu drugi ljudi iz grupe. Sjećam se da je bila jako... nešto što mi recimo nije iskazivala do prije dva mjeseca, nezadovoljstvo napisanom ispitom. Recimo napisala bi ispit, ustala izašla van i to je to. Doviđenja. Na zadnja dva ispita bi došla tu do mene i ostala bi, kao da je imala potrebu opravdati se i reći da nije ona to baš dobro napisala, da će dobiti lošu ocjenu. I onda sam ju ja malo tješila. Valjda je bila malo uznemirena i trebala joj je ta utjeha pa je došla do mene, reći mi da nije zadovoljna kako je napisala ispit. To recimo nikad prije nije radila. Da je izrekla da je nezadovoljna svojim ispitom. Ni neverbalno. (poboljšavanjem govora je i dobila samopouzdanje).

Nošenje sa zadirkivanjem

Zadirkuje li ju netko i ako da, kako reagira kad ju netko zadirkuje (nasmiješi se, izignorira, prestane s neprimjerenim ponašanjem)?

PP: Tko ju najčešće zadirkuje i zašto?

SS: Ne. Ja to nisam vidjela nikada. Ne znam što je rekla profesorica, ali ja nisam to nikad vidjela. Ja nisam nikada vidjela, niti mi je nekada netko rekao. Oni ju mogu zadirkiivati radi stila odijevanja, ali ne zadirkuju je zbog mucanja. Ja nemam saznanja da je maltretirana.

N1: Ne zadirkuju ju. Mislim da ne, stvarno. Mislim da u razredu ne. Kažem više možda zbog cijelog njenog nastupa, izgleda, ponašanja. Više zbog svega toga, nego zbog mucanja konkretno. Mislim da je njen razred mucanje zapravo jako dobro podnio i da jako dobro s tim mucanjem se nose svi zajedno. Nikad nije netko nešto javno rekao. Oni su čak do te mjere to mucanje već uzeli pod normalno da su oni meni stvarno imali tu reakciju kao u stilu 'ajme šta će ona dobiti 5, a i ona je pogriješila dvije riječi'. Znači da su oni tu na istoj... oni to već doživljavaju kao nešto što je ono sasvim ok, normalno. Znači to će proći i tako. zadirkivanja praktički nema. Stvarno ne.

N2: Ne nikad tako nešto nisam vidjela. Ne.

Kontrola srdžbe/ljutnje

Kako reagira kad se naljuti (viče, upućuje pogrдне riječi)?

PP: Bude li joj žao i ispriča li se poslije ako je nekoga povrijedila svojom ljutnjom?

SS: Ne znam jer ju nisam nikad vidjela ljutu. Ja ju nisam vidjela ljutu. (Emocije): Ovisi o nekakvim osobinama ličnosti, ali ono što smo vam sad malo prije rekli, kod nje je...ona je u svemu zrelija od svojih vršnjaka. Ali u emocijama je ona potpuno nezrela. Nije ih uspjela dovoljno razviti (izražavanje emocija). Ni ugodne ni neugodne emocije. Emociju ni ne

možemo drukčije, nego moramo govoriti o izražavanju jer ne znam što vi u sebi osjećate. Ja samo mogu procijeniti kako vi izgledate dok neku emociju pokazujete. Bilo da je to, nećemo govoriti o pozitivnim i negativnim, nego o ugodnim i neugodnim jer nisu pozitivne i negativne. Ja nisam vidjela da ona pokazuje ni ugodne ni neugodne emocije osim što sam u zadnje vrijeme primijetila da se smješka. Pretprošle godine je bila situacija kada nije bila pozvana na županijsko natjecanje iz geografije, a u školi je bila druga ili prva. Znači ona je imala razloga biti ljuta. Nije pokazala. Da li je to kod kuće pokazala, to će vam reći mama.

N1: Pa kažem, meni je kod nje izrazito teško uopće vidjeti te emocije. Ali ona kad se naljuti, onako spusti glavu i jednostavno ako da ne želi pričati. I to je to. I to je jedina njena nekakva promjena. Iako mi cure, prema meni nikad evo iskreno to neće, al' su mi cure znale reći da zna biti jako oštra na jeziku kad se naljuti. Znači vrijeđati, da baš zna ono i da im to dosta smeta. Zapravo da ih omalovažava. Čak ne bih rekla da koristi pogrdne riječi, nego da ih omalovažava na taj jedan svoj sarkastičan onako ciničan način. Ja zaista mislim da je to obrambeni mehanizam jer je ona pametna curica ima strahovito puno znanja. Mislim da je u nekom drugom razredu, da bi bila možda puno sigurnija u sebe, jača. Zato što su oni razred kao razred, nisu uopće kao jedno nego svatko je igrač sam za sebe. I tako od prvog razreda. I onako teški su, i svatko ima neku svoju onako problemčić. Kao grupice neke. Ne više.

PP: Ne znam. Ne znam zato što nisam nikada sudjelovala, nisam prisustvovala zapravo tom trenutku da ona nekome nešto kaže. Jednom sam samo u razredu kad su radili neki plakat pa se jednoj djevojčici okrenula i rekla nešto u stilu kao 'kako to ne znaš' kao 'šta si glupa'. Ali onda drugi zašute i ne odreagiraju i to tako prođe. Ignoriraju da. stvarno ne mogu procijeniti da li joj bude žao. Izuzetno mi je to teško. Zapravo ne mogu uopće reći ne znam... baš mi je teško u biti pričati o njoj. Baš ono izuzetno jedna specifična djevojčica. Evo stvarno baš posebna ono. Po svim mogućim poljima posebna. Nevjerojatno. Zatvorena je pa je teško saznati o bilo čemu.

N2: Ima nešto, kao da ima nekakve tikove. Ne znam kako to opisati, nešto... stavi ruku ispod klupe i onda ruka joj se nekontrolirano udara od nogu i od klupu. To je nešto čime kontrolira takve emocije (ljutnja). Koliko sam uspjela vidjeti. Iako zadovoljna sam što nisam, u zadnje

vrijeme vidim da rjeđe joj se to događa da tako ima te pokrete rukom i da udara rukom od klupu. To dugo već nisam vidjela, da.

PP: Mislim koliko ja poznajem nju, mislim da joj sigurno bude žao i vjerojatno će se ispričati. Pa to neki obrazac ponašanja koji bih ja previdjela u skladu s njome. Mislim da bi joj bilo žao, ali ne znam koliko bi uspjela pristupiti toj osobi kako bi joj se ispričala. Nisam sigurna u to.

Dodatno

Propitivanje se vršilo iz razloga jer se smatralo da neke odgovore treba dodatno propitati te tako pridobiti dodatne i korisne informacije. S obzirom na nesustavno promatranje učenice u prirodnim uvjetima koje se provelo prije provođenja sva 3 intervjua, propitivanjem su se također pokušale pridobiti dodatne informacije kako bi se pojasnile reakcije učenice i situacije koje su se pratile.

SS (Odnos učenice prema ostalim učenicima u razredu u kontekstu vrijeđanja): To nije vrijeđanje. To vam je ovako: zamislite da se vas sada kao jednu studenticu treće godine stavi u 8. razred ili 1. razred gimnazije. Bilo bi vam zanimljivo i smijali biste se lagano, podsmjehivali biste se tim dječjim nestašlucima. Sada, ovako zrela osoba kao što ste vi sigurno ne bi sudjelovala u tim dešpetima i nepodopštinama. Nego šta bi radili, sa strane biste stajali i lagano se podsmjehivali. Eto takva je ona. To nije zlonamjerno. Ona samo stoji sa strane. (Učenica s kojom se druži): To je prisiljeno druženje zato što su u istom razredu. One si po ničemu nisu par. Ni intelektualno ni obrazovno ni... Da da, ali zaboravila sam još reći. Ona sudjeluje gotovo u svim aktivnostima škole, hoćeš 'Trg znanja', eksperimentima, hoćeš ovo hoćeš ono. Ona sudjeluje u svakoj od tih aktivnosti. tamo mora biti neke interakcije, tj. mora pokazati ako ništa drugo. Nekada te aktivnosti uključuju interakciju nekada ne, ali uglavnom da.

(Sudionica je pokazala slike s krizme koje su bile postavljene na *facebook*, na kojima učenica nosi japansku haljinu, visoke potpetice te izraženu šminku pri čemu je sudionica prokomentirala slike): 'Pa kako joj se neće smijati. Pogledajte što su napravili od tako povučene djevojčice, pogledajte što su joj stavili, izazivaju podsmijeh. To su djeca. To je lako za mene i za tebe mi se nećemo smijati jer je slatka djevojčica. Ali to je njima smiješno. To sad može izazvati malo podsmijeh druge djece.

(Komunikacija na hodniku s drugim učenicima): Ona bude s njima, nije sama. Ona bude s njima, ali ja ju ne vidim da komunicira. Ja znam lani, zaboravila sam kojim povodom, prvi

put čula njen glas. Ja nju nisam prijašnjih godina čula da govori. Sa mnom. Mislim ona bi došla, prisutna bi bila, ona nije gledala ni u oči. Ona se promijenila ... ona je toliko bila povučena da ona nije ni u oči gledala. Sada gleda. Sad je ona sasvim jedno drugo biće. Sad ima malo više samopouzdanja. Mislim da je samopouzdanje poraslo sa tim njenim manjim mucanjem. I samim time većim ostvarivanjem interakcije. To je dijete koje će se u srednjoj školi preporoditi. Njoj je sad potrebno, nakon što je prestala mucati, prestaje mucat, da si stvori nove osobine ličnosti, tj. nove karakteristike. Da razvija više te socijalne vještine. Nju sad koči staro društvo i stari način života. Ona kad krene u srednju školu, stvara si novu okolinu. Nikad ona neće biti ekstrovertirana. Ali moramo joj dozvoliti da bude introvertirana. A u srednjoj školi će ona moći početi početak. Bilo bi dobro da nikoga ne poznaje u toj sredini.

N1: Znam da se na telefone ne javlja. Ne želi pričati na telefon, nego samo šalje poruke. Na primjer ja sam jedno zvala da joj kažem da nema talijanskog, učiteljica je probala zvat tri puta 'nemoj dolaziti' 'nemoj dolaziti' 'nemoj dolaziti'. Nije se javila. Onda sam ju ja zvala, isto mi se nije javila. I onda sam joj poslala poruku, molim te odgovori mi ako si primila obavijest. I ona mi je napisala kao 'u redu'. Ali neće se javiti, znači da je ne znam što, ona se neće javiti na telefon. Uvijek sjedi sama. Jedna djevojčica je došla sjesti kod nje u onom trenutku kada sam ja rekla kao 'možete sjediti zajedno'. Onda je došla kod nje sjesti zato što one ponekad, sad koliko je tu... mislim to su sad ono 'svaka medalja ima dvije strane', one su sad ponavljale za biologiju. A s obzirom da je ona jedna od pametnijih, čak najpametnija u razredu. Onda one to vole tako iskoristiti. U posljednje vrijeme kad netko nešto smiješno kaže se nasmije. U posljednje vrijeme to napravi. Ja sam ju sama tražila da mi pokaže slike sa krizme. Ona je uzela ovako mobitel (pokazuje) i kad je vidjela da ja gledam slike, onda je uzela mobitel, i vidim već da ga je krenula kao spremat jer je zvonilo i onda sam ja rekla kao 'ne pa daj ajmo kao pogledat slike'. Ali sa mnom je počela dobro reagirati u zadnjih možda 6 mjeseci. Ja sam njima počela predavati prošle godine hrvatski. I prvih pa tako godinu dana je ona mene znaš onako kad vidite da vas netko proučava. Baš me onako, proučavala je i analizirala. I onda valjda kad je vidjela da joj neću ništa da nisam zlonamjerna prema njoj da je ono sve u redu. E onda se počela malo pomalo otvarati. 'Otvarat' u tim nekim gabaritima njenim. Ali da, ali ono baš me proučavala. Isto tako sve joj je uredno, u zadnje vrijeme ima taj neki, sve ima na jednoroge, baš ide tako iz faze u fazu pa je u jednom trenutku sva šljokasta, onda u drugom trenutku je sva u tim cvjetovima kimono, Japan, onda u trećem je u štiklama i kožnim

tajicama, mislim baš ono...evo. I ona se ozari na tako neke pozitivne komentare. Znači njoj tako nešto imponira jer vjerujem da sama o sebi nema dobro mišljenje. Ima sestru koja je starija od nje puno, koja je doktorica, izuzetno zgodna žena. A ona je onda kraj nje onako. Slatka je samo što je stisnuta, i kažem još se traži i onda ono tako baš mi je ono, žao mi je u biti nekad jer nitko ju. Ona je u potpunosti drugačija od njih svih tu. I to je onda, i ona je oduvijek takva neovisno o mucanju. (Predmet ruganja): Ona je onako. Da one (ostale učenice u razredu) pogledaju sve te slike i da onda kasnije komentiraju međusobno. Ja mislim da je ona njima predmet tako lagano sprdnje ponekad. Zbog oblačenja sigurno. I dosta je sad smršavila, vidim da se u zadnje vrijeme baš ono sva istegla jadnica. I na maturalcu je ona isto cijelo vrijeme bila sama. Uopće se nije skidala u kupaći, ali to je takav razred, mislim mi smo bili na Bolu, oni se nitko nisu okupali, u devetom mjesecu.

N2: (Uzrok slabije socijalne interakcije): Ja mislim da je ona jednostavno takva osoba koja je introvertirana. Nisam sigurna da je mucanje faktor koji toliko utječe na njezinu interakciju s drugima. Ali vjerujem da će se to više pokazati kako ona bude starija. Ali i sami znate da ne možemo... To je nešto kada istražujemo, kada gledamo ljude i kada pokušavamo otkriti o ljudima, ne možemo znati. Kada istražujemo ljude, mislim da je jako teško, ne možemo nikad znati koji je razlog nečijeg ponašanja. Tako da ja mislim poznavajući nju, ne mogu reći da je poznajem baš tako jako dobro, ali toliko koliko ju poznajem mislim da je više stvar njezine osobnosti nego mucanja. (Odnos drugih učenica prema njoj): Često su je pokušavale uključiti u aktivnosti, ali odbijala ih je. Znala ih je odbijati. Ali mucanje joj sigurno utječe na samopouzdanje i snižava ga. Sigurno da da, ali opet s druge strane je toliko intelektualno nadmoćna da ju to nekako gura. Pa onda dobije na prednosti s time. I zato mislim da je to kombinacija različitih faktora, ne možemo znati. Isto tako i intelekt. Ona je puno zrelija od ostalih u razredu. Mislim u svakom razredu ima nekoliko cura koje strše i koje nerado komuniciraju s ostatkom razreda zato jer su puno zrelije i ozbiljnije od njih. I to im sve jako smeta i opterećuje ih i ne žele se družiti s drugim ljudima i jedva čekaju ići u srednju jer očekuju da će si naći neke zrelije i ozbiljnije prijatelje. Tako da mislim da nije samo stvar mucanja, ne. (Sestra): Ne znam ništa o njezinoj sestri, ali moguće je da ako je živjela, ako živi u sjeni svoje sestre, moguće je da je i to neki čimbenik koji je značajan u njezinom životu. (Gimnazija): Mislim da je gimnazija nekako logičan odabir za nju. Mislim da ona tamo može procvasti, da može pokazati sve što ona zna i može, za što je sposobna. Mislim da da. vjerujem da tamo može ostvariti bolje interakcije. Zato jer su zreliji pametniji, a uostalom u

gimnazijama su probrani ljudi. ovdje imamo svih. A u gimnaziji su ipak probrani koji će imati više razumijevanja za bilo kakve poteškoće. Tako da vjerujem da će imati bolju interakciju sa ljudima u gimnaziji.